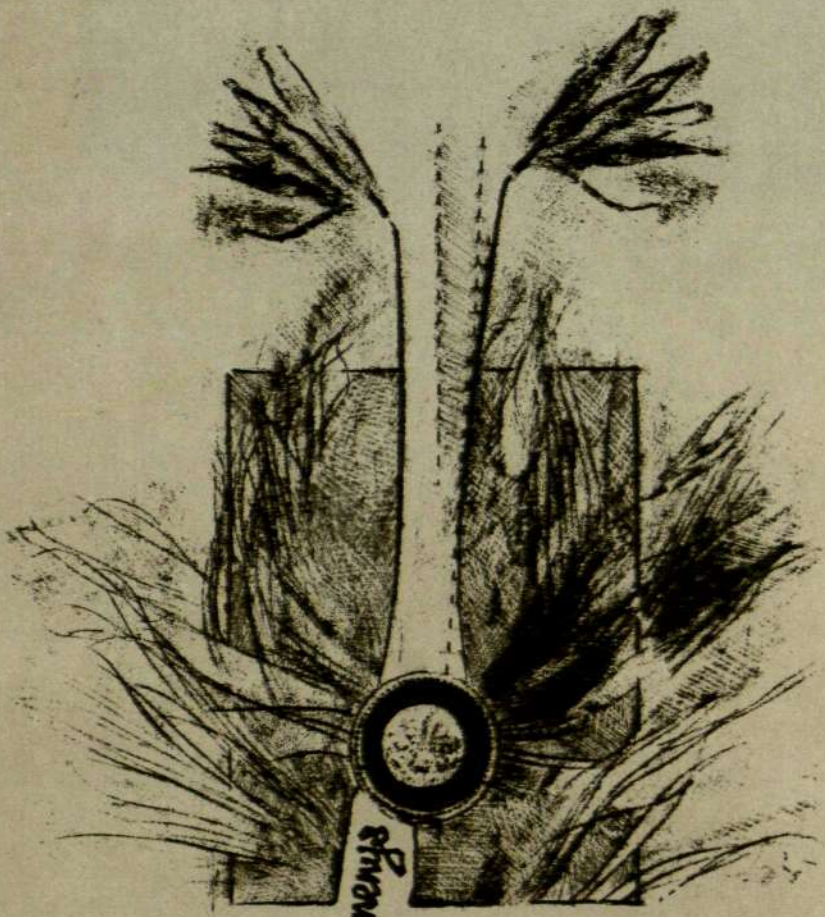

46 metmenys

1983 kūryba ir analizė

metmenys

45

Tomas Venclova, Ruduo Kopenhagoje 3 * *Vytautas Kavolis,* Lietuvių moralinės vaizduotės evoliucija: II 7 * *Joseph Brodsky,* Odisėjas Telemachui 29, Didona ir Enėjas 31 * *Algirdas J. Greimas,* Dievai viešpačiai 38 * *Marius Katiliškis,* Akmenskaldis 67 * *Alina Staknienė,* Albertas Zalatorius ir jo literatūros koncepcija 88 * *Heinrich Heine,* Atta Trollis II, Vasaros nakties sapnas (vert. H. Radauskas) 114 * *Kęstutis K. Girnius,* Kas yra dorovė? 127 * *Rimas Vėžys,* Modernus narcizas 162, Atsivertimas 163 * Iš laiškų Vincui Krėvei 1944-1954 II (paruošė Kostas Ostrauskas) 164 *

Nepaklusnūs radiatoriai, *Ilona Gražytė-Maziliauskienė* 187 *

Rv 27 6448

LTSR Valst. Respublikinė

Dailės darbai: *Henrikas Blyskis 191; Vytas Kapočiūnas 87, 161; Jonė Karuža 33-37; Žibuntas Mikšys 32; Audrius Plioplys 58; Danguolė Variakojytė 59-66.*

RUDUO KOPENHAGOJE

TOMAS VENCLOVA

Annai L.

Iš drakono nasrų
plūsta Baltijos vandenys. Žybčioja bronzinis nagas.
Aštriabriaunė srovė čaižo erdvę tarytum botagas
ir pavirsta garu
virš fontano taurės.
Atminty ne iš karto užsiveria spragos,
ir pažįstami debesys ritasi virš Kopenhagos
iš kairės,

kai žvelgi į pietus.
Juos palydi skardiniai stogai, apkapotos ir purvinos liepos,
šimtas tūkstančių dviračių. Aidas, trumpam pasislėpęs
palei uosto vartus,
vėl išnyra šalia.
Drėksta astrai. Raudonais snapučiais puikuojas palėpės,
ir šaligatvį užtveria baržos statmuo, atsiliepęs
drungname kanale,

kur gelmė neskaidri.
Tik stovylos įveikia šį rudenį. Šlapias karalius
tiesia vyskupui ranką. Raides ir kryžius pjedestaluos
kantriai graužia sūri
tuštuma,
nes istorija baigias. Išnyksta valstybės ir šalys.
Įsiklausęs girdi: nuo ašigalio atslenka spalis,
o po spalio — žiema.

Ties bulvaro kerte
blandžiai plazda neonas. Keleivis pasideda mantą,
dairos Annos aikštėj, liečia medį, beveik nesupranta,
kokiame jis mieste,
nes diena
sklidina juosvo tėviškės prieskonio. Burlaivis brūžina krantą,
ir šiaurietišką vardą — nugludintą gniūžtę sonantų —
ridinėja burna.

Standų tinką apkloja
nukryžiuoti vijokliai, nedidelės rožės,
lapų žvaigždės. Už Tivoli plyti trankus geležinkelio ruožas,
niekada nevėluoja
traukinys.
Po vyzdžiais išsilaiko ne tai, kas vadinasi grožis,
o kalkėti smėlynai, skruosto kontūras, eisenos bruožas,
horizonto brūkšnys.

Mėgini
į stiprėjantį vėją pečiais atsiremti,
atpažintąją druską ir dumblą pasemti,
bet tamsiam šuliny
kas akimirka slūgsta lygmuo,
ir kelintą jau sykį dėkoji už tremtį,
ir sumoki grynais, pasirinkdamas savąją lemtį.
Tu negriši namo,

nes kiekvienas atomas seniai
atsinaujino kūne. Sutrikusi sąmonė rausias
kalboje tarsi stalčiuje. Nuosakų, būdvardžių gausmas,
neiginiai,
dalelyčių akla
begalybė, ankšti sakiniai, ir tik protarpiu sausas,
lyg ne mūsų patirtas, bet kvapą užgniaužiantis skausmas
ir tyla.

Švyti saulės dėmė,
vainikuodama įviją bokštą. Apeidamas mūrą,
rodos, užputi žvakę. Barokinę architektūrą
pavaduoja ertmė,
ir kažkur nearti
už krūmynų ir dykviečių smėlin sugūra
mare, pelagos, thalassa, jūra, vienintelė jūra,
tartum Stiksas plati.

Virš skardžių
keterų, virš putojančių proskynų kaupiasi švinas,
pranašaudamas vėtrą ir užmaršti. Lėkštas žemynas
atsiduoda skurdžiu
metalu,
ir užsikerta radijas. Tiek ir teliko tėvynės —
tik begarsė grėsmė, tik prakiurintas plieno banginis
ant pakrantės uolų.

Tu kol kas dar esi.
Gluosnių replikas lydi granito remarkos.
Du geltonus lapus prieš vidurdienį nukrečia parkas,
įsitempia šviesi
barometro šerdis,
šaltis perima kaulus. Negelbsti megztinis ir švarkas,
ir alsuoja rūkais Kategatas, ir dvelkia ledu Telemarkas,
ir mirtis — tai mirtis.

Dar belieka suvokti artėjančio traukinio gaidą,
liesti svetimą veidą, rankas ant turėklų,
kai visas žodynas per klaidą
sutampa su įvardžiu „mes".
Magnio speigas nutvieskia pagalvį, paklodę, padėklą,
ir keleivis sukanda dantis ir sumykia, be džiaugsmo išblokšdamas sėklą
į nuvargintų įsčių gelmes.

Niekada
nesugrįžti namo. Užsisklęsti, pradingti, prasmegti
rudeninėj tvirtovėj. Netekti, ko lemta netekti,
kas dar slypi greta
iš senosios erdvės.
Ir tebeplaka širdys, nors gėda ir nuodėmė plakti,
ir skaisti sirena įsiterpia į suteptą naktį
šiapus Zundo srovės.

LIETUVIŲ MORALINĖS VAIZDUOTĖS EVOLIUCIJA: I

VYTAUTAS KAVOLIS

Bent iki XVIII a. vidurio lietuvių kalba užrašytas moralinis galvojimas įrakintas į formas, kurios laikomos natūraliai privalomomis ir amžinomis. Lietuvis moralistas panašus į XI a. arabų filosofą Aviceną (Ibn Sina), sakiusį, kad iki aštuonioliktųjų savo gyvenimo metų jis jau buvo išmokęs visus mokslus ir po to nieko naujo nebeturėjo mokintis; arba į XIX a. kardinolą Newmaną, rašiusį: „Nuo to laiko, kai pasidariau katalikas, aišku, kad nebeturiu jokios tolimesnės mano nuomonių istorijos, apie kurią galėčiau kalbėti . . . Gyvenau tobuloj ramybėj ir pasitenkinime; niekada neturėjau jokios abejonės".

Tradicinės moralinės kultūros

Tradicinis lietuvių moralinis pasaulis buvo išsiskaidęs į tris sluoksnius: liaudiškąjį, bajoriškąjį ir bažnytinį. Visai vakarų Europos (nors ne Rusijos) *bajorijai* žmogus egzistuoja, kaip nepriklausomas veikėjas, istorijoje, turi neatimamas tradicines teises, ir jo svarbiausia moralinė pareiga tas teises ginti. Tačiau tik bajorijos luomo nariai istorijoje egzistuoja, turi teises ir jas gina. Visi kiti, nebajorai, tėra empirinis faktas, plūduriuojąs šalia istorijos, žmogiškosios vertės ir

moralinių reikšmių sferos. Bajoriškoje kultūroje žmogus — pajėgus dideliems žygiams ir „kilniadvasis", kitiems dosnus. Bet kad daugumos gyvenimas eina šuniui ant uodegos — savaime suprantama.

Bažnytinei moralinei kultūrai žmonės egzistuoja jiems privalomame sielos išganymo siekime. Šiame už žemiškus rūpesčius ir žmogiškąsias ištikimybes svarbesniame siekime visi lygūs: apdovanoti moralinio pasirinkimo (kuris visada yra rinkimasis tik tarp „tiesos" ir „klaidos") laisve, bet ir įpareigoti vykdyti paskelbtuosius Dievo įsakymus. Moralinė laisvė tėra sąlyga klusnumo prievolės atradimui. Prievolę Dievo įsakymams (ir Jo atstovams) paklusti turi visa žmonija, ar ji bažnyčiai priklausytų ar nepriklausytų. Visuose „Dievas gyvena", bet už bažnyčios ribų savaip gyvenantys tampa „radikaliai svetimais". Visus reikia mylėti, bet tuos, kurie nesileidžia mylimi, galima bausti. (Heretikų Lietuvoje kaip ir nesudeginta, bet raganų, daugiausia senų moterų, žudymas XVII amžiuje tiek įsiputojo, kad Bažnyčia, pradžioje pati jį kurstčiusi, XVIII amžiuje, kaip ir viešą plakimąsi bažnyčiose, turėjo stabdyti.) Bausmės, kaip būtinybės kelyje į dorybę, psichologija geriausiai išreikšta 1763 m. elementoriuje:

Rykštė pavaro razumą ing galvą,
Moko poterių ir piktos kalbos gina.
.....
Rykštė, kad vaikelį motina plaka,
Išgelbės tikrai dūšią jo iš peklos.
.....
Rykštė vaikelius pavaro ing dangų.

Kaimo liaudies moralinei kultūrai žmogus egzistuoja gamtoje ir privalo gyventi harmonijoje su jos jėgomis ir apraiškomis, šioje žemėje susiderinęs su gamta. Specifinė žmogaus paskirtis, išskirianti jį iš kitų gamtos reiškinių, yra darbo sugebėjimas. Tačiau darbas pilnai atitinka žmogaus,

kaip gamtos detalės, prigimtį tik tada, kai jis atliekamas gamtoje, kai žmogus dirba su gamta, ją savo darbu pagerbdamas.*(1)* Kas gamtoje darbščiai dirba, vertas pasitikėjimo ir pagarbos, kokia bebūtų jo religija ar tautinė kilmė. Kiekviena natūrali bendruomenė turi teisę gyventi savo paveldėtaisiais papročiais; nei individualūs jos nariai negali šių papročių nesilaikyti, nei išorinės jėgos — jų keisti. Liaudies, kaip ir bajorijos, moralinėje kultūroje nėra principo, įgalinančio kritiškai vertinti įsitvirtinusius papročius, reikalaujančio „keisti tikrovę idealo šviesoje". Bet liaudies kultūroje slypi tolerancijos pradas skirtingų tikėjimų žmonėms. Liaudiškoji tolerancija, tiesa, teritoriškai ekskliuzyvi: visi tikėjimai lygiai geri, bet — kiekvienas tik savo krašte.

Išganymo siekiantis žmogus buvo retas reiškinys Lietuvos bajorijoje (kaip tik jo neįprastumas ir padarė šiaip nedaug kuo nusipelniusį karalaitį Kazimierą šventuoju). Lietuvos kaime krikščionybė liko plonu įstatyminės retorikos („Dievo baimės") ir jaudinančio ritualo sluoksniu, dengiančiu gamtoje ir savųjų bendruomenėje save atrandantį žmogų. Bažnyčia, bent XIX amžiuje, šiek tiek gynė baudžiauninkus nuo bajorų sauvalės (pavyzdžiui, smerkdama prievartinį kaimo mergaičių varymą į dvarininkų, kuriems jos priklausė, orgijas), bet ne ji išmokė lietuvius orumo, ištikimybės žmogiškosioms vertybėms ir ištvermės. (Nors ji šių dalykų moko sovietinėje Lietuvoje.) Ne Lietuvos bajorai, o tik Prancūzų revoliucija pradėjo Lietuvos kaimą mokyti nuo genties papročio skirtingų žmogaus teisių. Tik tautinis atgimimas, universitetinį mokslą pasiekusių buvusiųjų baudžiauninkų sūnų vadovybėje, tautos kamienui priminė, ką moderniam žmogui reiškia egzistuoti istorijoje.

Europiška *miestietiška* kultūra, kurioje žmonės individualiai ar kolektyviai formuoja savo moralinius standartus ir patys renkasi savo tikslus ir vadus (arba gyvena be jų), Lietuvoje pradėjo kauptis tik XIX a. gale, ir ligi šiandien liko

efemeriška, išsiblaškiusi, neįtvirtinusi savo moralinių pagrindų. O kas brendo ankstyvesniajame lietuviškame mieste — lietuviams išnyko.

Priešaušrio dialektika

Pirmieji gyvesni tradicinės kaimo ir bažnytinės moralinės kultūros irimo liudininkai yra Donelaičio *Metų* nusiskundimai apie kintantį XVIII a. vidurio žmonių elgesį (visi pabraukimai — mano):

Matom juk kasdien, kaip jau visur karaliaudams
Velnias vis baisiaus piktųjų suvelia kudlą.
Ak, broleliai! ak, išbuskim irgi pajuskim,
Kaip visur išsižioję peklos plyšta bedugniai,
Ir kaip pekliškas razbaininks mūsų gadynę
Su savo *mokslais velniškais* sudūkina visą.
Vogt, klastuot, išplėšt ir su gvoltu pasisavint,
Šelmystes pramanyt, kekšaut bei Dievą paniekint
Ir, *kas dar daugiaus yra pramonių, pramanyti,*
Tai *visa viera baisingos mūsų gadynės.*

Mokslas ir išradingumas sakralinės gamtos sakyklai apie 1765 m. atrodė „moderniųjų" blogybių šaltiniu. („Tradicinės" blogybės Donelaičiui buvo tingumas ir liaudies dainos.) Donelaičio kritikuojamieji „modernistai" nėra lietuviškai prakalbėję už save, bet iš pradedančio keistis Lietuvos valstiečių elgesio matyti, kad tai, kas Tolminkiemio klebonui atrodė kaip gamtiškai religinės moralybės griuvimas, savyje slėpė naujų moralinių reikalavimų užuomazgą.

Valstiečių sukilimai, kurie Lietuvoje žinomi nuo XV amžiaus, paprastai siekdavo senosios tvarkos atstatymo, priešinantis kokiai nors nepageidaujamai valdžios ar vietinių bajorų įvestai naujovei. Bet XVIII a. gale ir XIX amžiuje, tariant Konstantino Jablonskio žodžiais, „valstiečių sukilimai . . . pasidarydavo kartais kitokie. Jais jau buvo siekiama ne tik gintis nuo naujų priespaudų ir naujai dedamų naštų,

bet ir iš viso panaikinti baudžiavinę santvarką". Konservuojanti kaimo dvasia XVIII amžiaus antrojoje pusėje, dar nežlugus Lenkijos-Lietuvos karalijai, buvo pradėjusi tapti dinamiška, bent kai kur ir kai kada radikali. Bet vis dėlto Lietuvoje valstiečių sukilimai niekada netapo nei tokiais galingais, nei tokiais radikaliais, kokiais jie buvo Vokietijoje jau XVI amžiuje. (Kaip vėliau nepriklausomoje Lietuvoje žemės reforma, išdalijusi ūkininkams stambiųjų dvarininkų žemes, irgi nebuvo nei tokia greita, nei tokia radikali, kaip kaimyninėse Latvijoje ir Estijoje.)

XIX a. antrajame ketvirtyje Simanas Daukantas skelbia, kad tuometinį baudžiavos deformuoto kaimo ir krikščionybės moralinės kultūros pastatą iš viso reiktų nuversti, grįžtant, iš vienos pusės, praeitin, į geresnius, lietuvių būdui labiau tinkančius, senovės papročius ir žengiant, iš kitos pusės, priekin, į moderniojo mokslo šviesą. Išeities taškas: „visų brangiausias palikimas savo bočių prabočių". Tikslas: „mokslas ir gudrybė giminės" — kaip tik tai, kas Donelaičiui atrodė pagedimo šaltiniu. Siekiančiųjų charakteris ir jų tarpusavio santykiai Daukanto raštuose dar neaiškūs: tematyti tikslas, bet ne siekiančiųjų sąjūdis. Daukanto programa buvo panaši į tas, kurias XIX a. gale ir XX a. pradžioje skelbė daugelis Indijos, Kinijos ir Japonijos intelektualų, siekusių sujungti savųjų civilizacijų „dvasią" (arba „substanciją") su Vakarų „technologija" (arba „funkcijomis"). Bet ši radikalaus archaisto programa teliko vieno žmogaus projektas, kiek pajudinęs dirvą ateičiai, bet platesnio sąjūdžio tuo metu neįkvėpęs.

XIX a. vidurio Lietuvos kaimo moralinis stovis ir būsimajam vyskupui Motiejui Valančiui neatrodė patenkinamas:

> . . . šventomis dienomis eina į bažnyčią, dailiai meldžias ir giesta nuo ryto iki pat pavakarės . . . Mažne visi įsirašo į škaplierius ir rožančius. Moteriškosios, pamokslų klausydamos, veikiai

miauzgia ir verkia . . . Taip rodydamos dievobaimingais, geba vienok gerti arielką, paleistuvauti ir vogti užvis arklius. Kručauti [vagiliauti, apgaudinėti] išmokė žemaičius žydai . . .

XVIII amžiaus žmogaus Donelaičio mokslą, kaip korupcijos šaltinį, Valančius pakeičia XIX amžiui priimtinesniu kaltininku. (Jį šiuo atžvilgiu paseka, sutirštindami intonacijas, ir kai kurie kairės žmonės — Šliūpas, Kudirka; bet ne Basanavičius ir ne Tumas.) Reaguodamas ir prieš modernizacijos reiškinius, ir prieš, jo nuomone, plintančią kaimo demoralizaciją, Valančius bando tradicinę bažnytinę moralinę kultūrą net dar labiau sustingdinti. Būdingi jo pirmojo ganytojiško laiško 1850 m. akis rėžią žodžiai: „Tegul paklusnumas *visokioms* vyresnybėms valdo žingsnius jūsų" ir „žmonės, godokite ponus savo".*(2)* (Kaip toli nuo jų iki Vinco Kudirkos, tik keturiasdešimt metų vėliau, rūsčių žodžių: „Ne tas yra didis, prieš ką milijonai/ Prispausti retežiais žemyn galvas lenkia,/ O dvasioje keikia . . ."). Valančius aktyviai, veiksmingiau negu bet kas kitas iki tol, rūpinosi žmonių gerove. Bet modernizatorius jis buvo tik priemonių (mokyklos, knygos, blaivininkų organizavimas) parinkime, o jo projektas buvo nesulaikomai skeldėjančio tradicinio moralinio universo atgaivinimas. Valančius — tradicijos racionalizatorius ir dar socializmo neišgąsdintas autoritetinis populistas. Daukanto vizija palieka Lietuvoje prasmingą vietą tik lietuviams, Valančiaus — tik tradiciniams katalikams. Bet nepavyksta niekam sugrąžinti į konservų dėžutę iš jos pradedančius ištrūkti.

Nenutrūkstantis dinaminių, įprastines kategorijas laužančių moralinių vizijų kūrimas teprasideda pirmajame atgimusios Lietuvos šimtmetyje, įsižiebusiame su *Aušra* 1883 m. Tik nuo tada galime kalbėti apie nuolatinį moralinės vaizduotės darbą: apie žmogaus atsakomybių ir pagarbos vertų reikalavimų formavimąsi, apie naujas žmogaus potencialo ir jo ribų (bei jam gresiančių pavojų) sampratas.

Moralinė vaizduotė nesiekia skelbti etinių kodeksų nei praktinės politikos programų. Jos tikslas — ne užrekorduoti, kas jau žmonių ar jų autoritetų galvosenoje įsitvirtinę ar laikoma reikalinga, bet veržtis, kur dar kasdienė mintis nepasiekia (arba atgaivinti, kas jau užmiršta). Ji rūpinasi konkretizuoti moralinio jausmo kitimus, surasti gimstantiems ar iš nežinomybės atsišaukiantiems žmogaus atsakomybių, galimybių ir ribų pajutimams pakankamus simbolius.

Naujų vizijų žmonės ieško, kai nebegali gyventi su senomis. Bet ne visuomet, kai su senomis gyventi nebegali, jie ieško naujų. Ir nevisuomet, kai ieško, suranda.

Kas nauja — nebūtinai geriau. Tai tik ne tas pats, kas kartojasi.

1883-1905: žmonių santykiai pažangos istorijoje

Aušros pradžia — bandymas tęsti Daukanto programą. Tačiau ją išsprogdina įtampa tarp konservatyvios dešinės ir novatoriškos kairės.

Dešinė susiburia apie senuosius *Dievo įsakymus* ir naujai atrastą *Tėvynės garbę*. Kairieji siekia Apšvietos amžiaus, lietuvių kalboj dar neprigijusios, *šviesos ir tiesos* ir demokratinės *žmonių gėrybės*. Šio laikotarpio kūrinio, Lietuvos himno, pusė priklauso kairės, vienas ketvirtadalis — dešinės ir vienas „vidurio kelio" programai. (Tautos himno, pagrindinio nacionalinio simbolio, autorius buvo, aišku, įsitikinęs internacionalistas: „Galingas tas, kur be kraujo gal skleisti/ Tarp svieto brolystę iš krašto į kraštą . . .''). Kai kurie, kaip Tumas-Vaižgantas, jungia būdinguosius dešinės ir kairės bruožus, tarp šių srovių tarpininkauja.

Pradžioje dešinės-kairės įtampa reiškiasi tik poleminei kovai tinkančiomis formulėmis, kaip, iš vienos pusės, literatūros kritiko Stasio Matulaičio pareiškimas: „mokslas neturi tėvynės, jis yra aukštesnis už tėvynę, jis pats yra tėvynė tiems, kurie juo užsiima", iš kitos pusės, moralinės teologijos profesoriaus Maironio apsvarstyta išmintis:

Bedievių, girtuoklių, vagių, paleistuvių
Priviso po šventą tėvynę.

Dogmatinio konservatizmo apkasus Maironis dar pagilino: „bedievis, jei norės, tai ras išteisinimą ir vagystės, ir girtuoklystės, ir paleistuvystės. Tai už ką pykti, jei žmogus, tikįs į Dievą, juos visus į vieną eilę suveda". Maironis buvo tiek konservatyvus, kad bet koks dvarininkų pakritikavimas *Aušroje* jam atrodė pavojingas „liberališkumas".*(3)*

Nuosaikiai konservatyvią moralinę tradiciją — švelniai maternalistinę, moralinį elgesį ribojančią asmeniniais santykiais — gaivina Šatrijos Ragana. Bajoriško dosnumo prisiminimai susitinka su populistiniu noru savo darbu tarnauti liaudžiai. Asmens kultūriniai poreikiai palenkiami tiesioginei visuomenės tarnybai. Tačiau visuomenės tarnyba turėtų būti ir sielų draugystė, atsišaukianti į XII a. vienuolių draugystės, kaip bendro pasiaukojimo už individą aukštesniam idealui, sampratą:

> Labai mėgstu muziką, gražius paveikslus, mokslą, tik . . . kadangi esu tvirtai įsitikinusi, jog žmogus gyvena ne pasigėrėti, bet savo *artimųjų naudai* ir savo *priedermių išpildymui*, tai laiką tą, pašvęstą vien mano pasigėrėjimui, laikau pražudytu, ir ta mintis neleidžia man ilgai gėrėtis.
>
> Turime būti patriotizmo didvyriais . . . Mudviejų suvienyti gyvenimai turi stovėti po tėvynės meilės vėliava.

Pirmą kartą lietuvių kalba prabyla kultūrai, gamtai ir kitiems jautri, moraliai rimta, bet emociškai ideologiniame narve paliekanti moteris: „niekados negalėtų man patikti žmogus, priešingų pažiūrų manosioms . . ." Geriausieji Šatrijos Raganos raštai suvokti vaiko perspektyvoje, jos vaizduotė peršviesta mylinčio vaiko moraliniu jautrumu, kurį svarbu neapvilti. Vėlesnės jos prozos emociniam tonui būdingi praeitin žengiančios moters žodžiai: „Neturiu to visų gyvių instinkto taikintis prie aplinkumos, o iš kitos pusės, neturiu užtenkamai jėgų pakreipti jas taip, kaip noriu". Dominuojan-

tis laiko jausmas — praeities privalomumas, praeities liūdesys.

Jono Biliūno moralinė vizija yra šio periodo kairiojo sparno humanistinės versijos išraiška, maždaug taip santykiaujanti su kietakiaučiu Matulaičiu, kaip Šatrijos Ragana su Maironiu. Biliūno vėlesniosios kūrybos stiliuje yra ir sekančiam lietuvių sąmoningumo istorijos periodui būdingų bruožų. Čia nagrinėsime vien tai, kuo jis dalyvauja pirmojoje atgimusios Lietuvos sąmonės struktūroje. Mūsų dėmesys kreipiasi ne į Biliūną — literatūrinį novatorių, bet į periodo, kuriame jis susiformavo ir kurio vadovaujančias mintis jis sąmoningai gynė, galvojimo kategorijų ir jų jausminių modifikacijų bendruosius bruožus. Biliūno kūryba čia svarstoma tiek, kiek ji buvo tos kolektyvinės struktūros išraiška. „Laimės žiburys", rašytas prasidėjus 1905 m. rusų revoliucijai, stipriai išjudinusiai ir Lietuvos kaimą, — autentiškas lietuviškos kairės balsas.

„Ant aukšto stataus kalno pasirodė stebuklingas žiburys" su užrašu: Žmonių Laimė. Susirinkusioms minioms iš kažkur atsiradęs „žilas senelis" paaiškina, kad „tas, kuris užlips ant to kalno ir prisilies į tą žiburį, visus žmones padarys laimingus . . ." — bet kad žiburio siekiančiuosius baidys visokios šmėklos, ir nusigandusieji ar paslydę, o taipgi ir žiburį pasiekusieji, kaipmat „pavirs į akmenį . . . tik savo mirtimi atneš jie laimę kitiems". Tiek daug žuvo šviesos siekiančiųjų, kad „šalies gyventojai tolinosi dabar nuo to kalno kaip nuo baisiausios ligos ar maro". Bet vieną dieną „nesuskaitoma drąsuolių minia — jaunikaičių ir merginų, vaikų ir suaugusių vyrų . . . — vėl priėjo prie kalno". Paskutiniajam jų likučiui pavyksta pasiekti viršūnę: „visi kaip vienas nutvėrė savo rankomis žiburį. Visi vienam akies mirksny pavirto į akmenis . . ." Staiga „sutrupėjo nelaisvės pančiai, išnyko tarp žmonių neapykanta ir visokios skriaudos ir neteisybės; visi pasijuto lygūs ir laimingi, visi gerbė artimą ir žmogaus teises".

Laimės žiburys — istorijos, kaip laisvės, laimės ir lygybės sąjūdžio, vizija. Sąjūdis kyla, ir vis atgimsta, iš spontaniško daugelio individų pasiryžimo aukotis bendrai žmonijos gerovei, nelaukiant asmeninio atlyginimo. (Visi žino, kad mirs anksčiau, negu vizija realizuosis.) Gąsdinančios šmėklos, kurios sąjūdį siekia nuo jo tikslų nukreipti, galėtų būti žmonių, ginančių egzistuojančias nelaisvės, nelygybės ir nelaimės sistemas, motyvai. Blogis nėra žmoguje įsišaknijęs iš esmės, kaip teigia prigimtinės nuodėmės teorija, bet istorinių aplinkybių — laikino paskendimo išvengiamoje tamsybėje — pasėka. Tą aplinkybę pašalinus, blogio motyvai žmoguje savaime išnyksią. Todėl kova *prieš blogį žmonėse* nevirsta kova *prieš žmones:* negalvojama naudotis revoliucine prievarta ar lieti priešų kraują, nei spausti heretikus, kad jie paklustų daugumos valiai.

Biliūno šviesos siekėjų sąjūdžiui nereikia nei organizacijos, nei vadų; vyrai ir moterys, be amžiaus skirtumo (ir neidentifikuojami klasės ar tautybės bruožais), jame dalyvauja lygiai ir sutartinai, savo pačių moraliniais impulsais, kiekvienas atnešdamas, ką jis ar ji gali. (Kokia radikali tuomet turėjo būti moters kaip kovos dalyvės samprata matyti iš katalikiškos visuomenės ideologo, kaip jį apibūdina išeiviškoji *Lietuvių Enciklopedija,* A. Dambrausko-Jakšto pareiškimo pirmojo Lietuvos moterų suvažiavimo 1907 m. proga: „k o v a, k o v o j i m a s, tai vyrų, o ne moterų pašaukimas".) Biliūno vaizduojamas sąjūdis negausus, ir jo dalyviai nėra nei savo artimųjų suprantami („bėgo iš tėvų namų . . . dažnai keikiami", „įsimylėjusieji . . . skyrėsi, vieni kitiems iškalbinėdami"), nei visuomenėje populiarūs. Tačiau jų užtenka. Istorijos tikslą pasiekia nekaltieji, savo auka tapdami žmoniją išpirkusio Dievo pakaitalu: „išganytojai", kurių „gyvenimo ir darbų paskesniųjų žmonių eilės mokės kaip poterių ir katekizmo . . ." Moraliai sąmoningo žmogaus pareiga — dalyvauti laisvame ir humaniškame šviesos visiems siekime. Šią mintį galima priimti, kaip ją priimtų Sacharovo

tipo disidentai, net ir netikint, kaip Biliūnas tikėjo, kad šviesos siekėjai sudaro vieningą sąjūdį ir kad kovos tikslas gali būti bet kada pasiektas.

Biliūno moralinė vaizduotė įglaudžia ne vien žmoniją, bet ir gyvūniją („Brisiaus galas"), moralinis jautrumas netgi gimsta iš gyvuliui padarytos skriaudos pajutimo („Kliudžiau"). Šis jautrumas gyvulio skausmui juo įspūdingesnis, kad jis kyla ne iš praturtėjusios, humanistiškai išauklėtos visuomenės, kurioje išsivystė angliškoji gyvulių apsaugos praktika XIX amžiuje, bet iš skurde gyvenusio (ir dėl jo dvidešimt aštuntuose savo metuose mirusio) baudžiauninkų sūnaus vaizduotės. O „Lazdoje" matome, kaip lietuvis, buvęs baudžiauninkas, kurio nugarą pliekė, kas tik norėjo, elgiasi su savo ankstyvesniu persekiotoju: jam ne tik nekeršija, bet jį senatvėje paliegusį globoja. (Čia prisimena kanauninko Tumo-Vaižganto liudijimas apie lietuvių radikalų laikyseną 1905 m. revoliucijos metu: „Obalsis buvo — nieko nenaikinti ir kraujo nelieti; nebent ginantis . . . Ir tikrai taip elgėsi. Kiekviena proga patys karštieji socialistai po daug sykių įkalbinėdavo minioms: nieko neskriausti, jokių trobesių nedeginti, miškų nekirsti, nieko nenaikinti, nes . . . taip nuskriaustų patys save".)

Abu šie motyvai — moralinės atsakomybės pratęsimas už žmonijos ribų ir buvusio persekiotojo globojimas — vargu ar ras žymesnės vietos XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje kurtoje vokiečių ar rusų socialistų grožinėje literatūroje (ir, žinoma, jie griežtai skirtingi nuo rusų revoliucionierių praktikos). O „Laimės žiburio" formos panašumas į stebuklinę liaudies pasaką (ir „žilo senelio", skelbusio Apšvietos amžiaus ir taikingos revoliucijos idėjas, panašumas į tautosakos Dievulį — aišku, ne į krikščioniškąjį Dievą) irgi pripažintini lietuviškais bruožais socialistinės inspiracijos literatūroje.

Ru 27 6448

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

Kiek jūs sunešat aukų savo kvailumui, savo silpnai dvasiai! Kiek pražudėt mažų kūdikių, aukodami melagingiems dievaičiams, kiek sudeginot narsių proto vyrų ir nekaltų moterų; kiek dar ir dabar padedat savo kraujo, puošdami auksu jų šmėklas! O tuo tarpu tikro Dievo, *Dievo teisybės, proto ir lygybės* — nepažįstat! (Jonas Biliūnas, 1901)

1905-1922: individualybės formos po kosminiu gaubtu

Atgimusios Lietuvos sąmoningumo istorijoje atpažįstame moralinės vaizduotės struktūras, būdingas skirtingiems tos istorijos periodams. Senosios moralinio galvojimo formos, be abejo, neišnyksta atsiradus naujoms; ir tuo pačiu metu gyvenantieji gali savo galvojimu ir vaizduote priklausyti skirtingiems istorijos laikotarpiams. Sąmoningumo istorija siekia apčiuopti, kas bet kuriame ryškiai savitą kultūrinį charakterį turinčiame laikotarpyje yra esmiškai nauja tose formose, į kurias susidėsto žmogaus gyvenimo reikšmės. Tų naujovių santykis su tęstinumą turinčiom tradicijom ir jų ištirpimo praktinėje veikloje būdai — tolimesnės problemos, kurias čia tik retkarčiais užsiminsime.

Maždaug tarp 1905-1922 metų įsivyrauja antroji atgimusios Lietuvos kultūrinio sąmoningumo struktūra. Kairėsdešinės įtampa jau tapusi kūrybiškai nevaisinga, nors politiškai ji tebėra aktuali. Antrojo periodo kultūriniai interesai išsiveržia iš socialinių kategorijų — klasės, bažnyčios, partijos — daržininkystės ir iš kolektyvinių doktrinų bei programų valdos. Iš paveldėtų ar išmoktų tradicijų ištrūkus, intymiau susidomima savo paties (asmenine ir tautine) individualybe, ir kartu, kontempliatyviai ar audringu mostu, liejamasi į kosmosą už bet kurios ortodoksijos ribų. Naujasis sąmoningumas gimsta įtampoje tarp asmeniškai ir tautiškai individualių kūrybos formų ieškojimo ir problematiškesnio santykio su visatos gelmėmis pajutimo. Šiai *individualybės formų po kosminiu gaubtu* struktūrai priklauso ir Vydūnas, ir savo kūrybos visumoje Krėvė, ir eilė kitų. Čiurlionis ją

harmonizavo ir savo meninėje kūryboje ir moralinėje vaizduotėje, kurios jo, kaip ir Van Gogho bei kai kurių vokiečių ekspresionistų, patirtyje glaudžiai susilietusios.*(4)*

Pirmieji epochos impulsai pasirodė dar prieš 1905 m. revoliuciją. Vienas svarbiausių naujosios dvasios reiškėjų gyveno Vokietijoje, iš viso tos revoliucijos nepaliestoje. Po revoliucijos nepasisekimo prasidėjęs pokrypis į „ramų" kultūros darbą tik suteikė naujajai tendencijai platesnę visuomeninę bazę. Bet kosminė-individualistinė sąmoningumo kryptis kilo iš autonomiškos europinės *reikšmių istorijos,* kuri tik retais atvejais suskamba drauge su politinių ar socialinių *veiksmų istorija.*

Pats pirmasis lietuviuose kosminę moralinę viziją apie 1900 m. pradėjo kurti Vydūnas, jungęs indiškas viršdieviškas religijas, jo įsivaizduotas lietuvių pagonybės dvasinio gyvenimo formas ir kantišką reikalavimą būti savo vertę sąmoningai žinančiu individu. („Kitų neatsiklausiu, kas šventa. Garbinu, kas šventa man".) Iš Vydūno raštų, rašė V. Mykolaitis-Putinas, „trykšta . . . pasitikėjimas savo žmogiškos prigimties jėgomis".

> Atsiminkime, kad Vydūno sistemoj žmogaus prigimties koncepcija skiriasi nuo krikščioniškosios. Vydūno žmogaus neveikia nei pirmapradė nuodėmė, nei Dievo malonė, teikiama per sakramentus . . . Vydūniškojo žmogaus prigimty kovoja du pradai: dieviškasis ir gyvuliškasis, ir žmogui toje kovoje skirta arba išnykti, arba susilieti su dievybe. Ir štai Vydūnas rodo, kaip toks tik savo valiai ir savo jėgoms paliktas žmogus auga, sąmonėja, tobulėja ir galų gale pasiekia aukščiausių, tobuliausių dvasinio gyvenimo viršūnių.

Tačiau tik su savo tauta sutapęs, jos moraliniame brendime dalyvaująs individas gali būti ir visos žmonijos žmoniškėjimo dalis. Vydūnas švietė asmeniniu pavyzdžiu ir paliko mums „sau žmogaus", sąmoningos individualybės, sąvoką (bei moraliai kovingos, už vyrus dvasiškai stipresnės moters paveikslą: „Bet aš jokios prievartos neklausau . . . Aš

nesilenkiu nė vienam! Aš savo galiomis išbūvu!"). Tačiau jo moralinės vaizduotės projektas buvo gerokai dirbtinis, „nukaltas" — kokio galbūt ir lauktume iš išnykiman slenkančios Prūsų Lietuvos, — ir jis, kurį laiką savo etine rimtimi stipriai veikęs nureligėjusius idealistus, liko lietuvių sąmoningumo istorijos periferijoje.*(5)*

Čiurlionio moralinė vaizduotė tėra išlikusi lenkų kalba rašytais fragmentais:

> . . . reikia turėti šviesą su savimi, *iš savęs,* kad šviestum tamsybėse *visiems* ant kelio stovintiems, kad jie išvydę *patys* rastų šviesos savyje ir eitų *savo keliu* . . . žinau, kad ir kiti paskui mane eis, bet *kad tik ne šuntakiais* . . . Nežinau kelio . . . Nuolat noriu daryti gera, ir nežinau, kas gera, noriu eiti, ir nežinau kur. Esu silpnas, nes *jaučiu, kad klystu* . . . Ilgiuosi kartais tiek, jog krūtinėje ima kažkas skaudėti ir širdį kažkas trauko. Protas daro pastabas: „Labai ilgiesi — gerai, tai ženklas, kad turi širdį, kad prisirišai prie savųjų", ir tą pačią akimirką priduria — „bet tas tavo ilgesys *nieko nevertas,* nes iš jo duodi sau ataskaitą, *nes juo didžiuojies*" . . . „savęs pažinimas" vis labiau plinta, — yra net jaunų žmonių, kurie nieku kitu nesiverčia, kaip savo jausmų tyrinėjimu ir matavimu. Tai baisu . . . reikia *kuo daugiau iš savęs reikalauti* . . . Neturi supratimo, kaip aš didžiuojuosi, jog mes, Tu ir aš [Čiurlionis rašo savo būsimai žmonai], esame tokioje padėtyje, kad galime *ką nors duoti žmonėms* . . . Nebijok nieko, nes aš pats bijau.

Čiurlioniui šviesa reiškia ne visuotinę laisvę, laimę ir lygybę, kaip Biliūnui, bet grožį, kurį reikia savyje pajusti ir, meninės kūrybos pavidalais, perduoti kitiems. Veržtis į grožį — moralinė pareiga, nes be jo gyvenimas lieka žmogaus nevertas. Šviesos siekiama nebe išorinės įtakos paskata, bet spontanišku vidiniu impulsu, kylančiu iš natūraliai pajustos vidinės būtinybės. Iš kolektyvinio siekimas tampa individualiu veikimu, kuriame vieni, toliau pažengusieji, ne tiek rodo kelią kitiems, kiek skatina juos savo pačių kelius susirasti. Biliūno egalitarinį, tačiau pradinės interpretacijos „iš

aukščiau" reikalingą spontaniškumą pakeičia giliau įžvelgiančių nepriklausomųjų, norinčių kitiems pagelbėti, bet ne juos dominuoti, demokratinis vadovavimas.

Šalia čiurlioniško demokratinio vadovavimo, dabartyje, kultūriniame procese, iškyla Krėvės *Šarūno* (1910-1911) autoritetinis, priešistorinio vado valstybinėje politikoje modelis. (Tendencijų į modernią kultūrą ir priešistorinę politiką surasime ir vėlesniuose lietuvių sąmoningumo istorijos vingiuose.) Šarūnas — vienas iš keletos Krėvę visą gyvenimą neraminusių tragiškų vadų, siekusių, sukylant net prieš savo krašto dievus, savo kraštą jėga suvienyti (ar, kaip Herodas, jėga civilizuoti). Krėvės istorinės dramos — energingo vadovavimo dviprasmybės, „sugadintos charizmos" analizės. Ekspliozyvi galia reikalinga chaotiškame stovyje esančiai, nepakankamai pabudusiai visuomenei, kaip kolektyvinės energijos šaltinis. (Šarūno visuomenėje egzistuoja tik šie elementai: inertiška tradicija; nesibaigiančios, ypač senių ir moterų, kalbos ir dejonės; ūmūs jaunų, garbės ir meilės trokštančių vyrų emocijos prasiveržimai; ir inspiruojančios, bet skirtingom kryptim kreipiančios poetų giesmės. Tokiai visuomenei — kuri galėjo Krėvei atrodyti panaši ir į tuometinę Lietuvos visuomenę — veiksmingumą tegali suteikti vadas, savyje talpinąs visus šiuos elementus, bet ir visus juos, kaip uraganas, šluojąs nuo savo kelio.) Nesuvaldoma galia atskiria ją turintį asmenį nuo visuomenės, kurioje egzistuoja skirtingos, jo valiai nepasiduodančios individų ir grupių intencijos. Vadas visuomenei atiduoda savo galios iškreiptąjį savo paties žmogiškumą ir, reikalingos vienybės ar pageidautinos civilizacijos siekdamas, keršija nepasiduodantiems ir verčia konkrečius žmones nekaltai (o save kaltai) kentėti.

Užsidegimas vadų problematika, po ankstyvesniojo egalitarinio periodo, yra galbūt iš šiaudinės pastogės kilusiems, tik prieš penkiasdešimt metų iš baudžiavos išlaisvintiems, psichologiškai būtinas žingsnis į žmoguje

glūdinčios, pasaulį sukrečiančios galios pajutimą. *Šarūnas* — pirmas galingas įnašas į savosios istorijos, su visu jos audringumu, atgavimą, lietuvio, pajėgiančio valstybei vadovauti, atkūrimas. (Kad jis nemoka jai vadovauti — baudžiauninkų, kaip šiandien buvusių kolonijinių valdinių, palikuonims kur kas mažiau svarbu, negu tai, kad jis vadovauja.) *Šarūnas* tačiau ir perspėjimas prieš tokius vadus, ir paradigma, kurią galima panaudoti vėlesniųjų XX a. diktatorių „istoriniam humanizavimui", apie juos tariant: buvo kruvini ir neteisingi, bet tuo momentu jų reikėjo (kaip Isaac Deutscher teisino Staliną). Šios tironų pateisinimo galimybės nerasime vėlesnėse, nepriklausomoje Lietuvoje rašytose Balio Sruogos istorinėse dramose, bet jos ir vėl išnyra Justino Marcinkevičiaus sovietinio periodo *Mindauge* (kur viena iš pagrindinių problemų tampa: kaip apie reikalingąjį tironą, rašant jo istoriją, pasakyti „visą tiesą"). Šarūno modelis — Čiurlionio įsijungiančio individualizmo autoritetinis antipodas. Tik abu drauge jie mums leidžia pajusti šiame laikotarpyje, po pirmųjų dešinės-kairės persigrūmimų, jau pradedančioje miestėti visuomenėje, iškylantį *laisvo individo* ir *vadovaujančio asmens* susidūrimo dramatizmą.*(6)*

Savotišką raktą į visą šio laikotarpio sąmoningumą teikia Krėvės 1911 m. pasisakymas apie *Šarūną:* „Pas mane *nėra gyvasties, tik jos ieškojimas*". Šį ieškojimą atliepia beveik tuo pačiu metu rašyti Igno Šeiniaus žodžiai: „Ir žmonės, kurie kuria, . . . įturtina pasaulį, jie *daugiau gyvenimo* ir noro gyventi jam suteikia"; ir Vydūno kiek vėlesni: „Gyvybės noriu! Taip, gyvybės! *Daugiau gyvybės!* Pilno josios saiko!" Kas „gyvasčiai" esmiška, galėjo būti kiekvienam skirtinga, bet jausmas, kad žmogui, išsilaisvinusiam iš tradicijų arba jas pamiršusiam, grėsė dirbtinumo ar šešėliškos pseudo-egzistencijos pavojus, kad jis turėjo pats išjudinti savo, pilnutinės žmogiškos egzistencijos reikalavimams dar nepakankamas

individualias galias — antrojoje tautinio atgimimo kartoje buvo, matyt, plačiau paplitęs.

Vidinė individo gyvybės jėgų nepakankamumo problema stūmė ankstyvesnes išorinės laisvės ir ekonominės gerovės trūkumo problemas į antrą vietą. Ne pasaulis savo radikaliais trūkumais nuvilia žmogų, bet jis pats sau pasirodo nepakankamas: jo dvasia dar turi atrasti tikruosius savo gyvybės šaltinius, savo paties įtikinamumą ir kryptį. Vydūnui „gyvasties ieškojimas" reiškė individo moralinį tobulėjimą ir jo gilesnį įsišaknijimą savo tautoje; Krėvei — savo asmeninės kalbos, adekvatiškai apimančios visą žmonijos patirtį, išsidirbimą; Sruogai — chaoso šėlsmo žmoguje pajutimą. („Norint tverti, reikia gyventi pilnu gyvenimu, drąsiau pasakysiu: reikia, kad dvasioje būtų tikra anarchija, *amžinas chaosas*"). Bet visi jie sutinka, kad gyvybė — žmogaus, supratusio, ko jam reikia, kūrybiškas žodis visatos akivaizdoje.

Šarūnas — tolimos praeities rekonstrukcija ir gal tik netiesiogiai sugestijų ateičiai, sakykim, galimam Lietuvos išsilaisvinimui, šaltinis. Biliūno ir Čiurlionio moralinės vizijos siekia apibrėžti, kaip elgtis gyvenamajame laike, XX a. pradžios carinės Rusijos valdomoje Lietuvoje. Jų palyginimas atskleidžia pakitusį žmogiškųjų pastangų pobūdį. „Laimės žibury" žmogiškosios veiklos tikslas dar buvo programiškai suvokiamas, neklystamai pažįstamas ir vienintelis visiems. Čiurlioniui jis jau virtęs neapčiuopiama viltimi, kurios siekiant daug klystama. (Laimės žiburio siekėjams klaida, kaip ir „vidinis gyvenimas", dar neegzistavo: tebuvo objektyvus veiksmas su garantuota ateitimi.) Į šviesos siekimą įsiskverbia skepticizmo vėjai, susirūpinimas, kad tuo, ką tiki, nesuklaidintum kitų ir nepataikautum* pats sau, būtinybė savo vizijomis abejoti, atviri savianalizės priepuoliai. Čiurlionio privačius užrašus atliepia Krėvės valdovo (Skirgailos) prisipažinimas: „Aš visuomet noriu gero, bet nemoku jo pasiekti. Ką aš manau, kad gera yra, visuomet

pasirodo, kad pikta . . ." (Į ką Skurdulis atsako: „. . . svarbiausias gyvenimo uždavinys — išgyventi taip amžių, kad savo darbais nenuskriaustai kitų ir nepriverstai jų kentėti".) Nežinojimas, ką tikėti — neproblematiška. („Ar ne vistiek Praamžiui, kuriuo vardu jį žmonės garbina?" — 1883-1905 m. laikotarpiui neįmanoma laikysena.) Skauda nežinojimas, kaip veikti negriaunant to, ką kuri, nežalojant kitų gyvenimo. Tai — ir žmogaus, prasikalusio pro tradicijos ar ideologijos žievę, sąmoningumas, ir kūrybiniame veiksme slypinčios griovimo potencijos supratimas. Gilesnė viso, kas žmogui neužtikrinta, sąmonė, blaivesnė savo veiksmo pasėkų analizė. Moralinės atsakomybės neužmiršti savo nežinojimo priėmimas.

Visas šviesos siekimas, kuris Biliūnui buvo linearus, vienkartinis evoliucijos iš nelaisvės į laisvę procesas, vykstąs *suprantamoje istorijoje*, Čiurlioniui tampa cikliniu, nuolat pasikartojančiu *gamtos ar kosminiu procesu* („Šviesa prieš audrą, ir po audros šviesa — taip nuo pasaulio pradžios"), kurio, kaip ir savo paties, gelmių žmogus nepajėgia racionaliai suprasti („giliausias savęs pažinimas yra už mūsų proto ribų, taip, kaip giliausias visatos, pradžių pradžios pažinimas etc. etc."). Krėvės istoriniuose-legendiniuose raštuose kartojasi iškilimo-žlugimo ciklas. Vydūnui veikia net reinkarnacinė spiralė, leidžianti žmogui per eilę pasikartojimų tobulėti arba visai žlugti. Laikas — nebe nesulaikomo žygiavimo pirmyn, bet amžinųjų pasikartojimo ritmų dramatizacija.

Pakinta ir grėsmių, prieš kurias kovojama, metaforos. Biliūno žmogui grėsė tikslingai veikiančios, bet jau iš liaudies pasakų pažįstamos jėgos („visokios šmėklos, tarsi pragaro dvasios, lakstė aplinkui baisiausių nebūtų žvėrių pavidalu, gąsdino iš visų pusių, kaukė vilkais, cypė gyvatėmis, lojo šunimis".) Tokias jėgas galima sunaikinti galutinį stebuklą kuriančiu žmogaus veiksmu: kai paskutinieji drąsuoliai pasiekia kalno viršūnę, šmėklos pražūva. Mes jau iš

socialinės teorijos, pavirtusios mitu, žinome, kaip su tokiomis jėgomis elgtis.

Čiurlioniui gresiančios jėgos glūdi ne apčiuopiamoje istorijoje, bet kosmoso gelmėse, jų charakteris nėra aiškus, teoriškai apibrėžiamas, bet tik pasąmone pajuntamas:

> Tokia baisi sutema žiūri pro stiklus nuo pat ryto, tartum mane šauktų, tartum norėtų mane išgąsdinti ir mano paties šviesą prigesinti . . . Mėgstu tylą, bet šiandien negaliu jos pakęsti. Atrodo, lyg kažkas sėlintų. Baisu. Atėjo man į galvą mintis, kad toje tyloje glūdi svarbi paslaptis. Tarpais atrodo, kad toji tyla ir tamsi naktis tai kažkokia milžiniška baidyklė. Išsikėtojo ir lėtai lėtai alsuoja. Plačiai atvertos sustingusios didžiulės akys, o jose abejingumo gelmė ir kažkokia svarbi paslaptis.

Tokia gal psichologinė, o gal metafizinė grėsmė lieka „lėtai lėtai alsuojanti", kartu ir gąsdinanti, ir kažką primenanti per visus tuos šviesos ir audros ciklus, kuriuose Čiurlionis mato įtalpintą žmogaus gyvenimą. Galutinį stebuklą kuriančio veiksmo — nebėra. Baimė, kad savo drąsoje mes galime būti kažką svarbaus pamiršę, šešėliu lydi mūsų žingsnius. Krėvės istorinėje dramoje grėsmė individui ateina tiek pat iš individo vidinių prieštaravimų ir emocinių ekspliozijų, kiek iš objektyvių, visuomenėje išsikristalizavusių jėgų. Grėsmė *iš istorijos* virsta grėsme *iš žmogaus dvasios gelmių.*

Su Čiurlioniu mes lyg ir neriam iš pažangos amžiaus į kažkokį indišką universą, į mus kalba lietuvis (kaip vėliau Henrikas Radauskas), lyg ir visai nepaveiktas krikščioniškosios tradicijos formų. Po europiškai „modernaus" žmogaus ateina už jį universalesnis „postmodernistas". (Ir gal per greit ateina, nes modernizmas lietuviuose dar nebuvo tiek įsitvirtinęs, kad suteiktų pakankamą pagrindą antimodernistiniam sąjūdžiui. Bet tai tetaps rimta problema vėliau, nepriklausomoje Lietuvoje.)

Biliūno moralinė vizija buvo skirta visiems, politiniam

sąjūdžiui, demokratinei Lietuvai. Čiurlionio — tiems, kurie patys šviečiasi ir kitus stengiasi šviesti, kultūriniam sąjūdžiui, inteligentijai. Inteligentų kultūra ryškiau atsiskiria nuo liaudies kultūros, pabrėžiama ne tai, ko lauktina iš visų žmonių, bet tai, kas sudaro inteligentijos atsakomybę, ypatingus reikalavimus, kuriuos turi įsisąmoninti kultūros darbininkai.

Manyčiau, kad Čiurlionio moralinė vizija turi daug bendro su naujosios inteligentijos, ištrūkusios iš kairės-dešinės determinacijų, galvosena. Kaip tik ši vidurio kelio inteligentija pirmoji ir rėmė Čiurlionio kūrybą bei kitą tuometinį kultūrinį avangardą, kai socialistų ir katalikų autoritetai šias pastangas laikydavo neatitinkančias, jų nuomone, svarbesniems liaudies švietimo ar politinės kovos reikalavimams.

Pats Čiurlionis laiškuose identifikavosi su „pažangiąja" lietuvių „partija", priešinga „tautinei-konservatyvinei", be abejo, kultūrine prasme. Truputį paradoksiška, kad jį pirmieji pajuto būsimiesiems tautininkams artimi žmonės. (Žinoma, prieš Pirmąjį pasaulinį karą tautininkai nebuvo tas pats, kuo jie pasidarė vėliau. Lietuvių tautininkų istorija — nuolatinis smukimas nuo to, kas jie buvo pradžioje.)

> Žmonės jau yra pajautę savyje laisvę. Laisvė tai kūrybos pradas, tai ieškojimas. Pravėrimas akių ir pakėlimas galvos.
>
> Bet mes dar tik pusiaukelyje. Blaškomės ir mėtomės, lyg *per greit nubudę*. Vieni, vartodami laisvę, tik patys save ir aplinkinius sužaloja. Kiti vartoja ją visiems kitiems, pakrikusiems, sugaudyti ir supančioti. Laisvė yra tik tobulinimo įrankis. Ir savęs, ir kitų. Bet tai *nedaug dar kas žino*. (Ignas Šeinius, 1912).

IŠNAŠOS

1 Ignas Končius *Žemaičio šnekose* svarsto klausimą, kodėl jo vaikystės laikais, XIX a. pabaigoje, Lietuvos kaime žydas buvo laikomas ne žmogumi. Ir prieina išvados, kad šios nuomonės pagrindas buvo ne Origeno įkvėptas krikščioniškas tikėjimas,

kad visi žydai, įskaitant ir dar negimusius, kolektyviai kalti už dievžudybę (Kristaus nukryžiavimą), ir liks kalti, kol paskutinis iš jų neatsivers į krikščionybę, — bet senoji kaimo kultūra, kuriai pilnutiniai žmonės tik tie, kurie dirba gamtoje. „Negerbiamas amatininko, pirklio darbas, negerbiamas ir tą darbą dirbąs žmogus". Beje, „ir kunigas — ne žmogus, — jis aukštesnis už žmogų", kaip ir bajoras.

2 Ir savo bažnytinėje administracijoje Valančius buvo institucinio autoriteto griežtintojas, priešingęsis tuometinėms religijų santykių humanizavimo tendencijoms. Latviškosiose (ir todėl gal pažangesnėse) Žemaičių vyskupijos parapijose įsigalėjusį švelnesnį religiškai mišrių vedybų traktavimą, kurį liudija kun. Liandsbergo raštas vyskupui: „mano nuomone, nei vienas klebonas negali griežtai reikalauti, kad visi vaikai iš maišytų moterysčių būtų krikštijami ir auklėjami katalikų tikėjime", — Valančius pasmerkė, reikalaudamas šią žmogišką problemą spręsti formaliausiu, vien į tradicinius institucijų interesus atsižvelgiančiu būdu.

3 Poezijoje Maironis identifikuojasi su „broliais vargdieniais". Iš viso nuo tautinio atgimimo susiformavusi lietuviškojo konservatizmo tradicija buvo mažiau susisiejusi su ekonominiu elitu negu anglosaksų kraštuose (nes visi dar prisiminė savo pačių baudžiauninkišką kilmę); mažiau intensyviai prisirišusi prie paveldėtosios tradicijos negu vokiečių, lenkų ar rusų konservatizmas (nes ne viskas paveldėtoje tradicijoje buvo lietuviška, ir visiems buvo aiški modernizacijos būtinybė); mažiau linkusi į sekuliarinės valdžios ir apskritai jėgos garbinimą negu vokiečiai ar prancūzai konservatoriai (nes lietuviai — maža tauta, o jų konservatyviąją tradiciją dominavo, jai moralistinį atspalvį duodama, dvasiškija); ir neišsiskyrė iš kitų visuomeninių tradicijų stipresniu antisemitizmu (kaip išsiskirdavo lenkų, vokiečių, prancūzų ir rusų konservatoriai). Lietuvių konservatizmas labiau pakrypo į valstybinės galios garbinimą po tautininkų 1926 m. perversmo, o išeivijoje po Antrojo pasaulinio karo jis prarado savo ankstyvesniąją simpatiją „broliams vargdieniams", neturtingiesiems, skriaudžiamiesiems. Pabandyk *Drauge* parodyti simpatijos negrams — tuoj leki iš redaktoriaus kėdės.

4 Nors apskritai Čiurlionis gyvena vien menui (ir tai kosmologiniam), 1905 m. revoliucijos metu jį matome revolveriu rankoje ginantį Latvijos žydų miestelį nuo šautuvais apsiginklavusių „juodašimčių", pasišovusių, atrodo, tradiciniam pogromui: „sviliname, tiesiog sviliname kakton; ‚juodašimčiai' bėga, mes juos vejame per laukus ir pievas rėkdami ir šaudydami". Gal simptomatiška, kad lietuvių kultūrinio avangardizmo pradžioje iškyla žmogus, spontaniškai ginąs ir į save nepanašių interesus. Biliūnas įtvirtino mumyse autentiško lietuvio radikalo paradigmą, Čiurlionis — lietuvio avangardisto. Abiem atvejais nieko žmogiška nebuvo išduota. Kaip taip būtų tęsęsi ir toliau!

5 „Vydūno dramaturgijoje" V. Mykolaitis-Putinas rašė: „Vadinamais gi teosofiniais savo raštais jis patraukė tą laisvamanėjančios jaunuomenės dalį, kuri pasiliko ištikima religiniam idealizmui, bet kuriai tradicinės Katalikų Bažnyčios dogmos atrodė nesuderinamos su moderniuoju pažangumu ir dvasios laisve. Ir reikia pripažinti, kad čia Vydūnas savo askezės, kilnumo ir žmoniškumo mokslu padarė labai teigiamos įtakos kaip *vienintelis* pas mus moralės autoritetas, religinio idealizmo ir dorovės skelbėjas, stovįs šalia konfesijos ribų". Jei vis dėlto išliekančios įtakos lietuvių sąmoningumo formavimesi Vydūnas nėra turėjęs, priežastis glūdi ne lietuviuose neįprastame nepriklausomo moralinio autoriteto vaidmeny, kurį Vydūnas susikūrė, bet jo skelbtojo „vidinio misterijų mokslo" dirbtinume ir kompiliaciniame charaktery.

6 Valdovo kultas, susimaišęs su kūrėjo mitu, dar atsišaukia šio periodo žmogaus (ir pirmojo jo ideologinio programisto) Juozo Albino Herbačiausko 1929 m. *Dievo šypsenose:* „Lietuvai reikalingas tik *valdovas — kūrėjas!* — Ar jis vadinsis diktatorium, ar karalium — tai bergždžias ginčas. Jeigu jis tik bus *kūrėjas,* visi jį mylės, gerbs, visi jo klausys! Kitokios ‚vidaus politikos' aš nenumatau". Herbačiauskas buvo nedidelio kūrybinio pajėgumo ekscentrikas, bet kartais kaip tik tokie atskleidžia kultūrinę (ar politinę) pasąmonę, neišdirbtąją sąmoningumo istorijos žaliavą.

ODISĖJAS TELEMACHUI

JOSEPH BRODSKY

Manasis Telemachai,
Trojos karas
jau baigės. Kas laimėjo — užmiršau.
Gal graikai: tiek negyvėlių palikt
toli nuo tėviškės tegali graikai . . .
Ir vis dėlto kelionė į namus,
ką besakysi, truputį prailgo,
tarytum Poseidonas, kol mes ten
eikvojom laiką, išaugino erdvę.
Dabar nebežinau, kur aš esu,
kas priešais. Rodos, nešvari sala,
krūmokšniai, tvartai, kiaulių žviegesys,
apleistas sodas, kažkokia valdovė,
žolė ir akmens . . . Mielas Telemachai,
labai supanašėja visos salos,
kai taip ilgai klajojama, ir smegens
jau klumpa, beskaičiuodamos vilnis,
akiratis nei krislas temdo akį,
ir klausą slegia vandenų mėsa.
Kuo baigėsi tas karas, užmiršau,
ir negaliu suprasti, kiek tau metų.

Auk didelis, manasis Telemachai.
Ar susitiksime — dievai težino.
Tu jau ne kūdikis, kurį pamatęs,
aš jaučių jungą sustabdžiau vagoj.
Anuomet mus išskyrė Palamedas,
Bet gal gerai padarė: be manęs
tu išvaduotas nuo Edipo aistrų,
ir nuodėmė netrikdo tavo sapno.

DIDONA IR ENĖJAS

Didvyris nukreipė akis į langą,
o jai tą valandą pasaulis baigės
ties jo plačiosios tunikos kraštu,
ir aibė klosčių panašėjo į
sustojusias marias.
Didvyris žvelgė
į langą, ir dabar jo žvilgsnis buvo
jau taip toli nuo šių vietovių, jog
sustingo lūpos nei kriauklė, kur slypi
ošimas, ir akiratis taurėj
nedrįso pajudėti.
Josios meilė
tebuvo tik žuvis — ir gal įstengė
į marių ertmę leistis su laivu,
lanksčiuoju peleku ardyti vilnį,
ko gero, jį pralenkti — bet jisai
jau buvo mintimi pasiekęs krantą.
Ir mariom ašarų jai virto marios.
Tačiau, kaip žinom, būtent nevilties
akimirką pakyla ir suūžia
palankūs vėjai. Ir su jais didvyris
paliko miestą.

O jinai stovėjo
ties rūkstančiu laužu, kurį pakūrė
šalia tvirtovės sienų jos kariai,
regėdama, kaip virpančioj migloj,
miražo juostoj tarp ugnies ir dūmų
Kartagina pavirsta pelenais

daug amžių prieš Katono pranašystę.

Vertė T. Venclova

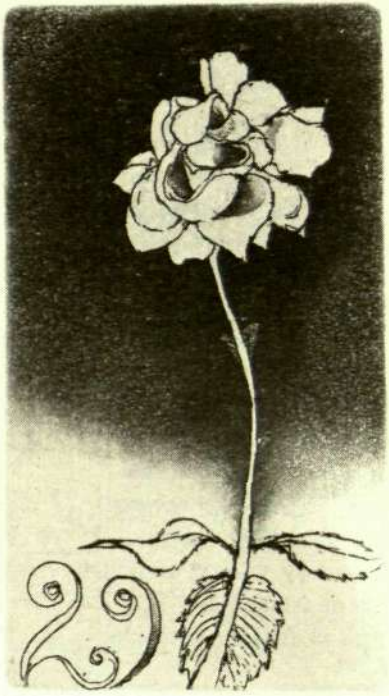

JONĖ KARUŽA

apie save taip rašo: „Aš esu Jonė Karuža. Gimiau lapkričio 19, 1957. Pradėjau eiti į mokyklą Čikagoje. Gimnazijos paskutinius metus mokiausi Vasario 16 d. gimnazijoje. Lankiau šešias kolegijas ir universitetus ir 1980 metais Columbia College baigiau BA laipsniu meno skyriuje. Aš taip pat turiu Montessori mokytojos diplomą ir šiuo metu dėstau Montessori mokykloje. Keliavau Europoje, taip pat buvau Lietuvoje. Mėgstu keliauti ir čia. Aš mėgstu dalyvauti Čikagos bibliotekų parodose, nes mėgstu Čikagą ir knygas. Kelis kartus dalyvavau lietuvių dailininkų parodose. Aš mėgstu gyvenimą ir bandau jį gyventi pilnai."

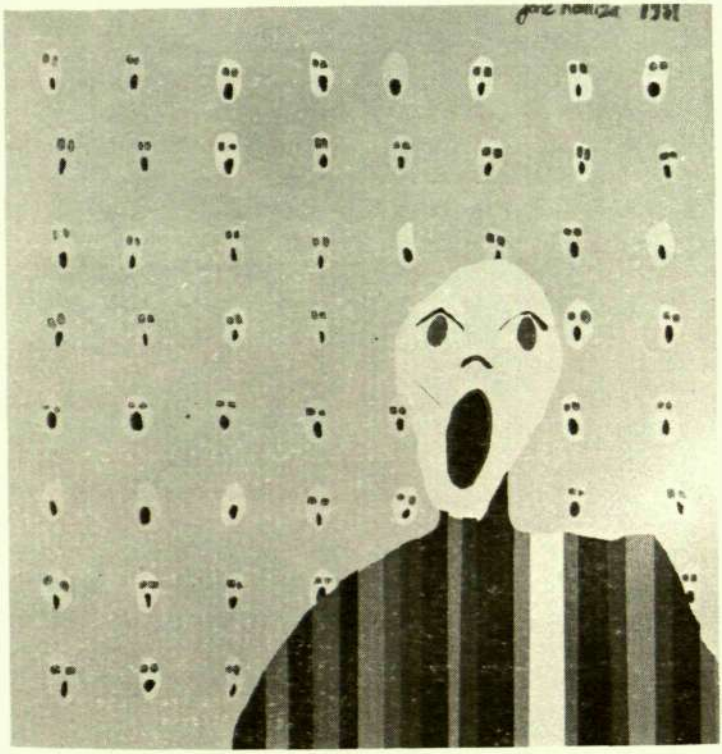

Arturo skausmas 1, 46 x 46 cm, akrilis, 1981

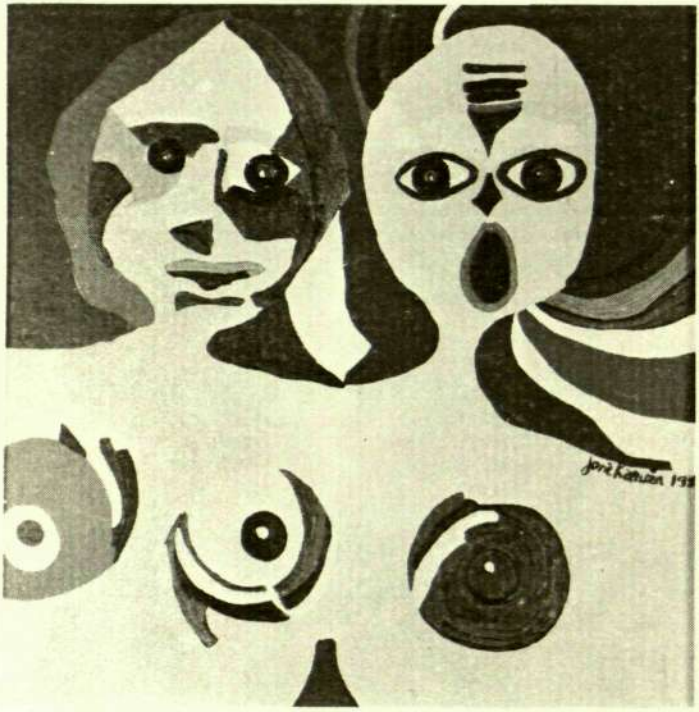

Arturo skausmas 2, 46 x 46 cm, akrilis, 1981

Moteris, 91 x 50 cm, akrilis, 1980

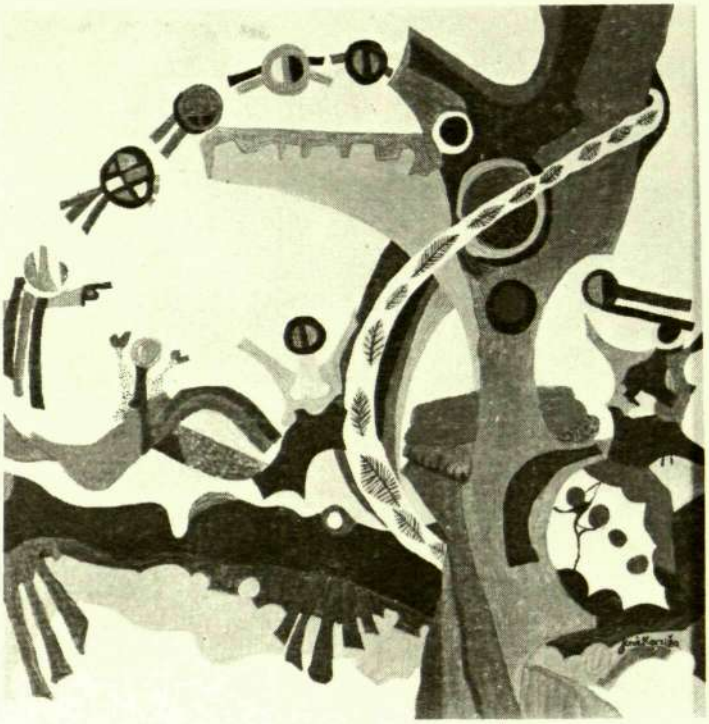

Colorado, 46 x 46 cm, akrilis, 1981

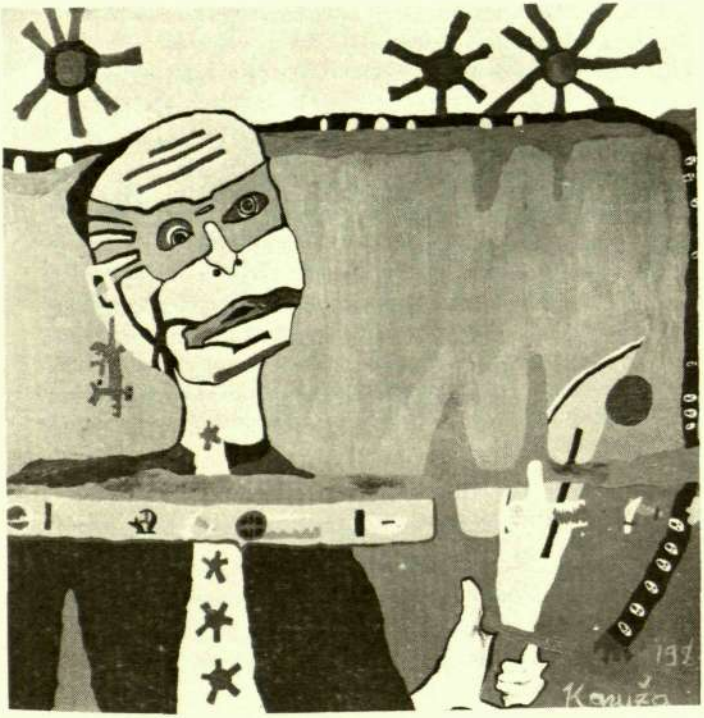

Portretas, 76 x 76 cm, akrilis, 1983

DIEVAI VIEŠPAČIAI

ALGIRDAS J. GREIMAS

I. ISTORINIAI ŠALTINIAI

1. Trys tekstai

Malalos *Kronikoje* užrašytas *Šovio* mitas, į kurį, kaip matėme (*Metmenys* Nr. 45), galima žiūrėti kaip į religinės institucijos įsteigimo mitą, pagrindinių lietuvių dievų sąrašą pateikia tokiame kontekste:

> Šitą paklydimą (t.y. lavonų deginimą) Šovys paskleidė, kad jie (lietuviai ir kitos baltų ir finų tautos) aukotų nelabiems (bjauriems, netikriems) dievams *Andajevi* ir *Perkunovi,* tariant griausmui, ir *Žvorunė,* tariant kalei, ir *Teliaveli* kalviui, nukalusiam jiems saulę, kuri šviečia žemėje, ir užmetusiam jiems ant dangaus saulę.
>
> *Pastaba:* Dievų vardus paąuodame kol kas nesulietuvindami, slaviškame dat. sing. linksnyje.

Šis tekstas, kuris pats nurodo savo suredagavimo datą — 1261 metus — nėra vieniškas, izoliuotas to meto raštijoje: Volynės metraštis, įeinantis į *Hypatijaus* metraščio sudėtį, beveik tuo pat metu net dviem atskirais atvejais mini svarbiausius lietuvių dievus.*(1)*

1252 m. data, kalbėdamas apie Mindaugą, jis taip sako:

. . . o jo krikštas buvo apgaulingas: slaptai aukojo savo dievams, pirmajam *Nənadėevi*, ir *Teliaveli* ir *Diverikəzu*, zuikių dievui, ir *Mėidėinu* (čia, kaip ir kitų dievų vardai, masc. dat. sing.) . . . ir savo dievams aukojo, ir mirusių kūnus degino, ir savo pagonybę viešai išpažino.

Tame pačiame metraštyje, 1258 m. data, randamas antrasis paliudymas, kuriame ir vėl minimi du lietuvių stabmeldžių dievai:

Kai Romanas ir lietuviai atėjo prie pilies (miesto) ir lietuviai subėgo į pilį (miestą), nieko nežinodami (:) ten buvo tik nuodėguliai, šunys lakstantys po piliavietę; jie tūžo ir spjaudėsi, saviškai sakydami: *janda*, šaukdamiesi savo dievų *Andaja* ir *Diviriksa* (gen. sing.) ir minėdami visus savo dievus, būtent velnius (nelabuosius).

Šis pastarasis tekstas reikalingas istorinio paaiškinimo. Pagal 1255 m. sutartį, Mindaugas valdyti Naugarduką buvo atidavęs Volynės kunigaikščio Danilos sūnui Romanui; 1258 m. buvo surengtas bendras Lietuvos ir Volynės žygis prieš Danilai nepaklusnų Vozviaglio miestą. Danilos vadovaujama Volynės kariuomenė, atvykusi anksčiau už Romano vadovaujamus lietuvius, sudegino pilį ir pasidalijo grobį — turtus ir belaisvius. Lietuvių įtūžimas, radus vienus griuvėsius — ir jokios naudos — yra tad gerai suprantamas.

2. Šių tekstų svarba

Mūsų čia patiektų tekstų svarba neabejotina ir, visų pirma, baltų mitologijos atžvilgiu. Pagal bendrai vyraujančią nuomonę, pagrindiniu baltų mitologijos šaltiniu laikomas S. Grunau *Kronikoje* randamas prūsų dievų panteono aprašymas. Tačiau šis XVI a. istorinis šaltinis XIX a. pozityvistinių mokslininkų buvo smarkiai sukritikuotas ir, nežiūrint pastarųjų metų bandymų jį rehabilituoti, vis dar laikomas galimu skandinavų panteono plagiatu.

Negalima sakyti, kad šie lietuviškąją mitologiją liečią tekstai būtų buvę nežinomi, tačiau jie buvo naudojami paprastai tiktai vieno ar kito dievo, paskirai paimto, autentiškumui patvirtinti ar, geriausiu atveju, vienai kuriai mitinei konfigūracijai — pavyzdžiui, *Saulės* nukalimui ir jos danguje užkabinimui — išryškinti. Atvirkščiai, kreipiant į juos rimtą dėmesį, žiūrint į *Šovio* mitą, kaip į religijos steigimo mitinį išaiškinimą, laikant dievų sąrašus ne kaip padrikus jų vardų paminėjimus, o kaip indo-europiečių religijoms būdingo suvereninių dievų panteono pristatymą, — šių trijų dokumentų, beveik 300 metų ankstyvesnių už S. Grunau *Kroniką*, svoris visai pasikeičia: jie ne tik išaiškina lietuvių religijos pagrindus, bet gali patvirtinti ir įteisinti ir jau vėlyvesnę prūsų dievų triadą.

Šie tekstai, žiūrint į juos, kaip į istorinius šaltinius, yra visai patikimi: priklausydami visi trys tai pačiai dekadai — 1252 — 1258 — 1261 m. — jie paimti iš dviejų atskirų — Malalos ir Hypatijaus — kronikų, į kurias jie yra patekę kiekvienu kartu dėl visai skirtingų priežasčių. Pagaliau, jų liudijimai yra patikimi, svarbiausia dėl to, kad jų autoriai priklauso kraštams, tuo metu buvusiems jau galutinai įsitvirtinusios Lietuvos valstybės, prisijungusios sau Juodąją Rusiją, kaimynais, draugais arba priešais. Tokio patikimumo gali pavydėti ne vienas ano meto šaltinis, o tuo labiau kultūrinės istorijos faktai.

II. DIEVŲ IR JŲ VARDŲ IDENTIFIKAVIMAS

1. Suvereninių dievų triada

Priežastys, dėl kurių, kaip matėme, Malalos *Kronikos* dievai turi būti laikomi pagrindiniais, svarbiausiais lietuvių dievais, galioja ir Volynės *Kronikos* atveju: 1252 m. data joje išvardinti dievai — tai Mindaugo pusiau slapta garbinami dievai; kaip karališko kulto objektai jie negalėjo būti nei

vietiniai, net ir ne sritiniai, o tik visos Lietuvos dievai. Užtat ir šių dviejų sąrašų palyginimas, jeigu jis leistų nustatyti jų tapatumą, būtų svariu argumentu, leidžiančiu teigti juose įrašytų dievų suvereninį charakterį.

1258 m. tekstas tik sutvirtina šią identifikacijos galimybę: lietuvių karių šaukimosi į dievus liudininkas duoda, tiesa, tiktai dieviškojo sąrašo pradžią, pridėdamas, kad lietuviai ta proga minėjo „visus savo dievus", tačiau ir tiedu pirmieji dievai atitinka tai vienam, tai kitam mūsų sąrašų teonimui.

Itin būdinga tai, kad tų dviejų kronikų sąrašai, nors juos sudarą teonimai iš pirmo žvilgsnio ir gana skirtingi, turi vieną bendrą bruožą: abu sąrašai susideda iš keturių dievų, jų tarpe trijų vyriškos ir vieno moteriškos giminės dievybių vardų. Taigi, *formalinė suvereninių dievų konsteliacija* yra ta pati ir, reikia tai pabrėžti, jinai neatsitiktinė: dar vienas šaltinis — lenkų kronikininko Dlugoszo XV a. viduryje duodamos lietuvių dievų *interpretationes romanae,* prie kurių dar teks grįžti, taip pat pateikia tris vyriškus dievus ir vieną moterišką deivę.

Imant pagrindu *Šovio* mito pateiktą dievų sąrašą ir laikinai padėjus į šalį moteriškąsias dievybes, reikia konstatuoti, kad Volynės metraščiai *dviems atvejais iš trijų* patvirtina Malalos onomastiką:

Andajevi (dat.): Malala 1261 — *Andaja* (gen.): Volynės 1258 m.

Teliaveli (dat.): Malala 1261 — *Teliaveli* (dat.): Volynės 1252 m.

Trečiojo *Šovio* mito dievo — *Perkunovi* (dat.) — Volynės kronikoje, tiesa, nerandame, tačiau jisai ir be patvirtinimo yra visų mitologų priimamas, kaip vienas iš suvereninių — dažnai net vyriausias — dievų.

Taigi galima teigti, kad Malalos paduota vyriausiųjų dievų *triada:*

Andajevi — Perkunovi — Teliaveli (dat.)

patvirtinta Hypatijaus kronikoje atkartotais teonimais, gali

būti laikoma išeities baze lietuvių tautinės religijos dievų-viešpačių problemai spręsti.*(2)*

Šią triadą laikant *kanoniniu suvereninių dievų sąrašu*, mitologo artimiausi uždaviniai bus šie:

(a) identifikuoti kitus, į šį siaurą sąrašą neįeinančius teonimus,

(b) išspręsti, kiek galima, visų šių dievų vardų etimologijos ir lietuviškų formų atstatymo problemas.

Tik šiuos du nedėkingus uždavinius atlikus, galima bus bandyti prieiti ir prie esminių lietuvių mitologijos klausimų: prie trifunkcinio suvereninių dievų paskirstymo ir išvis prie dieviškojo pasaulio semantinio aprašymo.

2. Dievų vardų identifikavimas

Išeinant iš mūsų siūlomos tvirtos hipotezės — kurią visas šis rašinys stengsis validuoti, — kad Malalos kronikos pateiktas dievų sąrašas atstovauja lietuvių suvereninių dievų triadą, kad, antra vertus, karaliaus Mindaugo garbinami dievai, duoti Volynės kronikoje, yra taip pat pagrindiniai Lietuvos dievai ir kaip tokie, nežiūrint jų vardų variacijų, turi atitikti mūsų pasirinktą kanoninį dievų sąrašą, pirmasis uždavinys aiškus: imti vieną po kito į siaurąjį sąrašą neįtrauktus teonimus ir bandyti *formaliai* juos identifikuoti, kol kas nesprendžiant, kiek tai galima, nei jų etimologijos, nei jų sakralinio turinio ir funkcijų problemų.

2-1. Moteriškoji suvereninė dievybė

Visai specifinę poziciją mūsų problematikoje — bet ir ypatingą, originalią vietą lietuvių mitologijoje, lyginant ją ne tik su prūsų, bet ir su kitų indoeuropiečių mitologijomis — užima šalia trijų vyriškųjų dievų minima moteriška deivė, kuri — tai reikia iš anksto pabrėžti — visai neatitinka dumėzilinei trečiai suverenumo funkcijai.

Pažymėtina, kad ši vienintelė moteriška dievybė randama visuose trijuose, mums svarbiuose, keturis dievus išvardinančiuose sąrašuose: Malalos, Hypatijaus ir Dlugoszo kronikose. Šis faktas leidžia su pagrindu manyti, kad visais trimis atvejais reikalas eina apie *vieną ir tą pačią deivę*.

Iš kitos pusės, nors jinai vadinama ir skirtingais vardais, tačiau tuos vardus lydintys trumpi semantiniai jų funkcijų nurodymai tik patvirtina tos deivės tapatumą.

Malala ——— *Žvoruně* ——— „kalė"
Volynės——— *Měiděinu* ——— „zuikių dievas"
Dlugosz ——— *Diana (lot.)*——— „globoja miškus".

Poros pastabų užteks trumpai pristatyti šią bylą. Visų pirma, reikia sutikti su visais šių tekstų komentatoriais, kad *Meideinu* (dat.) prikergta vyriškoji giminė, taip kaip ir šalia įrašytam *Diverikǫzu*, pridėtas jai priklausąs epitetas „zuikių dievas" yra neabejotinos kopijuotojo klaidos. Jos lengvai atitaisomos jau vien dėl to, kad *Modeina* yra XVI a. Lasicijaus *De diis samagitarum* paliudyta „girių deivė", o *medeinos* — tai M. Daukšos minimos „miškų nimfos".

Ši *Medeina* Dlugoszo romėniškai interpretuojama kaip *Diana*, kurios globai priklauso miškai. Turint galvoje, kad *Diana* — bent jau Renesanso žmonių vaizduotėje — yra visų pirma medžiotoja, *Žvoruně* apibūdinimas „kale" — jei laikysime ją medžiokline kale, t.y. kurte — mūsų nestebina, kaip nestebina ir zoomorfinė, lietuvių mitologijoje anaiptol ne reta, jos figūra.

Tai, žinoma, palieka kol kas atvirą šio teonimo etimologijos problemą, nekalbant jau apie jos dieviškųjų funkcijų dar visai neliestą nustatymą.

2-2. Diviriksa (gen.) — Diverikǫzu (dat.)

Šiokių tokių sunkumų sudaro šis Malalos kronikoje nerandamas, o Volynės metraštyje net dviem skirtingomis

datomis minimas teonimas. Žiūrėdami į jį, pagal mūsų hipotezę, kaip į vieno iš *Šovio* mito dievų atitikmenį, galime bandyti jį identifikuoti naudodami grynai formalines priemones, užsiangažuodami, žinoma, tokią identifikaciją vėliau sutvirtinti semantine šios dievybės funkcijų analize.

(a) Turint galvoje, kad Volynės metraščio 1258 m. tekste vienas šalia kito minimi du dievai:

Andaja ir *Diviriksa*

ir kad šį *Andaja* (gen.) Malalos kronikoje atliepia *Andajevi* (dat.), Volynės *Diviriksa* negali būti Malalos *Andajevi* sinonimu.

(b) Turint galvoje, kad Volynės metraščio 1252 m. dievų sąraše vienas šalia kito įrašyti

Diverikъzu ir *Teliaveli*

ir kad *Teliaveli* savo ruožtu randamas Malalos dievų sąraše, Volynės *Diverikъzu* negali būti identifikuojamas su Malalos *Teliaveli.*

(c) Taigi lieka tik viena identifikacijos galimybė: *Diviriksa* (gen.) — *Diverikъzu* (dat.) yra *Perkunovi* (dat.) atitikmuo, eventualiai — jo epitetas.

2-3. Nъnaděevi (dat.)

Lieka paskutinis, sunkiai išaiškinamas teonimas. Jo užimamą poziciją padės geriau suprasti iki šiol pasiektų rezultatų vizualizavimas lentelės forma:

Malala 1261	Andajevi	Perkunovi	Teliaveli	Žvoruně
Volynė 1252	Nъnaděevi	Diverikъzu	Teliaveli	Mčidčinu
Volynė 1258	Andaja	Diviriksa	———	———

Visas pozicijas užpildžius, lieka tik viena galimybė: skaityti *Nъnaděevi* kaip *Andajevi* atitikmenį — jo epitetą arba į *Andajevi* sakralinę sferą įeinančią kitą svarbią dievybę.

Tokį rezultatą, pasiektą eliminacijos būdu, patvirtina dar vienas formalus bruožas: *Andajevi* — *Andaja* dviejuose

skirtinguose tekstuose duodamas *pirmuoju* dievų sąraše, o tuo tarpu Volynės metraščio 1252 m. tekstas, kuris nemini *Andajevi,* kalbėdamas apie Mindaugo religinę praktiką, literaliai pabrėžia, kas jis „slaptai aukojo savo dievams, *pirmajam Nъnaděevi.*"

III. IŠSKAITYMO IR ETIMOLOGIJOS PROBLEMOS

Po šiuo bendru poskyrio pavadinimu tenka sujungti dvi, teoretiškame plane skirtingas problemas — mūsų nagrinėjamų teonimų lietuviškųjų formų atstatymo ir jų etimologijos nustatymo problemas. Kartais pasitaiko, kad jodvi griežtai skiriasi: lietuviškoji *Perkūno* forma, pavyzdžiui, abejonių nekelia, tuo tarpu jo etimologija toli gražu neaiški. Tačiau dažniausiai abi procedūros sutampa į vieną: *Teliaveli* lietuviškos formos — *Kalevelis* — atstatymas drauge išsprendžia ir šio teonimo etimologijos klausimą.

1. Perkūnas

Šis teonimas jokių problemų — išskyrus jo etimologiją — nekelia. Jis atestuotas nuo XIII a. tiek Malalos metraštyje, tiek ir Livonijos Rimuotoje Kronikoje. XV a. lenkų istorikas Dlugosz, nors ir duodamas romėniškus didžiųjų Lietuvos dievų atitikmenis, padaro išimtį, pateikdamas lietuvišką *Perkūno* vardą. Nuo XVI a. jis jau randamas pas visus apie lietuvių religiją rašiusius autorius, o liaudies tikėjimuose jis išlieka gyvas kaip galingas dievaitis iki XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios. Pagaliau jis užima tą pačią suvereninio dievo vietą gimininguų baltų tautų — prūsų ir latvių — mitologijose.

Jeigu *Perkūno* lietuviškoji etimologija aiški — jis lokaliniai, lietuvių kalboje atrodo kaip normali „griausmo" personifikacija — tai indoeuropiečių prokalbės plane dažnai siūloma etimologija (III-1: Skardžius, *Daryba,* 281.)

**perku* (:lot. quaercus „ąžuolas") + *unas*
didelio entuziazmo nesukelia.

2. Kalevelis

Malalos komentaras, paaiškinąs *Teliaveli* kaip „kalvį", na ir šiam dievui Dlugoszo duota romėniškoji interpretacija — *Vulcanus* — tiesiog kviečia atstatyti lietuviškąją teonimo formą *Kalevelis*.

K. Būgos 1909 m. pasiūlyto fonetinės kaitos išaiškinimo (I, 188) niekas iki šiol, mūsų žiniomis, nėra bandęs kvestionuoti. Pagal jį, slaviškoji rašomoji forma *Teliaveli* išaiškintina:

(a) visų pirma, lietuviškosios šaknies *kal* — pavirtimu „umlauto keliu" į *kel*),

(b) o jau tada palatalizuoto lietuviško *k* slaviška *t* interpretacija, duodančia mūsų tekste *Teliaveli*.

3. Andojas

Dievo *Andaj*, mums pažįstamo gen. *Andaj-a* ir dat. *Andaj-evi* linksniuose, tiek etimologija tiek ir pažodinė prasmė iki šiol liko neaiškios. Šio dievų sąrašuose pirmuoju įrašyto teonimo drumslumas greičiausia ir buvo viena iš priežasčių, dėl kurios Malalos pateikta dievų triada niekados nebuvo priimta išeities baze lietuvių mitologijai aprašyti.

Neskaitant J. Balio humoristinio pasiūlymo šį teonimą interpretuoti, kaip nesuprasto lietuvių karių keiksmažodžio „Angiai!" — panašiai kaip kad ir dabar kai kur keikiamasi „Gyvate!" — kiek deformuotą užrašymą, šiuo metu žinomos dvi šio žodžio etimologijos hipotezės:

(a) E. Wolterio pasiūlytas etimonas *an(g)dievis*

(b) V. Toporovo pasiūlytas — *an(t)-deivis*

1. E. Wolterio siūlomą etimologiją*(3)* galima paremti visa eile argumentų: lietuvių religijai būdingu, gausių liudininkų patvirtintu gyvačių-*angių* kultu, Dlugoszo duota romėniška

šio dievo interpretacija — *Aesculapus* (turint galvoje, kad *gyvatė* yra jo pagrindinis atributas), o taip pat ir palyginimu su prūsų *Patrimpu* (vaizduojamu, pagal S. Grunau, su ąsotyje laikoma *gyvate*). Sunkumų kelia ne tiek šiandieninė žodžio *angis* vartojimo palyginti siaura zona, apimanti tik pietvakarių Lietuvą,*(4)* tuo tarpu kai Malalos ir Hypatijaus kronikos savo žinias turėjo semtis, atrodo, iš Rytų Lietuvos — galima, jei būtų reikalo, prileisti, kad *angies* vartojimo sritis buvusi platesnė senovėje —, kiek neįprasta šio teonimo kontrakcija: **an(g)dievis* turi būti kilęs iš **angiadievis* (taip kaip **saultekis* iš *saulėtekis!*). Tuo labiau, kad mūsų tekstuose sutinkami, iš pirmo žvilgsnio neišskaitomais atrodą teonimai: *Div(e)rikõzu* ir *Nõn(a)dẽevi,* vien pagal lietuvių „kalbinę dvasią", visai nekeliant jų prasmės klausimo, jaučiami kaip sudėtiniai dvikamieniai žodžiai su įterptine balse. Antrasis sunkumas — tai šio dvikamienio žodžio perskėlimas per pusę ir jo antrosios dalies atpažinimas kaip *-daj-,* teigiant, kad tai yra lietuviškojo *diev*-as ar *deiv*-is atitikmuo. Tačiau šis nepakankamai pagrįstas teigimas nemažiau liečia ir V. Toporovo pasiūlytą etimologiją.

2. Prie šio hipotetinio kamieno **daj*(:deiv-) V. Toporov*(5)* savo ruožtu prisega prefiksą *an(t)* —, tokiai darybai paremti naudodamas analogišką, bet abejonių keliančią prūsų dievo *An-trimps* konstrukciją.*(6)* Pati argumentacija neatrodo labai solidi jau vien dėl to, kad šio mokslininko kilniam norui atkurti savotišką „super-dievą", „dievą, aukštesnį už kitus dievus", neatitinka semantiniai lietuviškojo prefikso vartojimo duomenys. Šis prefiksas naudojamas išreikšti topologinį vertikalumo santykį tarp dviejų objektų, bet tarp dviejų *skirtingų,* o ne vienodų objektų: antakis nėra kokia nors „viršutinė" ar „didesnė" akis, taip kaip ir *antsnukis* nėra „antras snukis". V. Toporovo *an(t)-deivis* būtų tad ne „dievas", o kokia nors kitokia, virš dievų pasaulio esanti būtybė. Mums atrodo, kad *Andaj* neabejotinas horizontalinis pirmumas dievų sąrašuose truputį per greitai išverčiamas į

vertikalinį jo viršiškumą. Abstraktus šio etimono pobūdis, savo ruožtu, daro V. Toporovo hipotezę mažiau priimtiną už E. Wolterio bent jau mitologiškai pagrįstą **an(g)dievį.*

3. Lietuvių religijos tyrinėtojas galėtų sau rinktis, pagal savo skonį, vieną ir kitą *Andaj* etimologiją, jeigu šalia šių nepatikrinamų hipotezių nebūtų paprasto, tiesioginio šio asmenvardžio išaiškinimo, užuot ieškojus įmantrių etimologijų, visų pirma bandant atstatyti lietuvišką slaviškame tekste užrašyto žodžio formą. Neužmirštant, kad šiam teonimui būtų normali *nomen agentis* forma, paprasčiausia, atrodo, būtų žiūrėti į segmentą *-aj* kaip į lietuviškos priesagos *-oj-*, vartojamos veikėjų vardams išvesti, atitikmenį, ir išsiaiškinti *Andaj* kaip slavišką lietuviškojo *And-oj-as* išvertimą.

Tačiau paprasti dalykai dar nėra savaime aiškūs, jie dažnai sunkiausiai surandami. Nieko nepadėjo nei keletą metų trukęs, beviltiškas paslaptingos *Andaj* etimologijos ieškojimas, nei paralelūs įrodinėjimai paskaitose ir rašiniuose, liečią vandeninį kito gyvenimo — „paskandų" — pobūdį ar intymius lietuviškojo Mitros (paliudyto neaiškiu *Andaj* vardu) santykius su kosmogoniniu vandens elementu: reikėjo sulaukti vienos gražios nemigo nakties Vilniuje, kad atsakymas pats staiga pasireikštų kaip evidencija.*(7)*

Teonimo *And-ojas* šaknis nėra kas kita, kaip paprasčiausias *(v)and-uo,* be parazitinės priebalsės *v* — vartojamas visoje Aukštaitijoje, nuo Biržų ir Rokiškio iki lietuviškų salų Gudijoje *(LKŽ), andenio* ar *undenio* formomis. Iš kitos pusės, didelis sufikso *-oj-as (-is,-us)* produktyvumas:

Augštojus Daugų vls. kalnas (Skardžius, *Daryba,* 89)
Sutvertojis „sutvėrėjas" (M. Davainis, 326)
Kastojas(-is) „kasėjas" *(LKŽ:* SD, 104)
Artimojas „artimasis, Evangelijų prasme" *(LKŽ:* BB2 Moz 22,7) neužgožia, mums atrodo, konkretaus jo semantizmo:

aguonojas „aguonos stiebas"
bulbojas „bulvės stiebas"
pupojas „pupos stiebas"
šilojas „viržis", ir t.t. (Skardžius, *Daryba*, 85-86)
— tai vis iš kokios nors medžiagos vertikaliai iškilusi atauga. Užtat ir *Andojas* — tai iš vandenų begalybės į viršų iškylanti, besistiebianti dieviška būtybė.

Andojo etimologija todėl ir atrodo mums neginčytina. Ją paremia, jei to dar reiktų, to paties teonimo paliudijimas 1611 m. Jėzuitų kronikoje, kur jis atestuojamas, po sufiksų substitucijos, kaip *Andeinis*, pranešimo autoriaus identifikuotas su romėnų *Neptunu*. *Andojo* sakralumo sferos platesnis aprašymas be jokių sunkumų patvirtins šią „savaime suprantamą" etimologiją.

4. Namo dievas

Nъnadĕevi (dat.), kurį mes, remdamiesi formaliais kriterijais, įrašėme į tą pačią funkcinę prasmės koloną kaip ir *Andojas*, reikšmė ir etimologija išliko paslaptimi iki pastarųjų laikų, iki V. Toporovo, kuris, bandydamas nustatyti etimologijas visam mūsų nagrinėjamam dievų sąrašui, pasiūlė skaityti

Nъnade- < **No-(an)-deiv-*

Norint suprasti tokios etimologijos atsiradimą, reikia priminti, kad jisai, panašiai kaip ir mes, visų pirma sutapatino *Nъnadĕevi* su *Andajevi*, o po to jau bandė juos išskaityti panašiu būdu,

(a) matydamas antroje šių asmenvardžių dalyje
-de-(evi)
-daj-(evi)
lietuviškojo *diev-*o atitikmenis,

(b) o pačius teonimus įsivaizduodamas kaip padarytus prie *dievo* prikergiant superatyvinius sufiksus:
an(t)-
no-(an)-

Pirmutinis ir turbūt pagrindinis priekaištas tokios rūšies etimologizavimui — tai jo semantinis apriorinis pagrindimas. Užuot ieškojęs šį teonimą įrašyti į lietuvišką mitologinį kontekstą, V. Toporov ieško savo siūlomą etimologiją paremti bendrąja religine koncepcija, pagal kurią kiekvienoje politeistinėje religijoje reikią būtinai atpažinti vieną vyriausią dievą. Tokio ginčytino įsitikinimo vedamam, jam nesunku panaudoti moderniską „super-star'ų" ir „super-man'ų" modelį.

Sutinkant su V. Toporovu, kad antrasis atstatomojo žodžio elementas — *de* — atitinka lietuviškajam *diev-ui* (bet to paties negalima pasakyti apie *Andojo-daj*), etimologiniai sunkumai dėl to dar nesumažėja. Jo hipotezei prieštarauja

(a) lietuvių kalbai svetima ir joje nepasitaikanti kelių prefiksų amalgama ir

(b) faktas, kad lietuvių kalboje prefiksai *nu-, nuo-* beveik išimtinai reiškia terminatyvinį aspektą (numirėlis; nubalėlis; nuobiros, nuograuža), o juos pritaikius erdvės santykiams, — *žemyn* nusileidžiančią poziciją (nuokalnė, nuosaulis). Taigi, V. Toporovo siūlomas prefiksas yra inferatyvinis, o ne superatyvinis, ir negali prisidėti prie „viršdievio" reikšmės sudarymo.

Mūsų pateikiama hipotezė, kaip ir kitais atvejais, remiasi paprastumo ir sveiko proto principais, siūlant skaityti

Nъnade- > Namo dievas

Fonetiniu atžvilgiu toks išskaitymas gali būti prileidžiamas,

(a) slaviškąjį *ъ*, vartojamą visoms užpakalinėms balsėms užrašyti, interpretuojant kaip lietuviškojo užpakalinio *a* atitikmenį;

(b) į antrojo skiemens balsę — *a* — žiūrint kaip į rytų aukštaičių kilmininką;

(c) antrosios *n* atsiradimą *m* vietoje aiškinant kaip neatidaus klausymo pasėkoje įvykusią asimiliaciją arba, paprasčiausiai, kaip kopijuotojo klaidą.

Toksai *Namo dievo* išskaitymas visai gerai atitinka semantinį jo užregistravimo kontekstą: katalikiškasis karalius Mindaugas slapta ir toliau garbina senuosius dievus ir — pabrėžia tekstas — pirmoje vietoje *Namo dievą*, t.y. savo šeimos, savo dinastijos,*(8)* o tuo pačiu, pagal ano meto supratimą, ir visos valstybės dievą. Tokie dinastijos dievai žinomi ir kitiems indoeuropiečiams,*(9)* ir kiti lietuviškosios mitologijos duomenys netiesiogiai patvirtina ir įteisina mūsų hipotezę. Tačiau aišku, kad tokios etimologijos galutinis priėmimas ar atmetimas priklauso jau nebe nuo fonetinių faktų ir jų interpretavimo, o nuo bendrosios — tiek dieviškosios, tiek ir žmogiškosios — suverenumo koncepcijos išsiaiškinimo. Užtat, dar kartą grįžus prie *Namų dievo* problemos, reikės ją nagrinėti plačiau ir giliau.

5. Dievų Rykis

Šis teonimas, mūsų tekstuose užrašytas dviem skirtingomis formomis.

Deviriksa (gen.)

Diverikꙋzu (dat.)

yra palyginti transparentiškas, bet tuo pačiu ir duoda progos susidaryti gana skirtingoms jam išaiškinti hipotezėms. Į V. Toporovo, kuris paskutinis šiuo klausimu užsiėmė, aktyvą galima įrašyti šio asmenvardžio identifikavimą su *Perkūnu*, o į pasyvą — jo kiek skubotą naujos etimologijos pasiūlymą, tradicinį *Dievų Rikio* t.y. „dievų karaliaus" išaiškinimą pakeičiant nauju išskaitymu — *Dievo Rykšte*.

Mūsų problemą galima būtų reziumuoti šitaip: turint galvoje, kad fonetiniu atžvilgiu joks tiesioginis, pilnas atitikmuo šiam slaviškam grafizmui lietuvių kalboje nėra, įmanomas, šio teonimo interpretacija priklausys, galutinėje išvadoje, tiktai nuo mitologo siūlomo semantinio sprendimo. Ir iš tiesų: jeigu visi sutinka, kad pirmoji šio leksikinio fragmento dalis atitinka lietuviškąjį *Dievo(-ų)*, tai antrojo

elemento identifikavimas nei vienu atveju nėra patenkinamas: skaitant jį kaip *Rikis,* neišaiškintas lieka vardininko galūnės *-s* išsilaikymas kilmininko linksnyje *Diviriksa;* aiškinant jį, kaip tai dabar siūlo V. Toporovas, kaip *Rykštė,* sunkumą kėlęs *-s-,* tiesą pasakius, iš dalies išaiškinamas savo pavirtimu į *-š-,* tačiau tuo atveju nepateisintas lieka paskutinio skiemens *-tė* nubyrėjimas. Fonetiniai argumentai, kitaip sakant, nenulemia nei į vieną, nei į kitą pusę.

Semantiniu požiūriu, *rykštė* „šakelė, vytinė" kaip metaforinis įvaizdis, reiškiantis „mušimą", „bausmę", lietuvių kalboje kildintinas iš dviejų šaltinių: iš baudžiavos institucijos — žmonių plakimo rykštėmis — praktikos ir iš krikščioniškosios Biblijos įvaizdžių pritaikymo liaudies kalbai. *Dievo Rykštė* — tai „Dievo siųsta nelaimė už nuodėmes *„(LKŽ),* ir iš tradicinių bažnytinių giesmių („Nuo bado, maro, ugnies ir karo, gelbėk mus, Viešpatie!"), mes puikiai žinome, kokios yra pagrindinės *Dievo Rykštės.* Užtat ir naudoti folklorinį argumentą,kaip tai daro V. Toporovas, kad XIX a. galo ir XX a. pradžios žmonių tikėjimuose *Perkūnas* vadinamas *Dievo Rykšte,(10)* nėra labai rimta: šis jo epitetas reiškia tik viena, būtent, kad *Perkūnas* „griausmas" identifikuojamas su viena iš *Dievo rykščių* — su ugnimi, t.y. gaisru. Matome, kad tai labai vėlyvos, visai sukrikščionintos *Perkūno,* suprasto kaip Dievo pagalbininko ar net jo įrankio funkcijos, kurias nukelti į XIII a. būtų grynas anachronizmas. *Perkūnas* gi, kaip žinome, kovoja ne su žmonėmis, bet su velniais: tvirtinama net, kad ir gaisrą per audrą sukelia ne jisai, o jo priešas *Aitvaras.(11)* Laikyti *Perkūną Dievo Rykšte,* t.y. nelaimės nešėju, sunkiai įmanoma: atvirkščiai, žmonės, melsdamiesi į dievaitį *Mėnulį,* prašo jo atsiųsti jiems „Perkūno karalystę".*(12)*

Šis gana ilgas nukrypimas į semantinius ir net mitinius svarstymus buvo reikalingas, norint galutinai diskvalifikuoti *Dievo Rykštę.* Tik tai atlikus, galima iš naujo grįžti prie pirmosios ir šiuo metu vienintelės interpretacijos: *Diviriksa*

(gen.) atitinka *Dievų Rikis(-ys).(13)* išsireiškimas, kuriame *rikis* suprantamas kaip „valdovas, viešpats". Tokiai interpretacijai pagrindinė kliūtis buvo lietuvių kalboje žodžio **rikis(-ys)* — šalia paliudyto prūsiškojo *rikijs* — nebuvimas.*(14)* Norint suprati šios kliūties svarbą, reikia atsiminti, kad ano meto (t.y. XX a. pradžios) kone visiems mitologams *Perkūnas* atrodė, kaip vyriausias lietuvių dievas: jam taikomas epitetas *Dievų Rikis* tik patvirtino šią tezę, nurodydamas *Perkūną* kaip viso dievų pasaulio valdovą. Tačiau šitaip aiškinti galima buvo tik atstatant liet. **rikis*, kaip prūsiškojo *rikijs* — „valdovas", atitikmenį.

Truputį atidesnis mūsų nagrinėjamų dievų sąrašų perskaitymas rodo, kad nei *Perkūnas*, nei jo sinonimas *Dievų Rikis* juose nėra įrašyti pirmoje vietoje ir nepretenduoja į vyriausius dievus. Jau pats K. Būga, nors jį ir traukė prūsiškasis atitikmuo, atkreipė mūsų dėmesį į veiksmažodžio *rykauti* ir visos jo šeimos buvimą. Pagal *LKŽ* duomenis, *rykauti* — senas žodis, pastoviai liudijamas nuo XVI a. (Daukša, 1599) ir reiškiantis „valdyti, tvarkyti, šeimininkauti, rikiuoti", bet drauge, šalutine reikšme, ir „viešpatauti" (Vilentas, 1575). Branduolinė šio žodžio prasmė — „tvarkymas, organizavimas", jai atitinka ir M. Daukšos *rykautojas* „kas rykauja, šeimininkauja" ir *rykūnė* „dvare samdoma gyvulių ir gyvulininkystės produktų prižiūrėtoja; sugulovė" ir pagaliau *rykas* „įrankis, padargas; ginklas". Nėra reikalo, mūsų manymu, leistis į tolimesnes detalias šios žodžių šeimos analizes — tai jau lituanistų ir istorinės leksikologijos reikalas: žodžio kamienui atitinkąs *nomen agentis*, šalia instrumentalinio *rykas*, visai normaliai gali būti *rykis(-ys)*. Tačiau tai verčia mus kiek pakeisti ir *Dievų Rykio, Perkūno* epiteto ir jo funkcinio titulo, semantizmą: *Perkūnas* nėra Dievų valdovas, o greičiau Dievų užveizda, tvarkytojas, atliekąs jam pavestas vykdytojo policines pareigas. Platesnė jo dieviškosios veiklos analizė turės papildyti ir pagrįsti šią mūsų prielaidą.

Lieka, žinoma, dar nepakankamai išaiškinti fonetiniai sunkumai, bet jie, kaip sakėme, nedidesni negu priėmus mūsų atmestą *Dievo Rykštės* hipotezę. Galėdami pasirinkti tarp *Rykis* arba *Rykys,* mes privilegijuojame pirmąją formą, manydami, kad trumpoji *i* galėjo lengviau būti svetimtaučio neišgirsta, ir tuo būdu palengvinanti galūninio *-s* integravimą į slaviškos formos kamieną.

V. Toporovo *rykštė* niekuo neateina į pagalbą ir antrajai šio asmenvardžio formai — *Diverikƶzu* (dat.) išaiškinti. Mūsų pasiūlymas būtų interpretuoti ją, kaip paraleliai egzistuojančią malonybinę *Rykio* formą: „kalbos dvasia" neprieštarauja, kad *Perkūnas* kartais būtų pagarbiai vadinamas *Dievų Rykiu,* o kartais ir malonybiniu *Dievų Rykužiu,* tuo labiau, kad Rykužį randame tame pačiame tekste, šalia kito, deminutyvinėje formoje duoto dievo — *Kalevelio.*

6. Žvėrūna ir Medeina

Nei dievaitės *Medeinos* lietuviškosios formos atstatymas iš *Mẽidẽinu* (dat.), nei jos moteriškos lyties, nežiūrint kopisto klaidos, patikrinimas jokių sunkumų, kaip minėjome, nesudaro jau vien dėl to, kad šios deivės moteriškoji palyda yra M. Daukšos paliudyta daugiskaitos *medeinės* forma. Jos vieniškumas taip pat abejonių nekelia jau vien dėl Lasicijaus minimos *Modeina* „miškų deivės".

Prasmės atžvilgiu žodis *medeina,* be abejonės, reiškia „medžiotoja". Turint galvoje, kad *medis* senoviškai ir dar šiandien tarmiškai reiškia „miškas", o *medėjas* — „medžiotojas", galima pasiūlyti, lyginant iš *vandens* ir *medžio* kamienų padarytus nomina agentis, sekančią priesagų proporciją:

$$\frac{\textit{Andojas}}{\text{Andeinis}} \simeq \frac{\textit{medėjas}}{\text{Medeina.}}$$

Prie tokio deivės-medžiotojos asmenvardžio *Medeina* gana gražiai derinasi, bent prasmės atžvilgiu, *Žvėrūna,* kurią galima laikyti lietuviškąja *Žvoruně* (dat.) forma. Toli

neieškant, *Žvėrūna* iš karto prisistato, kaip normalus vedinys iš kamieno *žvėr-is*, žodis, kuris, tarp kitko, senuosiuose tekstuose randamas dažniausiai moteriškoje giminėje. Priesaga *-ūna(s)* naudojama formuoti nomina agentis ne tik iš būdvardinių, bet taip pat, nors ir rečiau, iš daiktavardinių kamienų: *žvėrūna* gali tad reikšti, pavyzdžiui, „žvėrių valdytoja, medžiotoja" taip kaip *laivūnas* „jūrininkas". Manoma, kad tokiu pat būdu iš *perku* (:quaercus „ąžuolas") esąs išvestas ir *Perkūnas*.

Kaip jau anksčiau yra tai pastebėjęs Mierzyński,*(15,* *Žvėrūna* gali būti laikoma ir *Žvėrinės* sinonimu: tokios priesagų substitucijos yra gana dažnas reiškinys, pavyzdžiui,

šiaurūnas: šiaurinis „šiaurės vėjas"

dykūnas: dykinis „tinginys"

Tačiau toks konstatavimas, užuot suprastinęs, tik sukomplikuoja *Žvėrūnos* bylą. Mat *Žvėrinės* vardu Lietuvoje vadinama, kiek sumaišant, tai viena tai kita žvaigždė ar, tiksliau, planeta: *Žvėrinė* — tai, visų pirma, *Vakarinė* žvaigždė, rytais vadinama *Aušrinė* (Nesselmann, kurį atkartoja Wolter ir Mierzyński). Tačiau, pagal Nesselmann ir Kurschat žodynus, *Žvėrinė didžioji* — tai Saturnas, bet kartais ir Jupiteris, o *Žvėrinė mažoji* — Marsas. Tai, žinoma, dar nenurodo, ar kuri nors iš šių planetų — *Žvėrinių* atitinka mūsų *Žvėrūną*.

Toks *Žvėrūnos* problematikos perkėlimas iš girios į dangų neišvengiamai turi pasėkų ir šio vardo etimologijos nustatymui, versdamas pasirinkti vieną iš dviejų išsiskiriančių kelių: arba, pasilaikant *žvėrių* valdovės etimologiją, bandyti aiškinti, kodėl danguje tiek daug „žvėrinių" šviesulių atsirado, arba tiesiog ieškoti kitos etimologijos gausioms dangaus *žvėrinėms*, na, o tuo pačiu — ir mūsų *Žvėrūnai* pateisinti.

Šį antrąjį kelią ir pasirenka Kurschat, siūlydamas *Žworuna* išvesti iš *žierėti* „glänzen, strahlen" (Mannhardt, 65); jį nedrąsiai palaiko Wolter,*(16)* sutvirtindamas šią

etimologiją laiškiniu paliudijimu iš Lydos apylinkių, kur *Vakarinė* esanti vadinama *Žėrinė žvaigždė* arba *Zerniga.* Turint galvoje, kad liet. *žėrėti* atitinka latv. *zvėruot* ar *zvėruõt* (Būga, II, 676) *Žvėrūnos* kaip *žėrinčios* žvaigždės etimologija atrodo visai priimtina.

Tačiau ir *Žvėrūnos,* „žvėrių valdovės" etimologijos šalininkai — ir pirmasis iš jų Mierzyński — randa argumentų savo tezei ginti, *žvėrūnos* santykį su žvėrimis sutvirtindamas Malalos kronikoje prie jos prikergtu epitetu *kalė.* Etimologijos problema čia, kaip matome, pereina jau iš fonetinės į semantinę sritį: jos nagrinėjimą reikia tad atidėti vėliau, nukeliant jį į *Žvėrūnos Medeinos* dieviškos veiklos sferą aprašantį šios studijos skyrių. Tiktai gilesnis šios dievaitės pažinimas gal galės padėti optuoti už vieną ar kitą — abi gana priimtinas — etimologizaciją.

IV. PIRMIEJI REZULTATAI

Atėjo laikas susumuoti pirmuosius pasiektus rezultatus, pristatant juos, visų pirma, lentelės forma:

Malala 1261	Andojas	Perkūnas	Kalevelis	Žvėrūna
Hypatius 1252	Namo Dievas	Dievų Rykužis	Kalevelis	Medeina
Hypatius 1258	Andojas	Dievų Rykis		
Dlugosz vid. XV a.	Aesculapus	Jupiter-Perkūnas	Vulcanus	Diana

Matome, kad dievas *Andojas* yra gerai paliudytas dvejose skirtingose, viena kitos nekopijavusiose kronikose. Lieka dar patikrinti, ar Dlugoszo pateiktas romėniškas jo atitikmuo — *Aesculapus* ir semantiniu požiūriu gali būti identifikuojamas su *Andoju.* Kita delikati problema — tai *Namo Dievo* asmenybės nustatymas ir jo santykių su *Andoju* patikslinimas.

Perkūno dieviškasis statusas problemų nekelia, tačiau jo, kaip *Dievų Rykužio,* funkcijos turi dar būti papildomai sutvirtintos naujų mitologinių duomenų pagalba.

Kalevelio, minimo abejuose pagrindiniuose dievų sąrašuose, dieviškoji rolė neabejotina, jinai patvirtinta ir Dlugoszo, romėniška interpretacija. Jo mitologinis turinys tačiau reikalingas plataus pagrindimo.

Moteriškos deivės, turinčios net kelis vardus, atsiradimas suvereninių dievų sąraše įdomus: jos asmenybė, neatitinkanti lauktai vaisingumo ir naudos funkcijai, iš pat pradžios atrodo kaip vienas iš originalių lietuvių religijos bruožų.

Šie pirmieji rezultatai įgalina teigti atskiros, aiškiai apibrėžtos suvereninių dievų — Dievų Viešpačių — grupės buvimą ir leidžia pradėti sistematingą šių dievų asmenybių, jų veiklos sferų ir jų tarpusavio santykių rašymą.

PASTABOS IR NUORODOS

1 Slaviški tekstai, su vokišku jų vertimu, randami in Mannhardt, *Letto-Preussische Götterlehre,* 49-52, sqq. Lietuvišką vertimą atliko B. Savukynas.

2 V. Toporov, naudodamas kiek skirtingą procedūrą, yra priėjęs prie tų pačių išvadų (V. N. Toporov, Zametki po baltijskoj mitologii. B. O rannelitovskikh spiskakh togov. *Balto-slavianskij sbornik,* Moskva, „Nauka", 1972, p. 209 sqq.) Mums jo studija, ruošiant šį poskyrį, tada dar nebuvo žinoma.

3 Mannhardt, *op. cit.,* 53.

4 *Lietuvių kalbos atlasas,* I, *Leksika,* Žemėlapis Nr. 80: plačiai vartojama Užnemunėje, *angis* dar išlikusi, tik rečiau, ir Žemaitijoje (į vakarus nuo Dubysos).

5 V. Toporov, *ibid.*

6 K. Būga prūsų prefiktą *an-* išskaito kaip *au-,* šį pastarąjį savo ruožtu laikydamas lietuviškojo *nuo-* atitikmeniu (?).

7 Šį anekdotinį faktą, gerbiant istoriją, reikia patikslinti: tą pačią naktį B. Savukynas *Andojo* etimologiją surado 2 val., tuo tarpu kai šios studijos autoriui jinai paaiškėjo tiktai pabudus 5 val. ryto. Taigi, chronologiškai, etimologijos „atradėju" turi būti laikomas Bronys Savukynas.

8 Cf. *LKŽ*, prasme „šeimyna": „O paskui jis, taip savo namą visą prakeikęs, su visais velniais šeimyną ragina dirbti", K. Donelaitis; prasme „giminė": „Jozefas . . . buvo išg namų ir giminės Dovydo", DP 39.

9 G. Dumézil mini, pavyzdžiui, iraniečių dinastijos dievą, rišdamas jį su šeimos židinio ugnimi.

10 Visi J. Balio užregistruoti faktai tačiau folklorinio pobūdžio, vėlyvi.

11 V. mūsų *Apie dievus ir žmones*, 92.

12 *Ibid.*, 173.

13 Mannhardt, 54.

14 Mannhardt, 54, ir V. Toporov, *op. cit.*

15 Mannhardt, 64.

16 Ed. Wolter, Mythologische Skizzen in *Archiv für Slavische Philologie*, IX. Band, p. 639.

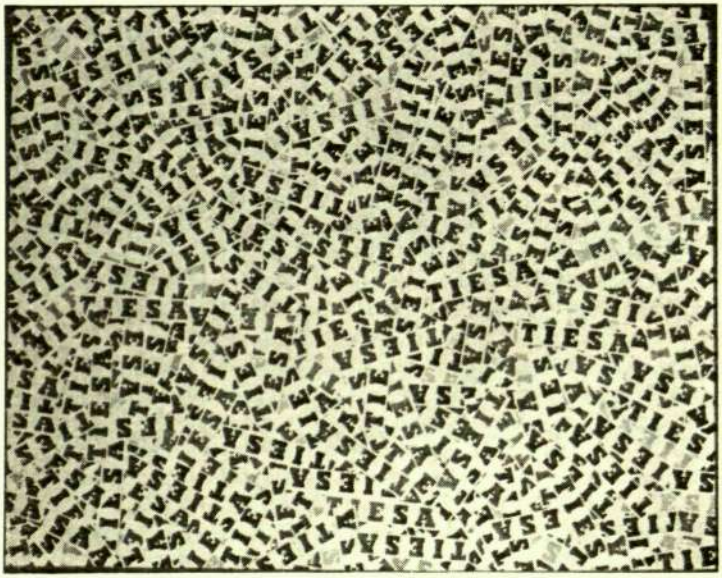

DANGUOLĖ VARIAKOJYTĖ

gimė Lietuvoje. Gavo B.M. laipsnį Chicago Musical College; Ph.D. antropologijoje Indianos Universitete; M.F.A. laipsnį fotografijoje University of Illinois, Čikagoje. Svarbesnės solo parodos: Loyola University, Chicago; The School of the Associated Arts, N.M. Taip pat dalyvavo grupinėse parodose. Jos nuotraukomis savo leidinius iliustruoja šios leidyklos: Chicago, Dorsey Press, Encyclopedia Britannica, Follett Publishing Co., Holt, Rinehart & Winston, Visual Techniques.

Lima, Peru, 1977 m.

Chichicastenango, Guatemala, 1976 m.

Chichicastenango, Guatemala, 1976 m.

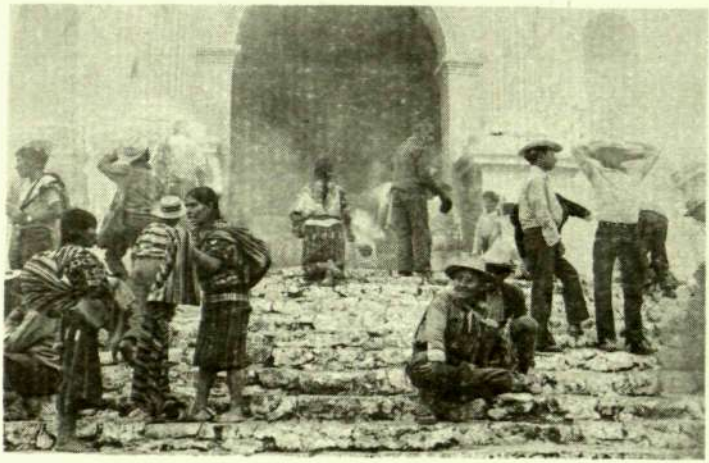

Chichicastenango, Guatemala, 1975 m.

Cobán, Guatemala, 1976 m.

Chichicastenango, Guatemala, 1976 m.

Chichicastenango, Guatemala, 1976 m.

Chichicastenango, Guatemala, 1979 m.

AKMENSKALDIS

MARIUS KATALIŠKIS

Fragmentas

Akmenys trupa, akmenys aižėja, akmenys skaidosi dalim dalelytėm, veikiami saulės, speigo, lietaus ir vėjo. Riedėdami avingalviais gabalais, rupiu žvyru, gurgždėdami smėliu ir dulkėmis, kurias pagauna audros sūkurys ir neša aptemdydamas dangų ir prižerdamas akis. Tad kokia čia akmens amžinatvė? Kad akmuo pragyvena žmogų, kaip tai juokinga. Būta ko čia girtis ir didžiuotis, nes tai tik varlės pūtavimas ant puplaiškio lapo, prieš kvėpsmą, nesibaigiančiai srūvantį praamžinomis giriomis. Laikas padaro savo, sujaukdamas akmeninį žemės veidą, nors tam prisireikia tūkstančių metų. Laikas graužia atstangiai ir nepaisydamas. Jo dantys nešimpa, jo pirštai nešerpetoja. Tam jis ir laikas, ir tam jis turi pakankamai laiko. O mes neturime, ir mūsų dienos suskaitytos, ir todėl privalome paskubėti. Skylė prakniurvinta į akmens vidurius, sauja ypatingo parako, mąstis bikfordo šniūro. Tada mes pažiūrėsim, kas liks iš tavo granitinės didybės. Visai paprasta, nors kai kam atrodo itin šiurpu. Mes tik paspartiname natūralų žemės irimą — skaidymasi į daleles ir dalelytes. Tokiais žodžiais savo nuotartis dėstė Rokas, apžergęs gysloto akmens kuprą, tarsi raganius jaujoje ant kanapių pėdo prieš kaitrią priežados ugnį, atskaičiuodamas prakeiksmo litaniją.

Kur velnias kūjokais stypinėjo, dabar įsilaužia pasiutusio šunies urzgimu motociklas. Dešimtininkas Vytautas Klioba aria kojomis velėną ir neišjungęs motoro šaukia:

— Ką? Jau ir tą šoną pradėjai ardyti?

Tas šonas jau ne šiandien pradėtas. O jei Klioba nematė, tai ką jam pasakysi.

— Tu kabinies ne tik rankom, bet ir kojom.

— O kas kam darbo?

— Man tai ne. Užteks to mėšlo visiems. Tik tu nežinai, kad jau gerokai pralenkei senus ir prityrusius sprogdintojus.

Rokas to nežino, tačiau mielai norėtų žinoti. Jis žino savo takelį — kur pradėjo ir kiek įsivarė. Bet santykio su senaisiais jis net neįsivaizduoja. Niūrūs, nedraugiški vyrai kuisiasi jo kaimynystėje. Gal teisingiau, jisai atėjo užkuriom tų vyrų kaimynystėn. Ir jį, kaip atėjūną apžvelgė nedalingos akys. Nu, pamatysim, kiek ilgai tas piemuo ištvers. Kaip nešis skvernus susikėlęs, palikęs už kadugio savo geležgalius. Kai šitaip kalba dargų priėmėjas, tai negali nuleisti negirdomis. Jeigu jis taip sako, tai matyt yra dėl ko. Mąstelis paduodamas svetimomis rankomis. Jos kiblios, jų pirštai visur liečia, ir glosto ir braižo ir viską apčiuopia. Ir tramdydamas džiaugsmą, kaip spurdantį paukštį užantyje, Rokas *nepadeda* įrankių ir nepakelia akių atsiliepdamas:

— Taigi kad nežinau. Ką padarau, tai mano, o ką kiti, iš kur man? Juk niekas nerodo savo uždarbio.

— Nerodo, ne. Tai kaip įstatymas prie akordinių darbų. Aš juos gerai pažįstu.

— Bet kodėl jie giriasi, kai pasigeria?

— O, kai pasigeria . . .

Vytautas Klioba smagiai nusiteikia. Jis aiškiai niekur neskuba. Tiesa sakant, jis niekad neturi skubėti. Bet jis sako visuomet: — turiu važiuoti prie devinto skyriaus, nes jovalą sumaišys be manęs, arba: nežinia ką ten sugalvojo Juodgalvis, nestovėk primynęs koja ir paskui pamatysi. Taip. Ir teisybė, „jis taip kalba kai būrys darbininkų aplinkui. Ir

teisybė, kad jis taip nesako vienas su vienu. Išsitraukęs nosinaitę rūpestingai šluosto saulės akinius. Koks gi motociklistas be aptamsinančių akinių ir be baltos, reto, beveik tinklinio audinio kepurės, su blizgančiu, žaliu matiku? Vaikinas be priekaišto. Tankūs, tamsiai rudi antakiai tai užgriūdavo, tai vėlei atverdavo akis visu vyzdžio platumu. Saulėto ežero giedriu mėlynumu juokdavosi jo akys, arba susidrumsdavo kaip miškas atodrėkiui einant. Nevyriškai siauras lūpas ir mergaitės burną, jis regis laikė šypsenos parengtyje, kuri įsirėžė grioveliais skruostuose. Tai buvo taip žavinga ir taip nesiderino jo tilto apimties krūtinei ir laužtai kampuotiems pečiams. Ne pieštuką, o didįjį kūjį turėtų valdyti jo rankos. Rokas paslapčiomis juo gėrisi. Jis geistų turėti tokius vyriškus pečius ir tokį mergaitės veidą. Mergaitės veidą? Kuri iš jų galėtų lygintis su juomi? Jį seniai erzina mintis, kad daugelio vyrų veidai ne prie to stuobrio primontuoti. Jie per gražūs, kai atsistoja prie „gražiųjų". Vyrai turėtų būti bjaurūs savo snukiais, nes jų grožis reiškiasi kitose šakose. Gaidžio pentinais, skiautere ir dalginėmis uodegos plunksnomis, karčiais, kanopomis. O taip, vyrų snukiai apželia plaukais, barzda vadinamais, kas tolygu bizono arba liūto karčiams. Bet vyrai nusiskuta barzdas ir daugelis iš jų vėpso kaip kvaišos taradaikos. Ir kodėl moterims patinka gražūs veidai? Ar joms neužtenka karčių ir skiautere sužiedėjusios kupros. Ne, ne, joms to neužtenka, joms biesai žino ko dar reikia, jos pačios nežino ko joms reikia. Joms reikia, joms reikia, taip, joms reikia tokių kaip Vytautas Klioba, kurs ir gražus ir už šimtus jų gražesnis, ir kaip debesys ateina jų pasiimti išskėtęs vaiduokliškas rankas.

Vytauto Kliobos raumenys, nors ką jis nevaizduotų, prasimuša pro trikotažo marškinių rankoves. Kodėl jis neskaldo akmenų su Blade Dabriška? O galėtų paimti gerą pinigą. Ir kodėl jis neina į durpyną, kur mokama už kūbinį metrą? Kur jis tau eis, kai ir taip viskas sūriu nugrįsta ir sviestu užlydyta. Šeimininkės juomi nepasidalina. O bobos

visos kvailos, kaip ir turi būti. Nė viena iš jų nematė jo prie Juodupės. Kai jis ateina prie Kregždynės duburio. Nusimeta marškinius, spirte nuspiria kelnes ir puola duburin. Klėtyje ar kamaroje didelių gudrybių neištaisysi, bet reikia PLŪKIOTI Kregždynėje ir po to gerą valandą voliotis saulėje ir ant žolės.

Vytautą Kliobą myli moterys. Ir gerai, kad myli. Kada ir kur jos begalėtų paganyti savo išbujojusi ilgesį, jei neimdamos kas suteikiama parankiui. „Harley and Davidson" berods tikrai amerikoniška mašinerija. Marškiniai paraitotomis rankovėmis ypatingo audinio ir dar ypatingesnio rašto, nupėduoti smulkiais langeliais ir ryškiais išilginiais ruožais. Bet gaila, kad tiek to grožio atima akiai paraitotos rankovės. Bet Vytautas žino kaip dėvėti tokius marškinius ir kaip sukelti daugiau ilgesio ir pavydo.

Tik patys aršiausi nagai, įskaitant ir Bladę Dabrišką, prisimena kaip jis važinėjo dviračiu. Važinėjo kaip visi, ir kas čia ypatingo. Padangos sulopytos, rėmai surūdiję. Dviratis. Jo užteko vietiniam susisiekimui, tačiau neužteko Kliobos užmojams. Nesnaudė jis. Ir šiandien dviejose tarnybose, ir urzgiantis motociklas.

Be motociklo dešimtininkas ir darbo priėmėjas turi dar kuomi pasirodyti. Ir jis nenuvažiuos kol to nepadarys.

— Je, motociklas nemažai surijo, bet koks patogumas!

Taip, patogumas, bet tokio žvėries Rokas nenorėtų. Kur su juom važinėtų, kai nėra kada galvos pakelti į saulę. O kiek jo išlaikymas? Ir Klioba, tarsi išskaitęs mintį, ją tęsia:

— Tai ne viskas. Juk benzino iš griovio neprisipilsi. Kiek to bako — pripompavo ir trauk iš kišenės penkinę. Išvažiuoji sekmadienį, sugrįžai pirmadienio rytą — žiūrėk, rodyklė krypsta ant nuliaus. Bet, žmogau, koks malonumas. Mergos tik kvykauja apžergusios balnelį, rankomis įsikirtusios į tave kaip plieninėm spyruoklėm. Vėjas drasko plaukus, vėjas plėšia sijonėlį ir verčia ant galvos. Kur tu velnio! Ar bandei kada motociklu?

— Ne, kur aš bandysiu? Man dviračio per daug.

— Na, važinėjau ir aš dviračiu, — kukliai prisipažįsta Klioba, — bet mano pareigose nebegalima kitaip. Kainuoja tai kainuoja, bet pagaliau juk ir algą imu gerą.

— Aišku, — sutinka Rokas. Ir tas didžiai patinka motociklistui, ir jis nesigaili tuom pačiu atsilyginti:

— Gerai uždirbi ir tu. Žinau. Galėsi ir patsai pirkti. Kad ir ne naują. Yra gerų ir padėvėtų.

— Kur jau aš pirksiu.

— Kodėl ne? O, matai, kas čia? Ir tas dailus niekelis nemažai atsiėjo. Netiek pinigo, kiek vargo.

— Matau, tik nežinau kam tai. Įrankiams kokiems ar pietums susidėti?

— Nebūk durakas. Tai visokiems popieriams ir dokumentams, o mano tarnyboje labai svarbu. Čia tikra kariška planšetė, iš kiaulės odos ir celofano viršumi. Jokioje krautuvėje tokios negausi.

— O kur ją gavai? — Rokui neaišku, ar reikia stebėtis ar nuleisti negirdomis, tačiau tas daiktas jį domina, nes tikrai gražiai ir naujai atrodo.

— Paprasčiausiai — bobturgyje. Koks nors prasigėręs puskarininkis nudaužė iš sandėlio ir atnešė parduoti. Žinoma, pirma rūpestingai nuskutęs visus kariškus ženklus ir antspaudus. O kas man? Ir kas prie manęs gali prikibti? — ir jis įninka juoktis. — Įsivaizduok, koks eskadrono vadas laikė topografinius žemėlapius, vadovaudamas manevruose. O aš laikau savo apskaičiavimus, visokius užrašus ir vadovauju plento statybai. Ar ne įdomu?

Jis prikabina planšetę prie mašinos balnelio ir vis iš toliau ir iš arčiau apžiūrinėja ir vis dar negali atsidžiaugti tokia naujenybe. Motociklas įninka kriokti ir stotis piestu purkšdamas mėlynus dūmus. Tai kad pasileis per akmenis, kelmus, išvartas ir duobes. Apsivers kūliais per kadugių krūmą. Tačiau jis prisimena dar kai ką, kas užtvindė jį auksine nuotaika ir ko dar nebuvo išdėjęs.

— Ar žinai, kad Tomkaus Birutė sugrįžo? Baigė gimnaziją. Supranti? E, bet tu jos nepažįsti . . . Dabar tai prasidės pats įdomumas, kai studentės ir gimnazistės parvažiavo į kaimus.

Ar aš nepažįstu — kniostelėjo Rokas nuo akmens ir ištraukė kaltą iš skylės. Kažin kuris geriau ją pažįsta? Norėjo veptelti žodį ir nusijuokti, bet susilaikė. Birutė kiekvieną šeštadienį parvažiuoja namo. O kad baigė gimnaziją, tai juk ir laikas. Taip, taip Tomkaus Birutė, visų vadinama Rūta, turėjo baigti ir kas ypatingo. Baigia visi, kurie gali ir nori. Tik nebaigiau aš, ir tu, Vytautai, nebaigei.

— Laikas jai buvo baigti.

— Tai tu ją pažįsti?

— Nelabai.

Ir eik tu skradžiai. Klioba dar kažinką aiškino, rodydamas tvirtus dantis ir labai patenkintas savo išmone ir apsvaigęs viltingomis galimybėmis. Jo šnekumas ir buvo priežastis kažinko naujo ir nujaučiamo. Jis toks geras ir draugiškas minėdamas kylantį darbo našumą ir didėjantį uždarbį. O kitais kartais susisukęs ir neprieinamas, kaip vyriausias inžinierius ir darbų vadovas. Jo dantys boluoja, jis dar ką tai aiškina, bet motoro urzgimas paskirus žodžius nuslopina. Motociklas, nerdamas iš duobės duobėn, iškildamas ir vėl pranykdamas nusimušė aukštyn į šunkelį ir pranyko rugių lauke. Važiuok tu skradžiai ir manęs netrukdyk. Leisk man dirbti, leisk man įsivaryti į tokį tempą, kad parodyčiau, kaip turima dirbti, jeigu nori išsilaikyti varžybose. Tiesa, niekas jam neužkrovė ir niekas nepasakė, kiek turi padaryti. Kiek sugebėsi skylių pragręžti, tiek bus tavo. Ir jis šnairuodamas žvelgė į šoną, kur kilometro plotyje išsidėstę darbavosi senieji sprogdintojai. Jų buvo trys ir visi seni, dantis prarakę, pirštus paterioję, skeveldrų sukapotais ir parako privarytais veidais. Trijų užteko paruošti akmenis skaldai, kadangi plentas statomas ūkišku būdu. O šį pavasarį prisireikė dar vieno ir juomi patapo Rokas Stonys, ką tik

atėjęs paplentėn iš senojo Stoniškių vienkiemio, apsiavęs naginėmis ir nušiuręs, tik į aukštį prastybęs vaikinas. Tik savo paties pernelyg drąsiu ir neapgalvotu iššokiu, kaip kokia avantiūra, jis pasidarė akmenų sprogdintoju.

Įdomu, ar Vytautas Klioba ir jiems pasakė tą patį, ką pasakė jam? Jeigu taip, tai seniai pasius. Jie pavydūs, pikti ir nedraugiški. Jie kiekvienas darbuojasi atskirai, neįsileisdami nieko į sau paskirtus rajonus, lyg akmenų Lūžtuvėse kada nors pritrūktų. Akmenų nepritrūks dar ilgus dešimtmečius, nes išvežus viršutinį, paviršiuje šašais nusipylusį sluoksnį, po jo seks dar ir dar kiti. Žemė sugergužėjusi akmenimi. Žemė kaip bjaurus peilio randas, paliesta ašmenų giliai pačiame podirvyje.

Jis juos pažįsta visus tris. Kelintą kartą susitinka atsiimdamas uždarbį. Kresnas, ilgomis, žemiau kelių nutysusiomis rankomis, išplyšusiu kelnių klynu ir virvagaliu, su senobiniu mediniu sprudukliu susijuosęs, mėlynu kepurės matiku užplėšęs kaktą ir akis, nieko nemato ir nieko nesako. Jis tik pasiima pinigus, paseilindamas pirštą kelis kartus perskaičiuoja, susigrūda kišenėn ir nueina. Jis sako turi žemės, pačią ir vaikų. Jį vadina Gatuliu. Daugiau niekas apie jį ir nežino. Nežino ir apie niūrą, liesą ir prakaulį, juodžiau už betkokį čigoną įdegusį ir beveik juodom žvairom akim Žiūroną. Greičiausiai tai ne jo pavardė, ir jis tik taip pramintas dėl jo ypatingo žvilgsnio, nes apie jį sako, kad Žiūronas žiūri į Joniškį, o mato Žagarę. Taip sako, bet akysna niekas to nedrįsta pasakyti, nes po algos jis geria ir vaikšto apivarus pasileidęs, ieškodamas priekabių. Jis mušasi ir gauna mušti ir nežinia, ar akmens skeveldros ar kitų gėrovų smūgiai palikę daugiau pėdsakų jo čigoniškame snukyje. Žiūronas, be to, judriausiais iš visų. Jis visur apeina ir apšniukštinėja. Rokas beveik įsitikinęs, kad niekas kitas, o jis pavogė jo įrankius pirmomis dienomis prie sprogdinimo Lūžtuvėse. Jo privengė net tokie kieti mušeikos, kaip Staneika ir Kigas. Apie tai mokėjo geriausiai papasakoti

Bladė Dabriška, patsai gavęs į kaulus ir vis to neužmiršta. Jis prisilaikė pas gyvnašlę Byčiuvienę, turinčią Šermukšnėje nedidelį ūkelį. Žemė ne jos, žemę apdirbdavo jos vyras, bet pasibaigus darbams, kai pareidavo žvairakis, žmogelis Byčius kažinkur dingdavo. Taip iki pavasario. Velnias ten supaisys.

Trečiasai sprogdintojas buvo jauniausias ir labai mielas vaikinas. Mielas tik tiek, kad neskersakiuodavo ir nerodydavo atkišęs kalto ir plaktuko, kas turėjo reikšti: — tu tik pamėgink prie manęs prieiti. Jis ir buvo tikrasis zimagoras — Simonas Matelis, kurį Rokas ruošėsi užkalbinti ir išsiaiškinti, kokios peklos dedasi jų darbe. Bet kur tu užkalbinsi. Simas buvo per daug visų apgultas it užsėstas. Jis atsirado šiame krašte, kai dar niekas negalvojo apie plento statybą. Jis persisamdė pas ūkininkus ir sąžiningai nešė lažą, guosdamasis, kad čia uždirba daugiau negu trigubai, negu būtų uždirbęs savo krašte. Jis buvo nuo Zarasų, kur tai nuo Antalieptės, kur Šventoji upė kriokia per akmenis ir kur galima buvo daug šapalų sugauti. O šapalais vien nepramisi, ir jis todėl atėjo ir persisamdė sudiržusiems mužikams. Be to, jis turėjo planą išeiti Latvijon, kur, sako, dar daugiau galima uždirbti. Simas buvo linksmas, tvirtas ir nieko į galvą neimantis berniokas. Ir jis staiga atsiminė, kad moka akmenis sprogdinti, atsiminė, kai pradėjo tiesti plentą. Pradžioje jis dirbo prie skaldos gamybos ir todėl turėjo daugybę pažįstamų. O taip, jis mokėjo pasigaminti paraką iš bertolato druskos ir ten, kažinkur prie Antalieptės, išnešė į padanges ne vieną puntuką. Simas gerai gyveno ir paskui apsivedė, ir Rokas klausėsi prie kasos langelio, kai jį galando zimagorai. Ir tai buvo visai neseniai, dar šį pavasarį.

— Ar teisybė, Simai, kad tu jau vedęs? Ir tave reikia sveikinti per skverną?

— Kugi padarysi . . . teisybė.

— Ir tu tikrai paėmei tą Rimdžiaus Onę?

— Nugi paėmiau. Ku padarysi . . .

Zimagorai kalbėjo apie Julę Dubauskaitę, kurią, velniai žino kas, praminė Rimdžiaus One. Turbūt iš Kuršo laikų, kur ji buvo praleidusi keleta metų — nuo piemenystės iki mergos amžiaus. Rokas atsiminė ją, dar iš gimnazijos laikų, kai po pamokų, turgaus dienomis pasišmeišdavo tuštėjančioje turgavietėje. Rimdžiaus One nepasidalino miesto karčiamos. Kur ji užeidavo, ten kas nors turėdavo atsitikti. Tą visi žinojo. Graži ir stambi tamsiaplaukė, nugerianti daugelį kaimiečių, lengvai besigviežiančių ją pasimušti ant šono. O ji, sako, pasimušdavo tokį kvaišą ir dar apčiupinėdavo kišenes. *Taip kalbėdavo apie Oną, Rokui beinant vaiko metus.* Ir šį pavasarį vienas klausė:

— *Kaip tu tokią kurvą galėjai paimti?*

— Kurva ne kurva, bratku. Pasų atajėme, ir turi žanitis.

Nu ir ką tu daugiau pasakysi? Ir niekas nesakė. Simas dirbo kaip totoris, prikinkytas prie girnų. Ir niekas nemėgino jo galvelės apšviesti. Ji pati pasišvietė. Jam užteko kelis kartus parnešti uždarbį ir matyti, kaip jį suryja kiti praidokai. Boba girta, bobą lamdo kitas, girtas jo kruvinais litais. Ne, ne, daugiau ne. Simas patsai pradėjo gerti, o niekad prieš tai negėrė ir vis svajojo apie Latviją, kur galima daug uždirbti ir daug sutaupyti ir grįžti kada nors prie Antalieptės, prie Šventosios rėvų ir įsikurti kaip žmogui. Kur tu įsikursi, kai tavo žmona kurva.

Simas Matelis nusigeria paslikai. Ir nebepareina pas žmoną. Žmona ateina ir prašo, kad sulaikytų jo uždarbį, nes ji žmona, ir jai pragyventi reikia. O visi, kurie girdi, juokiasi, nes visi pažįsta Rimdžiaus Onę, Simo Matelio žmoną. Ne, ne, Simui uždarbio nenutrauks. Simas dirba kaip juodnugaris, ir ką jis uždirba, tai jo.

Rokas mėgino su juom pasikalbėti, o ką tu pasikalbėsi, kai Simas žiūri į debesis ir gremždžia akmenyje skylę tylėdamas kaip žemė. Akmuo ir žemė — lygiai tas pats.

— Kam tau reikėjo vesti tą šliundrą? — klausia neapsikentęs Rokas.

— O kad ji pasų atajėme, — atsako Simas ir žiūri kažinkur.

— O ką ji su tuo tavo pasu darys?

— O ku aš žinau?

Taip ir nežino niekas.

O Rokas žino. Jokia Onė jo uždarbio nepaims. Bet gerasis darbininkas Simas Matelis jau sugadintas amžiams. Kur jis pasidės užėjus žiemai ir šalčiams? Taip nusiplikinęs jis jau nebenorės grįžti į gimtuosius nederlingus smėlynus ir misti grybais ir retuomiais sugaunamu šapalu. Ir kas Rokui darbo? Jie turi savo laukus ir kuisias kiekvienas savo rėžyje. Ar Vytautas Klioba ir jiems pasakė, kad galima užkalti ir daugiau negu jie, seni kalėjai užkala, kad juos jau pralenkė pusbernis iš Stoniškių vienkiemio, pradėjęs darbuotis tik šį pavasarį? Nemanau, kad jis taip pasielgtų, nes būtų paskutinis berazumis. Sukiršinti vieną prieš kitą labai nesunku, o paskui neišnarpliosi mazgų taip lengvai.

Tu jau pralenkei senuosius sprogdintojus, tai žodžiai paties Vytauto, kurs žino ką sako. Per jo rankas pereina visi duomenys. Rokas žino patsai, ką padaro. Iki dešimtosios colio, iki dviejų milimetrų suskaičiuoja. O ką kiti, tai jau ne jo rankose. Ir paskutinis durnius tas Vytautas, sakydamas, kad tu daug uždirbi ir netrukus galėsi pirkti motociklą. Aš tau taip papirksiu motociklą, kaip tu eisi skaldyti akmenų. Ir tūkstantį litų turėdamas aš nepirksiu akselinės mašinos. Tegul mužikai pašarą pjauna dalgiais ir miklina savo sugrubusias rankas, taip kaip aš joju dviračiu. Mano dviratis nujodinėtas kelių, kaip merga, perėjusi per visų lachudrų rankas. Naudotis dar ja gali iš bėdos, bet tiek to džiaugsmo. Man džiaugsmo nereikia, tik tiek, kad nereikėtų pėsčiomis bristi laukais. O, tūkstantis! Kai aš turėsiu tūkstantį, galėsiu ir kitaip šnekėtis su priėmėjais, su dešimtininkais, su zimagorais, su ūkininkais, kurie mane visada engė ir niekino mane. Kai aš turėsiu tūkstantį, tai žinosiu daugiau negu tu,

Vytautai, žinai, nes tu niekad ir nežinojai, ką gali atnešti tūkstantis.

Yra tenajos Smulkaus Kredito Bankas ir ten atidaryta sąskaita. Pirmas indėlis — šimtas. Antras taipogi šimtas. Kredito įstaigoje jau du pilni šimtai. Ir šį šeštadienį jau bus trys. O gal ir daugiau? Dvi savaitės ir šimtas litų. Ar ne gražu? Viską iš manęs gali išpešti publika, bet niekas nežinos, ką aš darau su savo pinigais. Niekas, nes niekas jais ir nesinaudos, ir niekas nežino, ką aš darysiu kai pasibaigs sezonas. O aš darysiu. O aš tikrai ką nors darysiu. Apsieisime be motociklų, be kelnių, šilkinių marškinių, be batukų ir be visko ir be nieko. Nes nieko čia ir nereikia, tik tvirtų įrankių, tik tvirtų rankų. Ir duok Dieve daugiau valandų, kad užkalčiau daugiau.

Saulelė spigina ir nieko ypatingo, kad šitaipos, nes ji pačiame viršūgalvyje. Saulės grąža — pačios auksinės dienos. Trumpiausios naktys, šviesios neužgesinančios žaros naktys, kada nebėra laiko įmigti, nes jau tokiame pat prietemyje, tik žarai šviluojant alkūnės atstume iš kito šono, tėvas išeina iš kamaros veržđamas spruduklį aplink pašukines kelnes. Jo žandus narina žiovulys ir barškant dantims, jis prisikanda vieną, nugulėtų ūsų pusę:

— Ei, Roki, kelkis, jau vieversys pakilo, jau pempės rykauja! . . .

Rokas nusirita nuo nampusės, krapinėja basas ir atkištomis rankomis atsiremdamas į daržinės sienas. Kiemo žvyras bado per dieną naginėse sušutusias ir naktį atsileidusias kojų papades. Tarpupirščiai peršti ir apačios dega. Ant statinių padžiauti vakarykščiai žeminuoti ir šlapi autai. Jie kaip kompresas. Ir jis narplioja naginių apivarus apgraibomis, sėdėdamas ant slenksčio, nes tamsa tokia pat kokia ji buvo, jam nusiaunant ir užmetant ant žiogrių nagines. Ar buvo koks tarpas tarp to ar nebuvo — sunku pasakyti. Tėvas girdi giedantį vieversį ir klykaujančią pempę, o jis negirdi. Naktis buvo pilna paukščių ir garsų. Girgždėjo brisdama

vasarojumi griežlė, viauksėjo kiekšė, suplakė sparnais nutūpdamas ant svirties apuokas. Bet ar tai buvo naktis, niekas nepasakys. Jis parsiveda iš dobilienos arklius. Jų karčiais žliaukia rasa. Arklių šonai įdubę — jie nespėjo prisiėsti per naktį, nes ir nebuvo nakties.

Vištos išsipylusios nuo laktų, ir diendaržyje veršiai kaišioja gličius snukius pro aptvarėlę, ją daužydami, kaip turėtų daužyti karvių pritvinkusius tešmenis. Veršiai atskirti nuo motinų. Motinos karvės tingiai gromulioja pasivartydamos nuo vieno ant kito šono, prisirijusios rasoto atolo.

Arkliai prunkščia, nupurtydami nakties drėgmę, šnera įsitempdami viržiai ir pavalkų kamantai. Koja nubraukti vakarykštį juodžemį nuo plūgo verstuvės. Ir apsiverčia juoda pakartojamo pūdymo vilnis ir tuojau patakiui, įkandin į šiltą vagą sukrinta koks dešimtis varnėnų surinkti sliekų.

Ir tada, po antrosios vagos, kaip kraujas iš staigiai užgauto pjūvio, ištrykšta saulė. Ji tik raudona ir nekaitinanti ir neplikinanti. Ji kopia pastebimai greitai, greitai praaugdama kalnelio senosios sėdybos uosius, nes tai saulės tekėjimo vieta tuo laiku. Ir ji mažai tesiskiria nuo savo nusileidimo vietos Vilkyčių senkapyje. Ir jis, ir arkliai ją palaidojo visai neseniai. Dabar plyšaujasi paukščiai visom gerklėm ir ieškosi ėdmenės pilnais snapais. O jiems baigiant paskutiniąją varsną buvo tylu kaip pakasynose.

Nakties juk nebuvo. Rokas niekad jos neatsiminė. Jis gulė prietemoje ir kėlė prietemoje, nes tokia buvo senųjų žemdirbių tvarka sename Stoniškių vienkiemyje. Ir dabar nebeišeina į kiemą tėvas, narindamas žiobtus žiovuliu ir nesurinka, kad keltumeis. Rokas keliasi ir aunasi. Prie šulinio, iš pažaliavusio kibiro, kelios rieškučios vandens. Dar ta pati priebrėška. Dar Tomkaus mergos tebesivarto migiuose, dar toli iki saulėtekio, ir Rokas girgždina savo dviratį. Žemyn šuntakiu, laukų keliūta, pro rugius, paskui kadugynais į lūžtves.

Niekas Roko nekelia ir niekas nesako, kad šiandien turim baigti su miežiais, o rytoj jau pūdymo kartojimas. O rytoj dobilai ir paupio pievos. O brangiausias Dieve, kad duotumei pagadą, tai suvarytume į daržines visiems metams pašaro . . .

Tai tegul Vytautas Klioba kada nors atsikelia tuo pačiu laiku, kai jis keliasi ir ateina patikrinti, kada kas pradeda darbą. Rokas viską mato ir daug nereikia dairytis, kad žinotum, kada tavo kaimynai keliasi. Anksti kėlęs ir jaunas vedęs, niekad nesigailėsi. Gal ir teisybė. Ir gal tokia pat, kad ankstyvoji varna dantis rakinėja, o vėlyboja mėšlą šniukštinėja. Tai tegul žino Klioba, kaip kas nutinka. Bet priėmėjas ir dešimtininkas Klioba nežino ir nežinos to, ką žino jis. Kiekvienam darbui reikalingas įnagis. O Rokas jį turi. Jis turi savo darbui tą, ko neturi kiti. Ir tas labai gerai.

Tegul Vytautas gerai pašniukštinėja, ir tada jam bus aiškiau, kaip atsiranda tiek skylių masyvuose. Rokas neturi kada dairytis į šonus ir sekioti kiekvieno žingsnį, o vienok jis mato ir žino, kaip jo kaimynai sprogdintojai, tai vienas tai kitas, dažniausiai pavakary, susikrauna į tarbas kaltus ir keikdamiesi stumiasi dviračiais iš lūžtvių. Jie važiuoja kalvėn užmesti, paplakdinti, užgrūdinti kaltų. Ir Gatulis niūra ir žvairys Žiūronas ir geraširdis Simas. Taip kas antrą, trečią dieną. Rokas nusikikena į saują, tylomis ir dar apsidairo, ar jo juoko, juoko velniai žino iš ko, nestebi pašalinė akis. Jeigu suvoktų, iš ko jis juokiasi, tai geruoju nesibaigtų. Jausmas užlieja krūtinę toks, lyg jis būtų sąmokslininkas tokios santarmės, kurios niekas neišaiškins ir tik jam vienam pasiliks. Ir tas suokalbis jam vienam teneša naudą, jam leisdamas prasisiekti virš kitų senųjų sprogdintojų, jį taip nušmeižusių pradžioje. Ho, ho, tai beveik kaip aitvarą turėti savo klėtyje. Jis tau neša, tik mokėk apsieiti ir netingėk.

Tingėti tai kas čia tingės. O pirštu vaiko vistiek nepadarysi, kaip tvirtina Bladė Dabriška. Kiekvienam darbui reikalingas įrankis. Kiek Rokas žaliausioje jaunystėje prisipluko, kol pats neišmoko išsiplakti dalgio. Ir įsitverti

tinkamai. Ir iš karto — kaip triguba sparta, ir koks sveikatos sutausojimas. Visur ta pati giesmelė. Išgąsti pjuklo dantis ir išrantyti taką, kad jis ėstų medieną coliais kiekvienu trūkiu ir nepakirstų rankų. Išlenkti tinkamu kampu žagrės verstuve, už ką tu pats neatsidžiaugsi, ir arkliai statytų magaryčias jei galėtų. Suderinti trišakės žarus taip, kad kiek užsmeigi, tiek ir galėtum atkelti nuo žemės. Visą tą Rokas jau buvo pergraužęs ir kas buvo įmanu savo išmone ir patyrimu pasidaryti sau pasilengvinant, pasidarydavo, kaip kiekvienas prisitaiko apivarus savo naginėms. O vienok žagrės verstuvės be kalvio žaizdro ir jo replių ir priekalo neprisitaikysi savo vagai. Jeigu radai gerą meistrą, tu gali dainuoti ir švilpauti, o jei ne, tai tau kiti pašvilps. Kaip niekad Rokas susidūrė su kalvio problema, atėjęs sprogdinti akmenų. Pirmieji kaltai ištrupėjo ir nuėjo skutais per dieną kitą. Jis nuvažiavo ir pas Rabinovičių, geriausioje miesto geležų apyvokos krautuvėje nuspirko naują komplektą, sumokėdamas gerus pinigus. Dabar tai pavarys. O nieko nepavarė, nes kitą dieną įrankius pavogė. Pakišo po kadugio krūmu valandžiukei prašapdamas, nubėgdamas Juodupėn išsimaudyti. Kas pavogė ir kam įrankiai rūpėjo? Naktigoniai iš Virsnių neatėjo. Vienas iš tų trijų, ar Simas Matelis, niekad neatsidžiaugiąs vedybomis su Rimdžiaus One, ar niūra, ar žvairys, bet už rankos nesugriebęs nesakyk. Rokas apsižergė savo pataršką ir vėl nuvažiavo į Rabinovičiaus krautuvę. Tai buvo jo pirmoji akivaizdinė nesėkmė. Ir daugiau — jis pajuto šaltą ir žvarbų vėją, dvelkiantį išilgai Lūžtvių. Ir kietai užkando dantį — niekuom nepasikliauti, tik savimi. Jis suabejojo ar ne per drąsiai išėjo nuo plento, kur jau buvo pradėjęs įtaisyti ranką ir galėjo pastoviai mušti ir mušti nuo aušros iki sutemų ir sumušti tiek, kiek sumuša visi skaldos gamintojai.

O kaip jis begalėjo sugrįžti atgalios?

Nebegalėjo. Tik varytis visom keturiom ir žiūrėti kas iš to išeis. Na, įrankiai iš Rabinovičiaus krautuvės geriausio plieno, besikaitaliojančio mėlynumo. Tik jie aižėjo, trupėjo

ir dilo taip greitai, kad netrukus reikėjo važiuoti kalvėn ir prašyti kad užmestų ašmenis ir užgrūdintų. Nieko nepadėjo kalvio darbas. Kalvio darbas tik tam kartui. Kaltai, nelyginant atšerpetojusi košei grūsti menturė. Kalvis sako, kad prieš akmenį nieko mandraus tu su geležim nepadarysi. Akmuo ėda ir suėda viską. Užmesk iš naujo, grūdink iš naujo. Ir kalk toliau. O kiek tu ilgai kalsi? Kalti gali skylę vieną ir kitą, paskui pridėti parako ir iškelti į šonus. Po to gali nueiti sau per pievą, jei tik tokiam reikalui. Bet reikalas tokis, kad reikia kalti pinigą. Kurių velnių Rokas atėjo į Lūžtves?

Bladei Dabriškai jis nušnekėjo taip liūdnai, kad Bladė, gulėjęs aukštielninkas, prisilipinęs suktinę prie lūpos, apsivertė kniūbščias ir pasakė:

— Tigi, tik tiek. Žinia, kad akmuo suėda bile kokią geležį. Visas geležis galanda ant akmens. Akmuo tvirtesnis, tai reikia mokėti prie akmens prieiti. Aš jau daug metų akmenį daužau . . .

Daužyti tau bepigu, bet tu pamėgink skylę gręžti.

— Gręžiau ir aš. Tik man nepatiko, kaip tau sakiau pavasarį.

Paskui Bladė apsivertė ant kito šono, vėl kniūbščiomis, paremdamas šašuotais ir sudėvėtais krumpliais, liesą ir prakaulį smakrą:

— Važiuosim pas kalvį. Aš tokį žinau. Susirink visus savo geležgalius.

Taigi jie ir išvažiavo vieną šeštadienio pavakare. Rokas tik sekė įkandin. Jie stojo mažiausiai trejose vietose — visur, kur kaimų sankryžose ir keliuose buvo po krautuvėlę su laisvai parduodama degtine ir alum. Degtinės jie negėrė. Net Bladė. Bet alų jis traukė tiesiog iš butelio, neatsivėdėdamas. Ir suprantama. Buvo tvanki vasaros popietė.

— Kokį alų prilaikote? — klausdavo žiniviškai Bladė.

— Turim visokio, — atsakydavo mieguista kaimietė.

— Tai mums du kunigaikščius.

— Tokio aš nežinau, ar yra.

— Nu, taip sakyt, Volfo Engelmano.

— Aš nežinau, ar yra tokio „mano".

— Tai prašau Gubernijos.

— Tos bernijos tai gal nėra. O yra toks iš Panevėžio „kalnapilis".

— Duok tą sumautą „kalnapilį". Vistiek mes baigiam sudžiūti, kaip tos kempinėlės velykinei ugniai parsinešti.

Kaimietė stato alų. Rokas negeria, o Bladė išgeria už jį. Jis tikina, kad aižydamas skaldą, jis kartais beveik užmiega. Jis miega, o rankos vistiek dirba. Jis sapnuoja dykumą su kupranugariais ir arabais. Vėjas pusto smėlį, prižeria akis, dantys grikši kruvinu smėliu, o priešais ateina giltinė, nešina ąsočiu alaus. Giltinė ne giltinė, o jis išgers. Jis išgertų pusę kalnapilio alaus, kiurksodamas plento pakraštyje.

Rokui rodėsi keista, net neįmanunu klausytis, kai Bladė kalba apie dykumas, apie beduinus. Iš kur jis žino apie tokius daiktus? Ar jis tik kada nebus skaitęs kokios knygos, kadaise, jaunystėje, nes mokyklon kokia pora žiemų vis turėjo eiti. O gal jis matė kada nors kokį filmą, žiemavojant? Kas žino, kas žino, tik į jį pasižiūrėjus niekad nepatikėtum. Bladė kaip žemė juodas, kaip pempė pilkas, sudiržęs ir sužiedėjęs kaip žemė. Ir nieko vaizdingesnio, kaip sapne regėti dykumą, skaldant akmenis plento pakraštyje. Statomas plentas panašiausias į dykumą. Prisnūdęs zimagoras labai lengvai gali palaikyti kaimiečio kuiną asilu ar kupranugariu — visi vienodai pilkai nudumti dulkėmis.

Pora valandų truko kelionė, įskaitant ir sustojimus kryžkelių krautuvėlėse. Jie važiavo pas nuostabųjį kalvį, kažinkur, kažinkuriose slaptybėse tūnantį. Bladė Dabriška nieko nekalbėjo apie tai, kas rūpėjo Rokui. Koks gi ten velnias tasai kalvis? Ir kaip prieiti prie tokio žmogaus kaip Dabriška? Kitas imtų ir pasakytų, kaip bus ir kur kas bus, bet jis nieko. Staigi pakalnė, medžiuose susisupę seni kaimo trobesiai. Toliau tarp medžių bažnyčios bokštelis.

— Tai Juodeikiai, — tarė Rokas.

— O čia kalvė, — atsakė Bladė.

Prie upelio šonan pasvirusi kalvė, apversta kaip visos kalvės laužu ir atmatomis. Žaizdras plieskė ir blūsčiojo pro atviras duris. Pora kaimiečių šnekėjosi mostaguodami rankomis. Prie stulpo, nugraužto arklių, grandin įvertas pavadis ir prikabintas arklys. Arklį ruošėsi kaustyti paišinas žmogus.

— Sveikas gyvas, Kaziuk! — linksmai sušuko Dabriška šokdamas nuo dviračio.

— Kokia kirmėlė tave atnešė, Bladislovai?

— Pati atšliaužiau.

— Ogo, go, — lyg springdamas užgargaliavo vyras.

Rokas stovėjo prie savo dulkino dviračio, žiūrėjo į paišinus vyrus ir nieko gero netikėjo. Tik delnai prakaitavo. Bladė pamojo, pasivesdamas nuošaliau:

— Pabėk į pakalnę. Priešais bažnyčią rasi kokį traktierių, tai paimk alaus.

— Kiek?

— Nu, tuzino nebus per daug. Visi išdžiūvę, kaip kempinės. O aš tuom tarpu pasišnekėsiu.

Rokas surado užeigą. Nupirko alaus. Ūkininko arklys jau buvo pakaustytas, ir jis jį nusivedė, besiplaiskantį mėšlina uodega nuo musių ir sparvų. Tvanka ir dulkės, sukeltos negrįsta gatve, pravažiuojančio kaimiečio vežimo, laikėsi debesiu ir pamažu gulo ant piliarožių, ant varnalėšų. Bladė spraudė kiekvienam į rankas po butelį. Kalvės gilumoje, prieblandoje baltai atsišvietė dantys ir akys paišinų kalvio padėjėjų. Žaizdras blėso, skleisdamas gerklėje nusėdantį anglies dūmų aitrumą.

— Tokią dieną alus, tai kaip lašas pirtyje ant krosnies, — gardžiavosi kalvis alumi.

— Laužk antrą. Ką čia su vienu — kaip uoga, — skatino Bladė, kišdamas kalviui antrą butelį.

Bet kalvis ėmėsi darbo. Vienas iš bernų pažarstė anglis, ir žaizdras suliepsnojo iš naujo. Iš dviejų abrakinių tarbų, suverstų šalia priekalo, jis ėmė kaltus visokius, ir ilgus ir trumpus ir tik gniaužtu teišnešančius ir metė į ugnį, sakydamas:

— Visokie prasiverčia prie tokio darbo. Skylę gali pradėti kniurvinti ir su dviem coliais. O po tam vis ilgesnį ir ilgesnį. Ar ne?

— Tai jau, — beveik kaltai šypsojosi Rokas.

— Akmuo trupa, geležis tysta, — sakė kalvis traukdamas iš ugnies pirmąjį kaltą ir sužvangindamas plaktu.

Geležis žvanga, iš geležinių dalykų lieja varpus ir jų skambėjimas plaukia per žemę. O akmuo trupa ir dusliai sudunda, sudrebindamas tik žemę ir nepakildamas į orą. Reikia pažinti žemės junginį. Žemę iš akmens ir geležies. Taip pasakoja kalvis. Suodžiai ir dulkės, nudvasusi tvankios vasaros popietė Juodeikių bažnytkaimyje. Kalvis tvoja priekalą. Traukia iš ugnies, kiša į vandenį. Vanduo šnypščia, plyšta burbulai. Dūmai ir garai plakstosi apie galvą. Kalvis pasirodo ir išnyksta. Išsižergusios kojos ir priekalo papėdė tapinėja ir dunksi. Bladė Dabriška, nelyginant tyrelių pamėklė pusiau gulom pasidrėbęs ant kaustymui atvežto darbinio vežimo grobų. Gniaužo ranka alaus butelį ir vapa be perstojo:

— Tu, Kaziuk, išmanai apie viską, tik nieko neišmanai apie gyvenimą. Ar tau su tokiais nagais ir tokia makaule engtis iš lentų ir balanų sukaltoj pastogėj? Ei tu, nevaleika ir tiek esi. Galėjai turėti mūrinę dirbtuvę su kaminu, su mašinom ir šimtu darbininkų.

— O kokias tu mašinas turi, Bladžiuk? — nepiktai apsispjaudo kalvis.

— Ką aš kiauru klynu galiu padaryti?

— O ką aš plika galva? — kalvis mostelėjo juoda ranka, atmesdamas lygiai juodą ir nupikiuotą kepurę ir atverdamas visą savo plikos galvos apvalumą. Jei jis visas nuo kojų iki

kepurės viršaus buvo juodas, tai jo galva blizgėjo baltai, kaip velykaitis, paruoštas marginimui ir ištrintas lajumi.

— Bepigu tau su plika, nei kirpti, nei šukuoti, o padirba už dešimt apžėlusių.

Kalvis nebesileidžia į šnektas. Tik priduria — girk, girk. Tik aš tau už pagyras nestatysiu pusbonkio. Ir Bladė veda istoriją nuo pirmos dienos komendantūroje, kur jie susitiko. Paskui Radviliškis, geležinkelių batalionas. Kazys Bertulis, kaip ir kalviui pridera, stoja kalvių skyrium. Kausto kumeles, traukia ratlankius, sutaiso bataliono vadui sandėliuko spyną, o kuopos viršilai kažinkokį grebežių, kurio paskirtis nei pačiam meistrui nebuvo aiški. Tas tai nieko, bet vyko kursai, ištisos pamokos po keturias valandas kasdien, kur dėstė prityrę mechanikai, technikai ir inžinieriai. Vai, tai ten Kazys ir išmoko, kaip suvirinti metalą, kaip grūdinti plieną. Ar aš meluoju?

Kalvis pritaria, kad teisybė. Ko jis išmokęs, tai išmokęs, ir to iš jo nebeatims. Grūdinti plieną — kas čia tokio? Kaip nueiti už kertės ir nusišvilpti. Visi tą moka, ir visi žino. Tik nemoka padaryti reikiamai. Visi žino, jog žolelės gydo, o atrink tu tą žolelę, kuri gydo tą, ką reikia pagydyti. Yra aptiekorių ir vaistininkų, kurie savo žinias perduoda vaikų vaikams. O jei neperduoda, tai ir numiršta kartu viskas. Kazys savo sūnui, jei jis susimanys būt kalviu, perduos savo patirtį, įgytą kariuomenėje. Ar ne?

Kalvis Kazys Bertulis to nenuginčija. Ir jis neprieštarauja, kad moka tai, ko nemoka kiti. Ir tvarkoj.

Bladė mirkteli Rokui, kad pavažiuotų ir atvežtų skaidriosios. Alaus taip pat. Jau visai vakarėja. Rokas prisikrauna abi abrakines atnaujintų mėlynai švytuliuojančių kaltų. Vyrai geria stačiomis, iš paties butelio, palaikydami rankoje ir perduodami kitam. Bladė jau girtas. Jis tik tvirtina tą patį, kad būtų išlaikytas slaptumas. Dėl juoko. Tu pamatysi, ką padaro tavo kaimynai ir ką tu padarai. Kalvis Kazys sako,

kad kelią dabar žinai. Kai reikės, atvažiuok. Bet važinėti daug tau nereikės.

Bladė nusisprogo. Daug jam ir nereikia. Jis net susimanė pasidairyti apylinkėje kokios merginos.

— Užteks, Bladuk, užteks. Važiuokit namo. Šiandien ne šventė, o ryt ne darbo diena.

Ir tas kaip durnaropė paveikė Bladę Dabrišką.

Teisybė, juk šiandien ne šventė, o rytoj ne darbo diena. Nedarbo diena reiškė gulėjimą šiaudų migyje iki šonų prakiurimo. Rodėsi, jis nepavažiuos dviračiu, bet svarbiausia užsėsti balnelį. Dešimtį kartų pavingiuoti priekiniu ratu, ir jau tada pirmyn.

Prietemyje jie parsidaužė.

Bladė krito į migį ir užknarkė. Kažkur dar rykavo vakarykštė diena. Dūsavo uždoriuose karvės, apversdamos gromulį ant kito šono, ir vis didžiau įsisiūbuojančiu gausmu užsiėmė varlės palūžtvio molkastėse ir čia pat, netoliese, visai prie Tomkaus didžiosios duobės, prižėlusios ajerų ir meldų. Lyg jas kas dumtų velykinėse sūpynėse, jos prityla, sugaudžia, leidžiasi ir pakyla ir eina kaip banga pavasario srauto užlietomis pievomis. Ir velnias ten, matai, dar kažinkas nemiega ir kirkina Tomkaus mergas, grįžtančias iš pirties su šlapiais marškiniais ir žliūgančiais plaukais. Vyrų balsai ir storai ir neįsiklausomai, kaip tolimas griaustinis dudena, užtat juos atliepia spygaudamos mergos. Vyresnioji Elzė dėsto itin aukštai:

— Rėšiu per vamplas, jei neatitrauksi savo mėšlakabių . . .

— Ogo, go, go — dudena tolimu griaustiniu vienas iš Tomkaus bernų . . .

Balsai lyg artėja, lyg nutolsta ir vėl rodosi čia pat, ir ant slenksčio nagines audamasis Tomkaus kumetis Vaitužis guodžiasi:

— Bus jau prasilaužę, žalčiai, mėšlavežinę . . .

O ta mėšlavežinė, tai trys seni ir nebenaudojami pienui bidonai po trisdešimt tris litrus kiekvienas. Į kiekvieną po tris kilogramus cukraus, mielių ir dar griausmas žino ko. Bet trunksmas tai išeis, o Jėzau Marija. Žino Vaitužis, žino Bladė, bet Bladė dabartės visiškai nebe kojose.

Bladė Dabriška knarkia nelyginant stiklinė linų minamoji. Pernai iš Tomkynės tarsi artėja ir tarsi nešasi ąsotį mėšlavežinės. Vaitužis juos stabdo nuo tolo:

— Eikit namo, vaikiukai, jau ir mes į miknaičius pasibaudę.

Tomkaus vyrai nei nesivargina. Jie grįžta. Dar kaip samčiu užkabina Elzės paslėpsnes, dar kartą ji iš pasitenkinimo sukvykia, ir netrukus visur nutyla. Ir taip klaikiai nutyla, kad net neramu.

Rokas net kurpių nenusispyrė. Jis guli aukštielninkas ir laukia kol visi sumigs.

ALBERTAS ZALATORIUS IR JO LITERATŪROS KONCEPCIJA

ALINA STAKNIENĖ

Albertas Zalatorius yra vienas iš žymiųjų literatūros mokslininkų ir kritikų dabartinėj Lietuvoj, pagrindinis autoritetas smulkiosios prozos srityje. Todėl įdomu panagrinėti jo požiūrį į literatūrą, teorinius jo kritikos pamatus, literatūros raidos supratimą. Pirmiausia pažvelgsim į jį patį, kaip literatūros kritiką.

1. Literatūros kritiko profilis

Pradėkim nuo klausimo, kas iš viso yra literatūros kritikas? Poetas Sigitas Geda kartą *Pergalėj* citavo tokį R. Krasnerio gan spalvingą literatūros kritiko apibūdinimą:

> Kritikas — tai filosofas be sistemos, poetas, nesugebantis rimuoti, vienišiausias žmogus žmonių draugijoje, aristokratas be herbo, bohemininkas, nepatyręs nuotykio. Jis sklidinas meilės, bet neturintis valdžios, pilnas išdidumo, tačiau neturįs nė vieno liokajaus . . . Jį apibūdina tai, ko jis apskritai niekad neturi, o savo sistemą jis visad suranda kituose. Jis — Hamletas, kuriam nieks niekada neužmušė tėvo . . .*(1)*

Kaip toks portretas tinka A. Zalatoriui? Ar jis neišsivystęs poetas ir filosofas? Dvasios aristokratas, hamletiškas bohemikas? Poetiškai jis išsireiškia gan dažnai, bet „rimuoti" nebando, nors dabar Lietuvoje yra kritikų-poetų, kaip

Algimantas Bučys, ir poetų-kritikų, kaip Marcelijus Martinaitis. Pafilosofuoti Zalatorius mėgsta, ypač svarstydamas rašytojų ir jų veikėjų pasaulėjautą, ir čia nuolat prasikiša jo „antipozityvistinė" gyvenimo filosofija, kaip ją pavadino A. Bučys.*(2)* Mėgsta retkarčiais įterpti vieną kitą aforizmą:

> Viešąjį gyvenimą reikia priimti, koks jis yra, o jo prieglobstyje susikurti antrąjį, tylųjį gyvenimą, į kurį visada galėtum atsiremti ir kuris tave palaikytų . . . Buitis . . . nėra tikslas, o tik priemonė išlikti, nes tikrasis gyvenimas viduje.*(3)*

Čia jis kalba apie Krėvės veikėjus, bet aiškiai šiai pasaulėjautai simpatizuoja.

Tokiuose aforizmuose gal ir galima įžvelgti dvasios aristokrato laikyseną. O Zalatoriaus keliamuose klausimuose yra hamletiškumo, nes jis į viską žiūri „problemiškai" ir kontroversiškai, skaitytojus versdamas iš naujo dalykus pergalvoti.

Bohemiškumo jo temperamente kažin ar yra, bet nuotykių, ir pavojingų nuotykių, jis randa rizikinguose minties vingiuose, drąsiuose apibendrinimuose, paradoksuose ir paralelėse. Jis turbūt yra pats drąsiausias nuotykių ieškotojas visame dabartinės Lietuvos literatūros moksle.

1982 m. gegužės vidury Jugoslavijoj įvykusiam tarptautiniam rašytojų susitikime, suorganizuotam Slovenijos PEN centro ir jos rašytojų draugijos, su kitu atstovu iš Sovietų Sąjungos dalyvavo ir kritikas Algimantas Bučys. Savo reportaže *Literatūroj ir mene* jis rašo, jog pokalbių tema ten buvo „Literatūra — idėja, ideologija", o potemės: „Literatūra, kaip kova", „Literatūra, kaip žaidimas", „Literatūra, kaip nuotykis".*(4)* Jas tarpais „rizikingai ir net ekvilibristiškai", sako jis, rutuliojo trys pagrindiniai pranešėjai, žinomi Jugoslavijos kritikai bei literatūros mokslininkai. Bučys mano, jog „mūsų skaitytojams galbūt keistokai gali nuskambėti minėtos potemės, ypač dvi paskutinės". Jis pats savo kalbai pasirinko kovos motyvą.

Jei ten būtų dalyvavęs Zalatorius (deja, jo į tokias tarptautines konferencijas nesiuntinėja), jis tikriausiai būtų pasirinkęs potemę „Literatūra, kaip nuotykis", nes jam literatūra yra veržimasis į naujus plotus, kėlimas neramių klausimų, atvirumas įvairiausiems atsakymams. Bet jį būtų intrigavusi ir potemė „Literatūra, kaip žaidimas", nes jam sąlygiška meno tikrovė yra meninis žaidimas, į kurį leisdamasis skaitytojas priima jam autoriaus pasiūlytas „žaidimo taisykles" (tai jau beveik nuvalkiota formulė čia vakaruose, o ten dar vis „rizikinga ir ekvilibristiška" idėja). Bučys minėtam reportaže ją atmeta ironizuodamas:

> Nedaug teatsirado grakščios sofistikos mėgėjų, kurie nūdieniame socialinių bei politinių prieštaravimų draskomame pasaulyje rimtai interpretuotų žaidiminę literatūros funkciją.

O toliau parafrazuojant pradinę citatą apie kritiko savybes, galima dar pasakyti, kad Zalatorius „sklidinas meilės (literatūrai) bet neturintis valdžios", jokių oficialių postų neužima, valdžios dosniom malonėm nesinaudoja, net ir jokių stambesnių premijų, berods, nėra gavęs, kaip Bučys, Lankutis ar kiti jo kolegos (nors 1982 m. buvo premijuoti du jo straipsniai *Pergalėj).* „Liokajų" jis irgi neturi, bet turi pasekėjų ir gerbėjų tarp jaunųjų kritikų, kaip A. Krasnovas, J. Sprindytė ir kt. (1982 m. Zalatoriui suėjo 50 metų, tai jau galima kalbėt apie pasekėjus).

„Savo sistemą jis randa kituose", nes jis vienas iš pirmųjų įsisavino naujas sąvokas, kurias į literatūros mokslą atnešė vakarų ir rytų Europos struktūralistai ir semiotikai bei jų atgaivinti rusų formalistai. Kitas toks kritikas yra Kęstutis Nastopka. Abu jie susipažinę ir su Greimo struktūralistine semantika, ir su kitom, „po-struktūralistinėm" teorijom.

2. Literatūros mokslo baruose

Bet Zalatorius ne vien literatūros kritikas, o ir literatūros mokslininkas, padaręs didelį įnašą į trumposios lietuvių

prozos tyrinėjimą. Jis yra parašęs eilę literatūrinių studijų apie XX a. pradžios prozą — Žemaitę, Biliūną, Krėvę, Vienuolį — moksliniuose leidiniuose ir žurnaluose. *Literatūros ir kalbos* XVII tome, skirtam Krėvei (1981), išspausdino išsamią studiją apie Krėvės asmenybę. *Lietuvių literatūros istorijos* I tome (1979) parašė tris skyrius iš XX a. pradžios laikotarpio. Jo straipsnių buvo spausdinta įvairiuose kolektyviniuose straipsnių rinkiniuose: *Šiuolaikiniai lietuvių literatūros bruožai* (1969), *Šiuolaikinės kritikos problemos* (1975), *Šiuolaikinės prozos problemos* (1978). Išleido ir keletą novelės anotologijų, su išsamiais įvadais, paskutines dvi — su skambiais Juozo Grušo ir Juozo Apučio novelių pavadinimais: *Už saulę gražesnis: lietuvių ikitarybinė novelė* (1978) ir *Žalias laiko vingis — lietuvių tarybinė novelė* (1981).

1971 m. išėjo pirmoji jo mokslinė knyga *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*, kurioj Zalatorius aptarė trumpąją lietuvių prozą nuo XIX amžiaus vidurio iki nepriklausomybės laikų, o 1980 m. antroji knyga — *XX amžiaus lietuvių novelė*, kurioje analizuoja šio amžiaus pradžios ir nepriklausomybės laikų novelę semantiniu požiūriu. Galima spėlioti, kad sekanti knyga aptars tarybinę lietuvių novelę, o dar sekanti gal ir išeivių kūrybą (tokios tikrai būtų įdomu sulaukti).

Pirmosios savo knygos įvade 1971 m. Zalatorius rašė:

> Jau dabar atsirado gyvas reikalas pažvelgti į literatūrą naujais aspektais, įgalinčiais giliau pažinti žodžio meno raidos dėsningumus, tiksliau nubrėžti literatūros kūrinių prigimties ir egzistavimo pagrindą.*(5)*

ir toliau sako, jog „susidomėjimą kelia „struktūralistiniai metodai, tiesiogiai orientuojantys filologus į kūrinių tipologijos ir poetikos tyrinėjimą". Tie metodai remiasi modernios lingvistikos ir informacijos teorijos pagrindais. Jie turėjo didelės įtakos Zalatoriaus literatūros koncepcijai.

Zalatorius mano, kad literatūros kūryboj svarbūs trys faktoriai. Pirmasis — informacijos siuntėjas arba autorius, jo pozicija tekste ir kaip jis santykiauja su vaizduojamais dalykais ir su skaitytoju (ar pasitiki skaitytoju, kokią intonaciją pasirenka, kokius tarpinius pasakotojus). Tą jis analizuoja pirmojoj knygoj.

Antras faktorius — pati meninė informacija ir jos prasmė: kaip ji organizuota ir pateikta, kokio pobūdžio teksto meninis informatyvumas, ar jis vienareikšmis ar daugiaprasmis, ar yra kūriny potekščių sistema, antrasis planas? Trečias faktorius — autoriaus pasirinktas adresatas arba kūrinio suvokėjas. Ar jis su tekstu santykiauja aktyviai, tapdamas lyg ir autoriaus bendrininku, ar pasyviai? Kaip jis autoriaus užkoduotą prasmę šifruoja ir konkretizuoja? Tuos klausimus jis svarsto antrojoj knygoj.

Zalatorius mano, kad iki šiol lietuvių literatūros kritikoj nebuvo pakankamai įvertintas suvokėjo vaidmuo ir jo reikšmė pačiai kūrinio struktūrai (ne knygų rinkos ar pareikalavimo rolė, o autoriaus pasirinkto savo kūriniui skaitytojo, to, į kurį tekste kreipiasi.) Taip pat per mažai išgvildentos kūrinio prasmės problemos.

Savo antroj knygoj *XX amžiaus lietuvių novelė*, išleistoj 1980 m., jis sako, kad Biliūno, Vienuolio, Krėvės tekstai „iš esmės buvo orientuoti į adresatą, kuris mėgo logišką, sklandų, vaizdingą, gražų sakinį, daugiau klausėsi autoriaus, negu pats dalyvavo meninio pasaulio formavimo procese", dėl to „asociacijos, šuoliai, paradoksalūs minties posūkiai, užuominos šiems autoriams buvo arba nepažįstamos, arba menkai pažįstamos stiliaus priemonės."

O ekspresionistų rašytojų poetiką „iš esmės lėmė orientacija į kultūriškai išprususį, nuovokų, monotonijos nekenčiantį adresatą" — tai ir jų stilius lakoniškas, pilnas užuominų, skaitytojui paliekama mintį užbaigt, prasmę atspėt. Taip „kilo tyčinis alogizmas, paradoksai", „sąmoninga žodžio aktualizacija".*(6)*

Brandžiausiam novelės laikotarpy, ketvirto dešimtmečio vidury, kai vyravo sąmoningo estetinio paprastumo poetika, aktyviausiai su tekstu santykiaujančiam adresatui tokie rašytojai, kaip Vaičiulaitis, Grušas, Cvirka kūrė dvilypį tekstą, konstruavo antrą vaizdavimo planą, potekščių sistemą, daug ką nutylėdami, aktyviai panaudodami skaitytojo patirtį, fantaziją, intuiciją.*(7)*

Aldona Vaitiekiūnienė Zalatoriui prikiša per didelę svarbą, suteiktą adresatui. „Ar novelės raidą ne perdaug ima reguliuoti skaitytojas?", klausia ji.

> Jis kaikur perdaug diktatoriškas . . . Kad lemiamą vaidmenį suvaidino adresatas ir sąmoninga žodžio aktualizacija, sunku patikėti.*(8)*

Bet Zalatorius, šitaip pabrėždamas adresato reikšmę, remiasi naujom literatūros teorijos sąvokom. Pasakotojo reikšmė tekste, įvairūs jo variantai, jau seniau buvo mokslininkų išanalizuoti ir literatūros kritikoj pritaikyti. Dabar, tiek vakarų Europos, tiek ir JAV literatūros moksle pasakotojui suteiktą svarbą ima kai kur nusverti adresato svarba. Tai fiktyvi numatomo skaitytojo sąvoka, to, į kurį tekstas orientuojamas, kuriam pasakojama.

Taigi Zalatorius stovi ant tvirtų teorinių pagrindų. Jis įsijungia į visą būrį literatūros mokslininkų, pradedant jau kai kuriais rusų formalistais, ir baigiant tais vakarų ir rytų Europos struktūralistais ir „po-struktūralistais", kurie savo dėmesio centre pastatė literatūrinio teksto skaitymą ir skaitytojo rolę.

Roland Barthes, prancūzų struktūralistas, literatūros kūrinius irgi skirsto į tuos, kuriuose skaitytojas turi aktyviai dalyvauti, tapdamas autoriaus bendrininku, ir tuos, kuriuose jis neprivalo atlikti jokios kūrybinės funkcijos, gali tekstą tik priimti ar atmesti.*(9)* Vokiškos „suvokimo estetikos" (Rezeptionsaesthetik) atstovas ir pradininkas Wolfgang Iser apie skaitytojo rolę sudarė visą teoriją. Jis sako, kad „skaitydami

mes atidengiam nesuformuluotą teksto dalį", sukuriam tą teksto gabalą, kuris numanytas, bet neparašytas.*(10)*

Angloamerikiečių literatūros kritikoj ilgai viešpatavusi New Criticism mokykla domėjosi vien objektyviu, autonominiu tekstu. Tos mokyklos įtakoj subrendo ir jaunesnieji lietuvių išeivijos literatūros kritikai (kai kurie jos principų griežtai tebesilaiko). Per paskutinį dešimtmetį, tiesiogiai jai oponuodama, iškilo nauja literatūros kritikos srovė, vadinama Reader-Response Criticism, kuri gvildena suvokėjo poveikį ir reikšmę literatūros kūriniui ir jo prasmei.*(11)*

Kaip ir tie dabartiniai literatūros mokslininkai, Zalatorius tvirtai laikosi minties, kad nuo adresato priklauso ne vien kūrinio struktūra, bet ir jo prasmė, kad prasmė yra ne kas kita kaip „minčių, emocijų, asociacijų . . . klodas", kuris atsiranda „susilietus kūriniui su suvokėjo sąmone".*(12)* Prasmė priklauso nuo tų, kurie ją šifruoja, ir nėra rašytojo įmontuota į kūrinį, viena ir ta pati, galiojanti visiems laikams, — ji kinta.

Zalatorius klausia: „Ar ta prasmė, kurią matė kūrinyje rašytojo amžininkai, yra tikresnė ir objektyvesnė už tą, kurią matome šiandien?" Jis mano, kad didelė kūrinio prasmės dalis „slypi kintančioje prasmėje, kurią kūrinys įgyja įvairiais laikotarpiais, susiliesdamas su laikinais arba amžinais žmogų dominančiais klausimais".*(13)*

Jis kritikuoja tuos, kurie iš rašytojo taško žiūrėdami „tikisi nustatyti objektyvią, visuotiną kūrinio semantiką". Girdi, tada kūrinys tampa „priemone autoriui pažinti, ne veltui taip mėgstama operuoti rašytojo pasisakymais ir jo biografijos faktais".*(14)*

Interpretuojant kūrinį, sako Zalatorius, galima prieiti prie išvadų, kurių autorius nesitikėjo, akcentuoti vietas, kurių jis nelaiko svarbiausiomis. „Nereikia stebėtis, jei kritiko pateikta kūrinio interpretacija prasilenkia su autoriaus pageidaujamu supratimu".

Jo nuomone, kūrinys yra objektyvi vertybė. „Patekęs į vartojimo sferą, jis nuo autoriaus nebepriklauso ir gali įgyti kiek kitokią prasmę negu tas buvo numatęs". (Šis požiūris gan parankus rašytojams dabartinėj situacijoj, kai jiems tenka aiškintis dėl vienokių ar kitokių prasminių niuansų, kurių atseit jie „nebuvo numatę".)

3. Interpretacijos menas ir objektyvi analizė

Zalatorius tuos svarstymus pateikia savo straipsny „Su novele dviese", kolektyviniam straipsnių rinkiny *Šiuolaikinės prozos problemos,* kuriame jis pasiūlo penkis interpretacijos „bandymus", analizuodamas penkias dabartinių rašytojų noveles. Pačiam straipsny gina interpretacinio metodo teises ir sako, kad interpretacija yra kritiko esminė pareiga.

> Skaitytojas pirmiausia patiria gyvą kontaktą su konkrečiu kūriniu, ir toli gražu ne paskutinė kritiko pareiga jam duoti įvairiausių interpretavimo raktų, kad jis lengviau kūrinį atrakintų.*(15)*

Kūrinio interpretacija, jo semantikos narpliojimas, tai mėgiamiausias paties Zalatoriaus užsiėmimas. Kai kurie jo recenzentai sako, jog jam interpretacija geriausiai ir sekasi. Vaitiekūnienė minėtoj recenzijoj rašo:

> Subtilus meninio kūrinio suvokimas ir mokėjimas tą suvokimą perteikti loginėmis kategorijomis būdinga A. Zalatoriui, o atskirų kūrinių interpretacijos — geriausi knygos puslapiai.*(16)*

Interpretacijos metodą jis gynė ir kitam kolektyviniam straipsnių rinkiny *Šiuolaikinės kritikos problemos.* Straipsny „Prozos interpretavimo problemos" Zalatorius išryškina kritiko dilemą: ar pasirinkti subjektyvų ar objektyvų priėjimą prie kūrinio? Ar literatūros kritikas turi veikalą tiksliai objektyviai aprašyt, ar jį savaip interpretuot? Jis iškelia ir vieno ir kito metodo naudingumą bei trūkumus.

Šio rinkinio recenzentė Viktorija Daujotytė sako, jog:

> Interpretacinis metodas, besiremiantis suvokėjo santykiu su kūriniu, gali daug praturtinti prozos kritiką, suteikti daugiau erdvės individualiam, autentiškam kūrinio pergyvenimui ir vertinimui.*(17)*

Štai pavyzdys iš paties Zalatoriaus literatūros kritikos. Čia jis analizuoja jauno rašytojo Sauliaus Tomo Kondroto romaną *Žalčio žvilgsnis* (1981) savo premijuotam straipsny „Žalčio žvilgsnio šaltis ir sugestija" *(Pergalė,* 1982, Nr. 2, p. 133-142).

> S. T. Kondrotas pretenduoja sukurti apibendrintus meilės, kančios, keršto, nevilties, apsisprendimo ir kt. modelius ir kartais labai taikliai, negailestingai — lyg F. Dostojevskis — ima raustis žmogaus sieloje. Tada net nepajunti, kaip pats irgi imi raustis savyje ir tapatinti save su personažo būsena ar elgesiu. Bet tai trunka neilgai. Jau, žiūrėk, sučiupai save gerą ar piktą, jau pradėjai žavėtis ar bjaurėtis savimi, stebėtis, kaip autorius ir žinojo tai, ką tu kruopščiai slėpei ne tik nuo kitų, bet ir nuo savęs, kai staiga ima viskas ir subyra lyg gyvsidabrio lašas: personažas pasielgia, pakalba arba pagalvoja taip, kaip neleidžia jokia tavo — gero ar pikto — logika. Tada nusiramini: aha, tai manęs neliečia, tie žmonės iš kito pasaulio ir elgiasi pagal jiems vieniems žinomas taisykles . . . Tai keistas, įdomus pasaulis, bet ar verta dėl viso to jaudintis?

Ir toliau sako, kad nuo romano ima dvelkti „kraupus šaltukas".

> kuris paprastai sklinda nuo išmintingo žmogaus, kalbančio taip, lyg jis viską suprastų ir būtinai norėtų žodžiais viską išaiškinti. Iš pradžių imi gūžtis, spaudžiamas to viską persmelkiančio „žalčio žvilgsnio", bet jauti vidinį pasipriešinimą ir norą jį atlaikyti, intuityviai suvokdamas, kad čia kažkas ne taip, kad žmogus — ne vien tai, ką apie jį galima pasakyti šiandieninėmis žodžių atsargomis. Paskui šiek tiek aprimsti, prisidengdamas tokiu argumentu: žmogus yra turtingesnis negu jo žinojimas apie save, o

protas kartais ne išaiškina, bet paklaidina. Tačiau tai, kad S. T. Kondroto romanas priverčia spirtis, yra didelis jo privalumas.

Savo literatūros kritikoj Zaltorius naudoja ir interpretacinį metodą ir objektyvią teksto analizę. Interpretaciją jis visur atremia į konkrečią kūrinio medžiagą, o išvadas tvirtai logiškai argumentuoja. Kaip mokslininkas, visur mėgsta pasikliauti faktais ir remtis tvirtais teoriniais pagrindais, naudotis literatūros mokslo naujais atradimais ir metodais. Minėtoj recenzijoj V. Daujotytė sako, kad jo straipsniuose „dera stipri teorinė mintis ir subtili kritinė analizė".

Recenzuodamas Zalatoriaus pirmąją knygą, Algimantas Bučys ją vertina kaip svarų įnašą į mokslinį prozos tyrinėjimą. Teoriniu požiūriu ši knyga galinti būti pavadinta „įdomiu prozos (ypač apsakymo) teorijos vadovėliu". O „subtilios analizės pavyzdžiais, pačia teorinės minties eiga, moko prozos tyrimo metodologijos". Šiuo požiūriu ji reikšmingai išsiskirianti iš kitų literatūros mokslo darbų, skirtų prozos problemoms nagrinėti.*(18)*

Recenzuodama antrąją jo knygą *World Literature Today* žurnale Violeta Kelertienė Zalatoriui, kaip mokslininkui, irgi negaili komplimentų. Rašo, jog jis „priartėja prie avangardinių literatūros teoretikų vakaruose, kurie vertina patikrinamus faktus daugiau negu impresijas". Ši knyga esanti pati rimčiausia kritikos studija, dabar išleista Lietuvoje, „neužteršta politine retorika"*(19)*

O ir Titas Guopis dar 1971 m. rašė *Metmenyse,* analizuodamas Zalatoriaus straipsnį kolektyviniam straipsnių rinkiny *Šiuolaikinės lietuvių literatūros bruožai* (1969), kad iš visų jo recenzijoj minimų kritikų „jis yra bene geriausias analitikas", pasižymintis „daiktiškumu, išsamumu, atvirumu, išvadų aiškumu, drąsiu savo nuomonės išdėstymu (nevengiant nė kontroversijos)".*(20)*

Darydamas teksto analizę, Zalatorius naudoja statistiką, diagramas. Pavyzdžiui, skaičiuoja semantinių žodžių procen-

tą, lygindamas aukšto meninio lygio tekstus su vidutinio lygio tekstais, duoda tikslius statistikos duomenis, kiek eilučių Žemaitės pasakojime tenka autorinei kalbai (44%), dialogui (net 48%) ir vidiniam monologui (tik 7.5%).

Anot Bučio, Zalatorius paremia savo „rizikingiausias interpretacines išvadas" tokia kruopščia stilistine statistika.*(21)* Pavyzdžiui, po teiginio, jog Biliūnas jau buvo naujos epochos — XX amžiaus žmogus — „į kurio mąstyseną prasiskverbė reliatyvizmas", ne kaip Žemaitė, kuri atstovavo XIX a. pozityvistams, „pernelyg pasitikintiems savo sprendimais ir savo ideologija", jis statistiškai palygina jų stilius. Biliūno autorinėj kalboj tik 19% sakinių prasideda veiksniu, net 30% prasideda jungtukais (ir, o, bet). Nei sakinių pradžia nei pabaiga neturi ryškių akcentų, „susilieja viena su kita, kaip spalvos akvareliniam piešinyje", O Žemaitės autorinėj kalboj 56% sakinių prasideda veiksniu, suteikdami ritmui staigius pradinius akcentus ir „nuožulnias kadencijas".

Panašių statistikų yra ir kitų rašytojų stiliaus analizėj. Bučys linkęs kai kurias jų laikyti „eksperimentinėm ir pedantiškom". Jis mat atmeta „formalizmą", autonominį kūrinio formos nagrinėjimą atskirai nuo turinio. Ir Zalatoriaus pirmojoj knygoj jis pakartotinai giria tas vietas, kur formos klausimai jungiami su turiniu, kur „glaudžioje sąsajoje su forma" aptariami pasaulėžiūros ir pasaulėjautos bruožai. Bučys, matyt, nežiūrint savo didelės erudicijos, dar vis ištikimas senajai tradicijai, stropus socrealizmo kanonizuoto Bielinskio mokinys, ir remiasi oficialiąja „turiningos formos" sąvoka, į kurią, žinoma, įeina ir ideologiniai momentai. Vertinimo matas — visuomeninė kūrinio reikšmė.

O Zalatorius su struktūralistais ir formalistais akcentuoja meninę kūrinio autonomiją, estetinį jo vertinimą nepriklausomai nuo temos, ir analizuoja tekstus pagal naujus tekstų lingvistikos principus, jų meninį informatyvumą tiria semiotikos metodais.*(22)*

Poetas Marcelijus Martinaitis, recenzuodamas J. Girdzijausko knygą *Lietuvių eilėdara XX amžiuj* (1979), rašo, jog mokslinėj analizėj reikia kūrinį pirma „užmušti". Analizuojami negyvi kūriniai, kad suprastumėm jų gyvybės šaknis, sako jis. Mes esame įpratę analizuoti tik šiek tiek „užmuštus", bet dar „šiek tiek šiltus eilėraščius".*(23)*

Bet užmušti kūrinio Zalatorius nenori, kaip nenori to daryti ir mūsų Rimvydas Šilbajoris. Jų abiejų analizėj kūrinys lieka dar gerokai šiltas. Jie abu stengiasi ne tik išlaikyti, bet ir išryškinti kūrinio gyvybę. Jei kas sudarytų Zalatoriaus leksikos „dažnumų žodyną", — svarbią vietą užimtų jo tekste nuolat atsikartojantis žodis „gyvas". „gyvybė" ir kiti derivatyvai. Jis nuolat pabrėžia, kad su kūriniu reikia bendrauti kaip su gyvu organizmu.

Grynas objektyvumas literatūros kritikoj, anot Zalatoriaus, net neįmanomas. Reikia pasikliaut ir savo nuojauta, subjektyviu išgyvenimu.

Gediminas Adomaitis, recenzuodamas knygą *Šiuolaikinės prozos problemos,* sako, kad dabartiniams literatūros kritikams neretai

> trūksta drąsaus subjektyvumo ir gilesnio teorizavimo. Neturime ir nedrįstame turėti savų (žinoma, teoretiškai pagrįstų) koncepcijų, savos sistemos . . . retai tepasitelkiame ir naujausius literatūros mokslo laimėjimus. Kritikos straipsniuose neretai pasigendame organiško teorinių prielaidų ir kūrinio analizės junginio.*(24)*

Šių ypatybių stokos Zalatoriui tikrai negalime prikišti.

4. Literatūros raidos dėsningumai ir kvantų šuoliai

Šalia originalaus interpretatoriaus ir objektyvaus mokslininko-analitiko, Zalatorius yra ir kruopštus literatūros istorikas, turintis savitą ir tenykštėmis sąlygomis drąsią perspektyvą, kuri Lietuvoj nėra atvirai įvertinta.

Šiaipjau ten apibendrinantis požiūris į literatūrą dabar labai madoj. Kiekvienam besidominančiam literatūra Lietu-

voj krenta į akis ten nuolat rašomos įvairių trumpesnių ir ilgesnių laikotarpių literatūros apžvalgos, metinės literatūros panoramos ir atskirų žanrų raidos studijos. Galima paminėti šias:

Janinos Žekaitės *Lietuvių romanas (žanro raida iki 1940 m.)* 1970 m., Algimanto Bučio *Romanas ir dabartis (lietuvių tarybinio romano raida iki 1970 m.),* už kurią jis 1975 m. gavo respublikinę premiją. Jono Lankučio *Lietuvos dramaturgijos raida* (1979), irgi sulaukusi respublikinės premijos, abi Zalatoriaus knygos apie trumposios prozos raidą (iki nepriklausomybės laikotarpio ir nepriklausomybės laikotarpy) ir kiti literatūros vystymąsi liečiantys veikalai, jų tarpe ir *Lietuvių literatūros istorija* (I t. 1979, II t. 1982), V. Kubiliaus *XX a. lietuvių lyrika* (1982). Taigi, šalia augančio intereso teoriniams literatūros klausimams, paraleliai ėjo ir atidus dėmesys literatūros istoriniam vystymuisi. O gal jis buvo inspiruotas ir iš aukščiau. Juk iš kiekvieno literatūros mokslininko ten laukiama, kad jis įstatytų literatūrą į atitinkamą sociopolitinį kontekstą ir „teisingai" nušviestų literatūros vystymąsi socialistinio realizmo linkme.

Kaip rašė V. Kelertienė *Akiračiuose* straipsny „Lituanisto kelias Vilniaus universitete", istorinių „dėsningumų" atskleidimo ten buvo reikalaujama ir lietuvių literatūros disertacijose.*(25)* Ir tai, sakė ji, išėjo mokslininkams į naudą, nes išmokė juos žvelgti į žanro vystymąsi sistemingai, analizuoti ir pačios literatūrinės kalbos evoliuciją ir padėjo jiems tapti modernios mąstysenos mokslininkais.

Ta linkme pasuko ir Zalatorius. Abiejose jo knygose „derinami istoriniai ir teoriniai nagrinėjimo principai" (kaip jis sako pirmosios savo knygos įvade). Bet Zalatorius skiriasi nuo kitų minėtų autorių tuo, kad jis indukciniu būdu vysto visiškai savitą literatūros raidos koncepciją, remdamasis „maksimaliai priimtina" kūrinių interpretacija (Vaitiekūnienės frazė), bet be nuolaidų oficialiam požiūriui. Jis ieško „nesenstančių dėsnių", nuolat pasikartojančių apsakymo

raidoje, ir istorijos pamokų, glūdinčių „bendriausiose viso proceso tendencijose".

Viena iš tų pamokų siejasi su prozinio pasakojimo technikos vystymusi, sako jis pirmojoj savo knygoj, apžvelgdamas laikotarpį nuo XIX a. vidurio iki I pasaulinio karo pabaigos. Iš primityvaus liaudiško pasakojimo, kurį naudojo Valančius, per betarpišką, familiarų pašnekesį su skaitytoju, kurį vedė Kudirka, ir objektyvų, bešališką aprašinėjimą, kurį atliko Žemaitė, pasakojimas perėjo į intymių žmogaus pergyvenimų vaizdavimą, kokį pateikė Biliūnas ir Vienuolis, ir paskui į impresionistinį nuotaikų ir „pagavų" fiksavimą, kuriuo pasižymėjo Šeinius.

Tokia yra apskritai pagrindinė prozos vystymosi tendencija, kuriai „paklusta kiekvienos tautos literatūra". Ir lietuvių literatūra šį procesą pakartojo. Realistinio pasakojimo išraiškos priemonių „nebepakako susikaupusiai meninei ir psichinei patirčiai išreikšti".*(26)*

Kitas dėsningumas — idėjinio tematinio turinio evoliucija nuo tendencingo didaktizmo, suprastintų kontrastų, iki subtilaus psichologizmo, komplikuotų charakterių, šakotų daugiaprasmių vaizdų, filosofinių apmąstymų. Tokia, sako Zalatorius, yra „kiekvienos literatūros magistralė, vedanti iš primityvumo į neribotą sudėtingumą".*(27)*

Lietuvių proza ta linkme evoliucionavo šuoliškai, atskiruose etapuose nukrypdama į šoną, kartais net grįždama atgal. Tokius posūkius apsakymo raidoje, sako jis, lėmė istorinės aplinkybės, kai pasireikšdavo „sustiprėjęs kasdieninių aktualijų vaidmuo", „kategoriškesni sprendimai", „alternatyvesnės problemos", kai iš rašytojo būdavo reikalaujama „vienpusiško idėjiškumo, o į naujesnę, modernesnę formą žiūrėta įtariai". Tezei iliustruoti nereikėjo sudėtingų paveikslų, „kadangi jų įvairiapusiškumas galėjo sukelti skaitytojui asociacijas". Į priekį prasišokdavo publicistinis momentas, pažeisdamas kūrinio vidinę harmoniją.*(28)*

Ar čia Zalatorius teisina pokario literatūros „suprastėjimą", rodydamas į kitus laikotarpius, kai atsirasdavo panašūs reikalavimai literatūrai? Ar jis drąsiai nurodo, jog tokie socialiniai-politiniai reikalavimai visais laikais buvo, yra ir bus žingsnis atgal, posūkis į šoną, stabdantis normalų literatūros vystimąsi?

Pagrindinė literatūros vystymosi tendencija, sako Zalatorius, tai nuolatinis kūrinio problematikos gilėjimas, įvairėjimas, „naujų klodų žmogaus psichikoj ir santykiuose ieškojimas". Vienokios ar kitokios aplinkybės, visuomeninės, literatūrinės, „pakreipiančios apsakymo raidą į šoną ir turinčios laikiną pobūdį", niekada nepajėgia nuneigti šios pagrindinės tendencijos.

Pirmojoj knygoj (1970) jaučiasi Zalatoriaus pastanga įteisinti ir užtikrinti atolydžio laikotarpio literatūrinius laimėjimus Lietuvoj, juos paremti literatūros istorijos „pamokomis", visais laikais galiojančiais literatūros vystymosi „dėsningumais". Bet antrojoje knygoje *XX amžiaus lietuvių novelė* (1980), kuri apima pirmus du dešimtmečius ir nepriklausomybės laikotarpį, jau tų dėsningumų ir tendencijų jis nepabrėžia. Lieka tik užuominom, potekstėj išvedamos paralelės. Gal dėl to, kad toks didelis atvirumas dabar nebeįmanomas, o gal ir dėl to, kad Zalatorius bando atsikratyt istorinio determinizmo sąvokų.

Į novelės raidą šioj antroj knygoj Zalatorius žvelgia semantiniu požiūriu. Nors struktūralistai visus kūrinio struktūros elementus laiko semantiškais, net ir atskirus garsus, bet jis semantikos sąvoką čia susiaurina į pasaulio modelį, žmogaus supratimą ir gyvenimo prasmės suvokimą ir tiria, kaip šiuo požiūriu vystėsi novelės semantika ir kartu struktūra.

Virš visų faktorių, lemiančių esminius posūkius novelės žanro vystymesi ir jos semantikos raidoj, Zalatorius škelia individualius rašytojų „šuolius" (lyg kokius „kvantų šuolius"

moderniojoj fizikoj), paneigiančius literatūros raidoj istorinį determinizmą, pabrėžiančius talento rolę.

XIX amžiuj Žemaitės „šuolis" buvo tai, kad ji „neišlukštentą, bendriniais žodžiais nusakomą vaizdą . . . staiga atidarė ir išlaisvino", o Kudirkos „šuolis" — kad jis „įvedė nuovokų adresatą, kuris moka šifruoti alegorijas, sąlygiškumus (groteskiškai transformuotą pasaulį sugeba derinti su savo kasdieniu patyrimu".*(29)*

XX amžiaus novelės raidą Zalatorius pradeda tik nuo Biliūno, o ikibiliūninės prozos rašytojus, įskaitant Žemaitę, Bitę, Lazdynų Pelėdų, Šatrijos Raganą, rašiusias XX a. pradžioj, mini tik palyginimui. Ir Vaižgantą palieka „už XX amžiaus ribos", nes jų visų kūryba stipriu ryšiu susijusi su XIX amžiaus tradicija. Aldona Vaitiekiūnienė jam tai prikiša, nes „ši tradicija nė kiek ne mažiau palietė revoliucinės ideologijos rašytojų prozą bei socialinę novelę".*(30)* Socialistinio realizmo šalininkai visada kaip tik ieškojo ryšio su šia ankstyvojo realizmo tradicija, kurią jie vadina „kritiniu realizmu".

Bet Zalatorius aštriu žvilgsniu žiūri į pozityvizmo įtakoj sukurtą to laikotarpio novelės „pasaulio modelį", į jos deterministinį pasaulėvaizdį. Jis drąsiai išvardina jo trūkumus: tame modely įtvirtintos visuomeninės idėjos ir tezės buvo neginčijamos, žmogus užprogramuotas, „gyvenimo prasmė duota, tik kovot reikia dėl jos". Būtinos egzistencijos sąlygos buvo laikomos gyvenimo prasme. Rašytojas nenorėjo duot skaitytojui galimybių vaizduojamą pasaulį interpretuot keleriopai. Kūrinio meninėj informacijoj buvo daug konkretumo, aktualijų, o maža universalių, amžinų problemų. Rašytojai „neliečia to, ką galima pajusti pakilus virš kasdienybės". Potekstėj — paralelė: tie patys neigiami bruožai kenktų novelei ir dabar.*(31)*

Bet pozityvizmo krizė XX a. pradžioj atnešė naujų vėjų. Reliatyvumo teorija, kvantų mechanika, analitinė psichologija „išklibino daug tiesų", parodė, jog pasaulis žymiai

sudėtingesnis negu galvota iki tol, kreipė žvilgsnį į intymių išgyvenimų sferą, skatino ieškot naujų kelių į žmogų. O to laiko kritikos „aštrus smaigalys" taikė į literatūros tendencingumą, apriorišką visų dalykų interpretavimą ir užsisklendimą siauroje buitinio gyvenimo problematikoj.*(32)* (Ir vėl peršasi paralelė).

Zalatorius analizuoja, kaip tie vėjai dvelkė Biliūno, Vienuolio, Šeiniaus ir Krėvės kūryboj, o potekstėj sugestionuoja, jog tie patys vėjai padvelkė ir vadinamo „atolydžio" metu brėstančioj tarybinėj lietuvių literatūroj. Biliūno kūryboj, XX amžiaus pradžioje, sako jis,

> dingsta kai kurie privalomi ankstesnio pasaulio elementai . . . beveik nebelieka ir . . . neigiamų veikėjų, sudarančių opoziciją teigiamiems . . . Informacija apie regimą ir girdimą pasaulį užleidžia vietą informacijai apie nujaučiamą . . . pasaulį, kitaip sakant apie žmogaus dvasines būsenas.*(32)*

Vienuolis išryškino žmogaus „prieštaringumą". Šeinius, iškėlęs nuotaiką, intuiciją, pasąmonę, praplėtė žmogaus supratimo horizontus. O Krėvė, neoromantinių panteistinių idėjų poveiky „norėdamas iškelti civilizacijos nesugadintas natūras . . . tebejaučiančias gilesnę mistiškesnę buvimo prasmę", poetizavo tai, kas susiję su dvasiniu pradu ir amžinais klausimais ir „sumažino dėmesį tam, kas siejosi su materialia buitimi".*(34)*

5. Žvilgsnis į Nepriklausomybės laikų novelistiką

O kokių „šuolių" rado jis nepriklausomybės laikotarpio literatūroj?

Jau įvade į antologiją *Už saulę gražesnis* Zalatorius rašė:

> Prie XX amžiaus ribos lietuvių tauta priėjo išsiilgusi dvasinės veiklos, ištroškusi šviesos ir laisvės, pilna iliuzijų, vilčių ir norų realizuoti save. Šitas pasiilgimas, kaupęsis per visą nacionalinės diskriminacijos metą, padarė ją atvira ir imlia įvairiausioms ideologinėms ir meninėms tendencijoms.*(35)*

Novelės žanro raidoje pėdsakų paliko beveik visos literatūrinės kryptys ir srovės.

Bet *XX amžiaus lietuvių novelė* knygoje jis rašo, jog pirmasis nepriklausomybės laikotarpio dešimtmetis buvo novelės „badmetis". Beveik dešimtį metų novelė „kiekybiškai vegetavo". Tik Krėvė iš Baku grįžo su „novelių kraičiu" *(Šiaudinėj pastogėj* išėjo 1921-1922 m.). Su tuo rinkiniu užsibaigia, anot Zalatoriaus, realistinės novelės „hegemonija".*(36)* 1927 metais, „novelistiką rehabilitavo" Tarulio *Mėlynos kelnės.* Po šio rinkinio išleidimo kiekybinė novelės kreivė staiga ėmė kilti.

Nors Krėvė ir Vienuolis buvo įnešę daug naujo į realistinę novelę, praturtinę ją „paslaptinga poetiška nuotaika", neoromantinėm idėjom, esminių permainų jos struktūroj jie nepadarė. Tas permainas, ekspresionistinės poetikos poveiky, atnešė Tarulio ir Savickio kūrybiniai ieškojimai.

Tarulis stengėsi „nekalbėti kaip iki šiol". Jo novelėse „kalba daiktai", „raumenų jėga". Jis prikausto skaitytojo dėmesį įmantriom personifikacijom, palyginimais, sinekdochom („langų žiburiai kačių gelsvom akim skylėja prietemio sermėgą"). Žodis įstringa, tampa aktyvus. O Savickis „paželia srautą inteligentiškų žodžių, vardų, realijų", . . . „inkrustuoja sužėrintį palyginimą, nušviečiantį aplinkinius žodžius netikėta šviesa". Skaitytojas turi paruošt visus savo „suvokimo kanalus". Tai „žodžio aktualizacijos" poetika.*(37)* Žodžio aktualizacijos priemonę perėmė ir tokie rašytojai kaip Boruta, Cvirka, Venclova, vėliau Kralikauskas, Tamulaitis, Alantas. Ši efekto stilistika laikėsi tol, „kol seni šablonai buvo gyvi", bet jie neatlaikė „paprastumo ilgesio", kuris buvo natūrali reakcija.

Ketvirtojo dešimtmečio rašytojai ėmė tolti nuo ekspresionistų atneštų ekstravagancijų ir įmantrumo ir „pradėjo įsiklausyti į savo patirtį ir autentišką pasaulio suvokimą", ieškoti vaikystės prisiminimuose savo šaknų, paprastumo,

natūralumo, „sugebėjimo džiaugtis, tikėti" (Vaičiulaitis, Šeinius, Cvirka, Dovydėnas, Zobarskas ir kt.). Mazalaitė ir Jankauskas, abu impresionizmo įtakoj, atnešė į novelę „vidinę refleksiją", „savo šventes ir savo pasakas". Bet prasmingesnės, „informatyvesnės" esančios tos novelės, kur psichologinis momentas derinasi su objektyviais buities vaizdais. Tą ypatybę jis randa Grušo, Vaičiulaičio ir Zobarsko kūryboj. Jų noveles plačiai analizuoja, nes ši kūryba reprezentuoja novelės subrendimo laikotarpį ketvirto dešimtmečio antroje pusėje. Ji remiasi estetinio paprastumo, dviplanio teksto poetika.

Lietuvių literatūra tuo metu „pirmą kartą visiškai priartėjo prie pasaulinės literatūros idėjinių ir meninių ieškojimų". Anksčiau naujos meninės tendencijos į Lietuvą ateidavo keletą dešimtmečių pavėlavusios. „Dabar sąlytis daugmaž betarpiškas."

Vaičiulaitis įvairiuose straipsniuose (kuriuos Zalatorius cituoja) teigė, kad „izmų" metas Vakaruose jau praėjęs, kad esminė literatūros orientacija — „domėtis žmogaus būties klausimais ir siekti tobulos išraiškos". Jis pats savo kūryboj ieškojo universalumo ir sintezės tarp paprastumo ir gilios prasmės.*(38)* Vaičiulaičio novelėse, sako Zalatorius,

> aiškiai matyt, kad pasakoja išmintingas, komplikuotos mąstysenos ir jausenos žmogus, bet specialiai nutaręs nedemonstruoti komplikuotumo, o pabrėžti minties ir vaizdo skaidrumą . . . Lakoniški, paprasti aprašymai slepia po savimi sudėtingus daiktų ir reiškinių ryšius, sukeliančius pasaulio vieningumo įspūdį.

Tos pat sintezės ieškojimu Vaičiulaičiui artimi Grušas ir Zobarskas. Grušo novelėse, sako Zalatorius, visur jaučiamos pastangos „prisikasti prie psichologinių reiškinių esmės, įminti kazusų mąslę". Jam rūpi egzistenciniai dalykai, „turintys bendražmogišką prasmę", bet jis juos reiškia per konkrečius buitinius vaizdus ir psichologiškai individualizuo-

tus charakterius, pasakoja paprastai, „operuodamas detalėmis ir potekstėmis", universalias problemas spręsdamas „primityvokų kaimiečių, arba šiaip kasdieninėse bėdose ir reikaluose paskendusių žmonių konfliktais".

Zobarską su Grušu suartina domėjimasis „subtiliais žmogaus būsenų kitimais" ir „polinkis vaizduoti civilizacijos mažiau paliestas kaimiečių natūras", kuriose, autorius „matyt tikisi tiksliau užčiuopti žmogaus elgesio giliausias šaknis, siekiančias prigimtį". . . Jo tonas ramus ir minkštas, žodynas konkretus, sakinio konstrukcija klasiškai aiški. Jį skaitant susidaro „bežodinio pasakojimo" įspūdis. Taigi subtilus paprastumas ir gilumas.

Aptardamas ketvirtojo dešimtmečio socialinę novelę, Zalatorius pabrėžia, jog ir ji gerokai skyrėsi nuo XIX a. pabaigos — XX a. pradžios realistinės novelės, ne vien temom, siužetais, pasakojimo būdu, bet ir pasaulio bei žmogaus samprata.

Aukščiausio meniškumo socialinė novelė pasiekė Cvirkos rinkiny *Kasdieninės istorijos.* Čia dominuoja subtilūs, daugiaprasmiai meniniai vaizdai. Veikėjai iškyla „visu sudėtingu psichologiniu kompleksiškumu" („Žmogus platesnis už idėją"). Svarbi ir jų buitinė ir dvasine saviraiška, ir socialinė ir moralinė problematika.*(39)*

Cvirka kuria antrą vaizdavimo planą, potekstių sistemą, bet „nejučiom, slėpdamas technikos gudrybes", nutylėjimais, užuominom aktyviai panaudoja skaitytojo patirtį, fantaziją, intuiciją.*(40)* „Jei nebūtų novelėj tos povandeninės tekmės, gal ir pakaktų kalbėt apie autoriaus socialinę poziciją (miesčioniškumo kritiką) ir herojų charakterio bruožus". Cvirka paklusnus didžiajai meno tradicijai — jo novelė — tikras meno kūrinys, veikia pačia savo sąranga. Gyvenimo prasmės formulės jis neprimeta skaitytojui iš šalies. „Laisvas, menine intuicija pagrįstas pasaulio vertinimas saugoja P. Cvirką nuo apriorišKumo ir vienpusiškumo".

Ketvirtojo dešimtmečio vidury, novelės suklestėjimo metais, kiekvienas rašytojas ieškojo savito stiliaus ir „teisingiausio atsakymo į egzistencinius bei aktualiuosius socialinius klausimus". Tiek semantikos, tiek ir struktūros srityje lemiamu požymiu tapo koncepcijų įvairovė. „Tai kiekvienos brandžios literatūros požymis", sako Zalatorius.

Savo dėmesį Zalatorius koncentruoja daugiausia į tuos rašytojus, kurie ką nors nauja atnešė į literatūrą, semantikos ar meninio informatyvumo srity. Taigi stipriausiai nušviečia „novatoriškus" rašytojus, o šešėly palieka tokius rašytojus, kurie perversmo novelėje nedarė.

Zalatoriui itin svarbus yra „minus principas" — tai, kad literatūros procese nuverčiami seni standartai, iškyla nauji. Šitie dalykai Vakaruose lyg ir savaime suprantami, bet tenykštėj situacijoj — kontroversiški ir drąsūs. Ten juk rizikinga į literatūros raidą žiūrėti ne kaip į socialinės kaitos produktą, bet kaip į vidinį žanrų ir stilių vystymąsi, sąlygojamą ir stumiamą vidinių jų reikalavimų.

O tokią literatūros raidos versiją skelbė jau rusų formalistai, kurie pusei šimtmečio buvo nutildyti. Dabar, jų raštai (tapę įtakingais Vakaruose) vėl pasidarė prieinami. Formalistų sampratoj naujos formos literatūros raidoje iškyla kaip pasipriešinimas senosioms. Tai, kas neįprasta, yra informatyvu, bet kai jau pavirsta įprastu, reikia vėl ko nors kito.*(41)* Tai ir yra „minus" principas.

Zalatorius irgi sako, kad pirmiausia „informatyvu tai, kas nauja, netikėta, nelaukta".*(42)* Jis pritaiko minus principą savo literatūros raidos koncepcijoj. Taip ir atsiranda tie rašytojų šuoliai, kurie tą raidą stumia pirmyn.

6. Žvilgsnis į lietuvių „tarybinės" novelės emancipaciją

Antologijos *Žalias laiko vingis* įvade Zalatorius rašo, jog pati skaudžiausia pokarinės novelistikos pamoka tai gyveni-

mo suprastinimas. Prasidėjus naujam literatūors pakilimui (atolydžio metu),

> šeštojo dešimtmečio pabaigos ir spetintojo pradžios novelistai ėmė kratytis palengvintų konfliktų, oficialumo . . . Į novelistiką grįžo daugelis tų jausmų ir nuotaikų, nuo kurių žmogus niekada negali pabėgti: nerimas, abejojimas, vertybių perkainojimas, vienišumas, autoironija, paslėpti instinktai, gilus savo kaltės išgyvenimas, ryšio su gamta ir visata jutimas ir t.t.*(43)*

Įtvirtinti naujoves nebuvo lengva, sako Zalatorius, reikėjo daug drąsos ir ryžto. Kai novelė „pradėjo šakotis" ir idėjiniu-temathiniu ir struktūros požoūriu, tas šakojimasis „neapsiėjo be polemikos". Pradžioje vyko „prozos lyrizacija ir psichologizacija", „žmogiškumo ir intymumo rehabilitacija", vadinamų „atšiaurių pokario konfliktų" vaizdavimas. Paskui atkreiptas dėmesys į pasakojimo intlektualiumą, struktūros įvairumą. Novelistai ėmė vaizduot pasaulį „kaip sudėtingų reiškinių kompleksą, kur šalia dėsningų ir paaiškinamų dalykų egzistuoja iracionalūs ir absurdiški". Taigi vėl suartėjimas su pasauline literatūra. O dabartinio laikotarpio literatūrinė tendencija yra ta, kad „nebėra tendencijų". Kiekvienas rašytojas išeina su savo koncepcija. Taigi ir vėl koncepcijų įvairovė — brandžios literatūros požymis.

Emancipacija jauniems novelistams, sako jis, — svarbus dalykas. Tai „drąsa būti savimi, savo surastą meninio pasaulio modelį rodyti kitiems, neatsižvelgiant į dominuojančias ar kritikos palaikomas tendencijas". (O gal ir į aukštesnių instancijų nustatytas gaires?) Tai „savotiškas išsilaisvinimas, be kita ko, skatinamas pasikeitusių skaitytojo skonių." Reiklus dabartinis adresatas

> nebedaro autoriui nuolaidų už „publicistinį pašmaikštavimą" ir „tylių" tiesų pasakymą garsiai, jeigu visa tai nėra susieta su egzistencinėmis problemomis, originalia priežasčių analize ir — svarbiausia — jeigu tai nėra realizuota daugiaprasmiais meniniais vaizdais.*(44)*

Taigi ir tarybinė lietuvių literatūra evoliucionavo ta pačia linkme, kuria vystosi kiekviena literatūra. *XX amžiaus lietuvių novelės* recenzijoj Vaitiekūnienė Zalatoriui prikišo literatūros pažangos sąvoką. Ji sako, kad „vis dar įsigalėjęs mitas, kad literatūra profesionalėja, tobulėja, subtilėja, gilėja, platėja", kad nors Zalatorius, apskritai vengia vien „kylančios" ar „krintančios kreivės", bet „kai kurie reiškiniai, bei kūrinių interpretacija vienur kitur šokiruoja".*(45)*

Šokiruojančią novelės raidos sampratą, recenzuodamas jo pirmąją knygą, jam prikišo ir Bučys, kvestionuodamas „ciklinę" apsakymo raidos koncepciją. Kuo galim tvirtint, kad raidos logika veda nuo primityvaus paprastumo iki neriboto sudėtingumo, o ne priešingai: nuo rafinuoto sudėtingumo į sveiką paprastumą?*(46)* Tokį posūkį į paprastumą Zalatorius pats iškėlė antrojoj knygoj, bet tai buvo sąmoningas estetinis paprastumas, slėpęs savy sudėtingą prasmingumą, antrąjį planą, potekščių sistemą.

Bučys jam prikiša ir nustatymą savotiškos „stilistinės hierarchijos", nurodydamas, jog Zalatorius

> stengiasi likti ištikimas antipozityvistiniams principams . . . ir pačiame literatūros procese nedviprasmiškai simpatizuoja komplikuotiems, o ne primityviems meniniams reiškiniams, sudėtingoms, paslaptingoms, transcendentinėms, o ne aiškioms, paprastoms dvasios būsenoms.*(47)*

Bet Zalatorius sako, kad

> Suredukuoti tokias literatūros koncepcijas pagal kokią nors . . . hierarchiją, vadinasi, naiviai tikėti, kad visos meninės tiesos gali tilpti į smailią piramidę: viena tiesa aukščiau, kita — žemiau. Jeigu reikėtų naudotis piramidės metafora, geriau tiktų atvirkščias jos vaizdas: į viršų kyla nesibaigiantis platėjimas. Tokia yra viso pasaulio literatūros (ne vien literatūros, bet apskritai meno ir minties) raida.*(48)*

Tai tokia jo literatūros „pažangos" koncepcija. Kaip ir pačios gamtos, taip ir literatūros evoliucija yra neribotas ir

nesuvaržomas struktūrų įvairėjimas, sąmoningumo lygio gilėjimas ir platėjimas.

Savo priėjime prie literatūros ir jos raidos sampratoj Zalatorius, kaip ir jo minimi jaunieji novelistai, labiausiai vertina minties ir talento emancipaciją. O savo mokslo darbuose ir literatūros kritikoj jis nebijo laužyti normų, nepaiso nustatytų gairių ir įsisenėjusių standartų. Minus principą jis taiko ir savo mąstysenos raidai — įprastines sąvokas keičia netikėtom, nelauktom, naujus pasiekimus literatūros teorijoj organiškai įjungia į savo minčių sistemą ir panaudoja literatūros analizėje.

Štai kodėl Albertas Zalatorius yra drąsiausias nuotykių ieškotojas visame lietuvių literatūros moksle ir kritikoje.

IŠNAŠOS

1 Sigitas Geda, „Ne iki galo baigta kova" (A. Masionio „Poezija. Kritika"), *Pergalė,* 1981, Nr. 5, p. 165.
2 Algimantas Bučys, „Apsakymo raidos gairės", *Pergalė,* 1971, Nr. 5, p. 130.
3 Albertas Zalatorius, *XX amžiaus lietuvių novelė (iki 1940 m.). Semantinis aspektas* (Vilnius: Vaga, 1980), p. 99.
4 *Literatūra ir menas,* 1982 liepos 3.
5 Albertas Zalatorius, *Lietuvių apsakymo raida ir poetika* (Vilnius: Vaga, 1971), p. 5.
6 *XX amžiaus lietuvių novelė,* p. 262-263.
7 *Ibid.,* p. 227.
8 Aldona Vaitiekūnienė, „Lietuvių novelės interpretacija" (A. Zalatoriaus „XX amžiaus lietuvių novelė"), *Pergalė,* 1981, Nr. 1, p. 177.
9 Terence Hawkes, *Structuralism and Semiotics* (University of California Press, 1977), p. 113-114.

10 Wolfgang Iser, *The Implied Reader: Patterns in Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1974), p. 274-294.
11 Žr. *Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism*, ed. Jane P. Tompkins (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1980).
12 *XX amžiaus lietuvių novelė*, p. 10.
13 *Ibid.*, p. 11.
14 Roland Barthes irgi kritikavo mintį, jog tekste randama tik viena, autoriaus įnešta prasmė, žr. Hawkes, *Structuralism and Semiotics*, p. 119.
15 *Šiuolaikinės prozos problemos* (Vilnius: Vaga, 1978), p. 226-246.
16 *Pergalė*, 1981, Nr. 1, p. 176.
17 Viktorija Daujotytė, „Galvojant apie kritiką ir literatūrą", *Pergalė*, 1976, Nr. 11, p. 143.
18 „Apsakymo raidos gairės", *Pergalė*, 1971, Nr. 5, p. 129.
19 *World Literature Today* (Autumn, 1981), p. 708.
20 Titas Guopis, „Neeilinis kritikos rinkinys", *Metmenys*, 21 (1971), p. 165.
21 „Apsakymo raidos gairės", *Pergalė*, 1971, Nr. 5, p. 129-130.
22 Žr. minėtą Kelertienės recenziją *World Literature Today*.
23 Marcelijus Martinaitis, „Eilėraščio restauracija", *Pergalė*, 1980, Nr. 3, p. 175.
24 Gediminas Adomaitis, „Grožinės prozos dabartis", *Pergalė*, 1979, Nr. 7, p. 171.
25 Violeta Kelertienė, „Lituanisto kelias Vilniaus universitete", *Akiračiai*, 1980, sausis.
26 *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*, p. 344-345.
27 *Ibid.*, p. 348.
28 *Ibid.*
29 *XX amžiaus lietuvių novelė*, p. 19-20.
30 *Pergalė*, 1981, Nr. 1, p. 177.
31 *XX amžiaus lietuvių novelė*, p. 67-73.
32 *Ibid.*, p. 76.
33 *Ibid.*, p. 77-80.
34 *Ibid.*, p. 94-96.
35 *Už saulę gražesnis: lietuvių ikitarybinė novelė* (1978), p. 14.
36 *XX amžiaus lietuvių novelė*, p. 34-38.

37 O Zalatorius į ją žvelgia „suvokimo estetikos", „Reader-Response" kritikos požiūriu.

38 Tuos kūrybos bruožus Zalatorius vertina ir kitų autorių novelėse, jais lyg matuodamas kūrinio meninį lygį. Ar problematika priauga iki universalumo lygio, ar pasiekiami gilesni prasmės klodai, nesivaikant literatūrinio įmantrumo?

39 *XX amžiaus lietuvių novelė*, p. 206. Daugiaprasmiškumas ir kompleksiškumas, tai struktūralizmo kriterijai: „notions that plurality and ambiguity can be seen as virtues, not vices of literature" — žr. Hawkes, *Structuralism and Semiotics*, p. 111.

40 Vyksta autoriaus ir skaitytojo bendradarbiavimas, „dialogas, be kurio nėra kūrinio konkretizacijos", kaip jis rašo straipsny „Žalčio žvilgsnio šaltis ir sugestija", *Pergalė*, 1982, Nr. 2, p. 127.

41 Hawkes, *Structuralism and Semiotics*, p. 71-72.

42 *XX amžiaus lietuvių novelė*, p. 234.

43 *Žalias laiko vingis: lietuvių tarybinė novelė* (Vilnius: Vaga, 1981), p. 11.

44 *Ibid.*, p. 18-19.

45 *Pergalė*, 1981, Nr. 1, p. 177.

46 *Pergalė*, 1971, Nr. 5, p. 136-137.

47 *Ibid.*

48 *XX amžiaus lietuvių novelė*, p. 233.

METMENŲ ŠIMTININKAI:

$100.00

94) Dr. Inž. Jurgis Gimbutas

95) Eugenija Pakulis

96) Romas Misiūnas

97) Kostas Ramonas

$60.00

Jonas Dovydėnas

$50.00

Šarūnas Lazdinis

ATTA TROLLIS II *

Vasaros nakties sapnas

HEINRICH HEINE

XIV perskyrimas

Ant auksinio fono juokias
Fioletiniai kalnynai,
O pakriaušėje — nameliai,
Kaip drąsių kregždžių lizdai.

Pamačiau, tenai užkopęs,
Kad senieji jau išskrido,
O paliko vien tiktai
Dar nepaskrendą paukštyčiai.

Ir berniukai, ir mergytės,
Į raudonus ir į baltus
Kapiušonus susisupę,
Žaidė vestuves aikštėj.

Jie toliau ramiausiai žaidė,
Ir mačiau aš, kaip Peliūkštis
Princas klaupės iškilmingai
Prieš Kačių karaliaus dukrą.

Vargšas princas! Jį sutuokus
Su gražuole, ši supyksta,
Puola jį ir tuoj suėda;
Nėr pelės, nėr žaist prasmės.

---

* Tęsinys iš „Metmenų" 41 nr.

Visą dieną aš praleidau
Su vaikais, ir mes šnekėjom
Kaip draugai. Mane jie kláusė,
Kas esu ir kuo verčiuosi.

„Aš gimiau, mieli bičiuliai", —
Atsakiau jiems, — „Vokietijoj;
Ten yra meškų daugybė,
Aš verčiuos meškų medžiokle.

Aš ne vienai meškai kailį
Jau esu kaip reik nulupęs,
Ir mane taip pat nekartą
Letenos meškų aplamdė.

Bet tėvynėj mylimojoj
Su greveldom netašytom
Tas pešimasis kasdienis
Pagaliau man nusibodo.

Aš geresnės sau medžioklės
Atvykau čionai ieškoti;
Prieš didžiulį Atta Trollį
Noriu išbandyt jėgas.

Tai kilnus ir rimtas priešas.
O manojoj Vokietijoj
Daug tokių kovų kovota,
Kad aš gėdijaus laimėjęs. . .' "

Atsisveikinant, ratelį
Šoko mažosios būtybės,
Ėjo ratą ir dainavo:
„Girofflino, Girofflette!"

Pagaliau pati mažoji
Prie manęs drąsiai priėjo,
Keturis kniksius padarė
Ir švelniu balsu užtraukė:

„Susitikusi karalių,
Padarau du reveransus,
O sutikus karalienę,
Reveransus tris darau.

Jei kada patsai raguotas
Velnias man pastotų kelią,
Keturis kniksùs darysiu —
Girofflino, Girofflette!"

„Girofflino, Girofflette!"
Pakartojo choras. Šaipės,
Sukdamies prie mano kojų,
Jų ratelis ir dainelė.

Lipant man žemyn, į slėnį,
Tolumoj aidėjo meĩliai,
Lyg čiauškėjimas paukštelių:
„Girofflino! Girofflette!"

XV perskyrimas

Didelės uolų skeveldros,
Iškraipytos ir beformės,
Žiūri kaip suakmenėję
Prieštvaninės baisenybės.

Keista! Debesys praplaũkia,
Tartum lygmenys, ties jom;
Jie tėra kvaili paveikslai
Tų baisių akmens figūrų.

Tolumoj kalnų upelis
Dūksta, vėjas kaukia medžiuos!
Tie garsai negailestingi
Kaip patsai nusiminimas.

Kokios šiurpios tos dykynės!
Juodos kuosos, susitūpę

Į nudžiuvusį eglyną,
Palaužtais sparnais mosuoja.

Su manim Laskaro eina,
Baltas ir tylus; atrodau
Aš ir pats kaip beprotybė,
Lydima niaurios mirties.

Tai — biauri, tuščia vietovė.
Gal ji prakeikta? Atrodo,
Kad matau aiškiausiai kraują
Ant šaknų to luošo medžio.

Jis pavėsį teikia trobai;
Ši į žemę, susigėdus,
Slepias; tartum ko maldauja
Iš tavęs šiaudinis stogas.

Toj torbelėje gyvena*23
Liekanos kagotų, ainiai
Giminės, kuri, tamsybėj
Pasinėrus, vegetuoja.

Baskai ligi mūsų dienai
Vis dar biaurisi kagotais.
Tai tamsusis palikimas
Tolimų tamsių laikų.

Katedroj Bagnères'o teko
Man siauras duris matyti;
Sakė man zakristijonas,
Kad tatai — kagotų durys.

Buvo jiems griežtai užginta
Pro kitur bažnyčion eiti,
Jie pusiau slapta turėjo
Dievo namuose lankytis.

Ant žemos kėdutės meldės
Ten sėdėdamas kagotas,
Lyg raupsuotasis, jis buvo
Nuo parapijos atskirtas.

Betgi mūsų amžiaus švęstos
Žvakės taip linksmai liepsnoja,
Kad viduramžių šešėlį
Piktą jų šviesa nubaido!

Į namus Laskaro nėjo;
Aš, įžengęs į kagoto
Žemą ir vargingą trobą,
Broliui dešinę paspaudžiau.

Aš taip pat pabučiavau
Vaiką jo, kuris, įkibęs,
Motinos krūtinę žindo,
Lyg koksai ligotas voras.

XVI perskyrimas

Į kalnų viršūnes žiūrint
Iš toli, jos spinduliuoja,
Auksu, purpuru išklotos,
Saulėj žėri iškilmingai.

Iš arti puikumas dingsta,
Nes juk žemiškoj didybėj
Visuomet apgaudinėja
Mums akis šviesos efektai.

Ką tu purpuru ir auksu
Palaikei, sniegù pavirsta,
Vien sniegu, kuris kvailokai
Nuobodžiauja vienumoj.

Iš arti kalnuos girdėjau,
Kaip tas sniegas gailiai girgžda

Ir šaltiems bejausmiams vėjams
Skundžia savo baltą vargą.

„Kaip lėtai", — jis atsiduso, —
„Toj dykynėj slenka dienos!
Šitos dienos begalinės,
Kaip užšalę amžinybės!

O, aš vargšas sniegas! Jeigu
Aš, užuot į šituos kalnus,
Būčiau žemumon nukritęs,
Žemumon, kur gėlės žydi!

Aš, sutirpęs, pasiverščiau
Upeliu tada, ir kaimo
Mergina gražiausia praustų
Mano bangoje veidelį.

Gali būt, aš iki jūros
Net nuplaukčiau, kur į perlą
Virsčiau ir tada galėčiau
Puošt karališką vainiką!"

Aš tariau, tatai išgirdęs:
„Mielas sniege, abejoju,
Ar iš tikro toks likimas
Žemumoj tau būtų skirtas.

Nedejuok. Slėny nedaug kas
Virsta perlais, tu nukritęs
Būtum gal į kokį klaną
Ir purvu tenai pavirtęs!"

Taip ant kalno man ir sniegui
Šnekučiuojant, trenkė šūvis,
Ir išvydau rudą kirlį
Krentant iš dangaus ant žemės.

Tai Laskaro šposas buvo,
Tik šposelis. Bet jo veidas
Liko rimtas ir sustingęs.
Tik šaudyklės vamzdis smilko.

Jis tylėdamas iš paukščio
Uodegos ištraukė plunksną,
Ją už skrybėlės užkišo
Ir toliau keliu žingsniavo.

Buvo nejauku matyti,
Kaip su plunksna jo šešėlis,
Juodas ir nutysęs, kalno
Baltame sniegė judėjo.

XVII perskyrimas

Tas tarpeklis — tartum gatvė,
Jis vadinas Dvasių Kelias;
Jam iš šonų staigios uolos
Į didžiulį aukštį kyla.

Ten, prie pat stačiausio skardžiaus,
Lyg sargybos bokštas, žiūri
Apačion Urakos lūšna;
Jon įėjom su Laskaro.

Jis su motina ženklais
Paslaptingais ėmė tartis,
Kaip reikėtų Attą Trollį
Išvilioti ir užmušti.

Mat, mes susekėm jo pėdas
Puikiai. Nepavyks nuo mūsų
Jam pabėgti. Suskaitytos
Tavo dienos, Atta Trolli!

Ar ta senė, ta Uraka,
Iš tikrųjų visagalė
Ragana, kaip kalba žmonės,
Gyveną čionai, Pirėnuos, —

Pasakyti negalėčiau.
Bet įtartina be galo
Ji visiems. Įtartinai
Laša jos raudonos akys.

Jos negeras, žvairas žvilgsnis;
Sakoma, kad vargšėms karvėms,
Į kurias jinai pažiūri,
Pienas džiūsta tešmeny.

Tvirtinama, kad nekartą,
Rankom kaulėtom paglosčius,
Ji nužudo riebią kiaulę
Arba net stipriausią jautį.

Dėl šitų nusikaltimų
Ją taikos teisėjui skųsti
Pamėgino, bet tasai,
Kaip Vóltaire'o pasekėjas,

Sausas, plokščias pasaulietis,
Negilus ir be tikybos,
Jos skundėjus pasitiko
Skeptiškai ir pašaipiai.

Oficialiai Uraka
Verčias amatu garbingu:
Paukščių iškamšom jinai
Ir kalnų žolėm prekiauja.

Tų visų dalykų pilna
Jos troboj. Kvepėjo baisiai
Čia durnaropės, lavonės
Ir visokios kitos žolės.

Rinkinys kirlių jos lūšnoj
Buvo puikiai išrikiuotas.
Šitie paukščiai didžiasnapiai
Išskėstais sparnais stovėjo.

Ar žolių nuodingų kvapas
Apsvaigino mano galvą?
Keistas jausmas sieloj kilo,
Man į tuos kirlius bežiūrint.

Gal tai užkerėti žmonės,
Gal juos burtai, nelaimingus,
Pavertė tais iškamšytais
Paukščiais ir čionai sustatė?

Į mane jie taip skausmingai
Ir drauge nekantriai žiūri;
Kartais, rodosi, su baime
Ir į raganą šnairuoja.

Bet jinai pati, Uraka,
Pagal savo sūnų tupi.
Židiny jie verda šviną
Ir kulkas medžioklei lieja.

Tos nelemtos švino kulkos
Pervers kūną Attai Trolliui.
O, kaip žybčiodamos liepsnos
Bėga raganai per veidą!

Jos plonutės lūpos juda
Visą laiką, bet be garso.
Gal ji murma kokius burtus,
Kad geriau pavyktų kulkos?

Kartais ji kikena, linksi
Savo sūnui: Bet Laskaro
Dirba savo darbą rimtas
Ir be žodžių, kaip mirtis.

Prislėgtas sunkaus slogučio,
Nuėjau prie lūšnos lango
Atsikvėpti tyru oru
Ir žvelgiau žemyn į slėnį.

Ką tą naktį ten išvydau —
Tarp dvylikės ir pirmos —
Aš tiksliai jums apsakysiu
Perskyrimuos tolimesniuos.

XVIII perskyrimas

Tai per pilnatį įvyko,
Švento Jono šviesią naktį,
Kai medžiodami vaiduokliai
Siautėja po Dvasių Kelią.

Man pro raganos virtuvės
Langą kuo gražiausiai matės,
Kaip didžiulės šmėklų minios
Apačioj taku žygiavo.

Buvo tai gera vietà
Šitam reginiui stebėti;
Aš numirėlių linksmybę
Iš tenai mačiau puikiausiai.

Piudymas, medžioklės triukšmas!
Tas žvengimas ir lojimas!
Tie juokai ir tie trimitai!
Kaip tatai džiugiai aidėjo!

Priešaky, kaip avangardas,
Bėgo kuo stambiausi žvėrys —
Elnių ir šernų būriai;
Juos skalikai šunes vijo.

O medžiotojai — visokių
Žemių ir laikų atstovai:

Prie Asirijos Nimrodo
Jojo Karolis Dešimtas.

Ant baltų žirgų jie švilpė.
Paskui juos pėsti skubėjo,
Vesdamies šunis, pikieriai
Ir su fakelais berniukai.

Šitoj virtinėj laukinėj
Ir pažįstamų netrūko:
Riteris šarvais auksiniais —
Ar tai ne karalius Artus?*24

O tenai Ogieras, danas,
Užsidėjęs žalią šarvą
Iš žiedų, ar neatrodo
Tartum didelė varlė?

Ir minties herojų buvo
Šitoj virtinėj nevienas
Mūsų Wolfgangą*25 atskyriau
Iš šviesaus ir linksmo žvilgsnio.

Hengstenbergui*26 jį prakeikus,
Jis karstė negali rimti
Ir gyvenimo linksmybę
Su pagonimis medžioja.

Iš meiliausio lūpų šypsnio
Aš ir Williamą*27 atskyriau;
Puritonai irgi buvo
Jį prakeikę; jis už bausmę

Su pasiutėliais privalo
Naktį jot ant juodo žirgo.
Kažkas, asilą užsėdęs,
Jojo pagal jį. . . O Dieve!

Iš blyškios, maldingos minos,
Ir iš miegamo kalpoko,
Ir iš baimės mūsų draugą
Francą Horną*28 pažinau!

Komentavo jis Šekspyrą
Ir už tai dabar, vargšelis,
Po mirties su juo privalo
Kaip padūkėlis medžiot!

Ach, ramusis Francas joja,
Jis, kurs vos įstengė eiti,
Kurs tedrįso arbatėlėj
Ir maldoj liežuvį judint!

Visos senmergės garbingos,
Lepinusios jo ramybę,
Nusigąs, išgirdę žinią,
Kad jisai medžiot pradėjo!

Francui ėmus joti šuoliais,
Pašaipiai Šekspyras žiūri
Į jo aiškintoją vargšą,
Tą, kurs asilu jį vejas,

Alpdamas, tvirtai įkibęs
Į dirželį Pilkio balno,
Po mirties, taip pat kaip gyvas,
Savo autorių lydėdams.

Nemažai ir damų buvo
Dvasių šėlstančioj grandinėj, —
Begalinio grožio nimfų
Su lieknais kaip nendrės kūnais.

Ant žirgų sėdėjo šitos
Mitologiškos nuogybės,
Jųjų garbanos auksinės
Kaip apsiaūstai krito žemėn.

Jos išdykėliškoj pozoj,
Įmantriai išlenkę kūnus,
Ir vainikais pasipuošę,
Žydinčiom šakom mosavo.

Kiek toliau matyti buvo
Rimtos riterių panelės.
Jos skersai balnų sėdėjo,
Joms ant rankų — sakalai.

Parodistiškai už jų —
Ant liesų kuinų, kumelių —
Jojo, lyg komedijantės
Išsipuošę, moteriškės.

Jų veidai iš tikro gražūs
Ir įžūlūs iš dalies.
Klykė visos, kaip pašėlę,
Paskubom dažytais skruostais.

Kaip tatai džiugiai aidėjo!
Tie juokai ir tie trimitai!
Tas žvengimas ir lojimas!
Piudymas, medžioklės triukšmas!

Vertė Henrikas Radauskas

IŠNAŠOS

23 Kagotai — liekanos pirmovinės tautelės, kuri, kaipo „nešvari", buvo išstumta iš žmonių bendruomenės. Jie gyvena pietų Prancūzijoj ir Ispanijoj.

24 Artus, arba Arturas, — legendarinis keltų valdovas (gyvenęs VI amžiuje); apie jį ir jo riterius yra susidarę daug padavimų.

25 Johannas Wolfgangas Goethė.

26 Teologas Hengstenbergas (1802-69) buvo parašęs straipsnį, nukreiptą prieš Goethės romaną „Pasirinktoji giminystė" („Wahlverwandtschaften".

27 Williamą Šekspyrą.

28 Francas Hornas (1781-1837) — nežymus poetas, parašė penkių tomų veikalą: „Šekspyro dramatiniai kūriniai".

KAS YRA DOROVĖ?

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Neginčytina, kad dorovė yra kaip nors susieta su žmogaus veiksmais, jo santykiais su kitais žmonėmis ir su gėrio siekimu. Bet tikslesnis dorovės apibrėžimas gana sudėtingas uždavinys, iš dalies dėl dorovės sampratos daugiaprasmiškumo. Dorovė gali būti visuomeninė ar autonominė, ji apibrėžtina aptariamuoju ar vertinamuoju požiūriu. Nors šių skirtingų dorovės sampratų nesumaišymas neužtikrina tikslaus apibrėžimo, nesugebėjimas jų atskirti beveik neišvengiamai priveda prie nesupratimo.

a) *Dorovė aptariamąja prasme:* Yra įvairiausių žmogaus elgesį apsprendžiančių principų ar normų, pavyzdžiui, estetinių ir teisinių, tradicinių ir religinių, mandagumo ir racionalumo (ekonomine prasme). Viena žodžio „dorovė" prasme, kurią vadinsime aptariamąja, dorovės apibrėžimu siekiama atskleisti pagrindines dorovinių principų savybes, bendras visoms dorovėms — krikščioniškajai, pasekmistinei, marksistinei, fašistinei ir t.t. — ir nurodyti, kaip dorovės principai skiriasi nuo kitų rūšių elgesio gairių. Antai turime šiuos principus: būk taupus, pirštais nevalgyk, laikykis įstatymų, nesvetimoteriauk. Dorovės aptariamuoju apibrėžimu siekiama nustatyti, kurie iš šių principų laikytini doroviniais ir kokios joms būdingos savybės.

b) *Dorovė vertinamąja prasme:* Įvairių dorovinių (aptariamąja prasme) principų nurodymai dažnai vienas kitam prieštarauja. Pavyzdžiui, šių principų nurodymai nesuderinami: niekada nedera vogti, neturtingiems leidžiama vogti, kai neįmanoma kitais būdais maistu aprūpinti šeimą, vargšai privalo kiekviena tinkama proga apvogti turtuolius. Ne vien tik atskiri principai, bet ir platesnės apimties dorovinės sistemos yra nesuderinamos. Tad krikščionis gali tvirtinti, kad tik Dievo mokymu pagrįsti elgesio gaires apsprendžiantys principai nurodo žmogui kaip dera elgtis, tad tik jie yra doroviniai principai. Pasekmistų ir marksistų principai esą klaidingi, skatina dorovei prieštaraujančius veiksmus, tad iš viso nelaikyti doroviniais (vertinamąja prasme). Savo ruožtu pasekmistas ar marksistas gali teigti, kad krikščionių principai esą tik žmonijai kenksminga atgyvena, mažai ką bendro turintys su dorove. Tad antrąja žodžio „dorovė" prasme, kurią vadinsime vertinamąja, doroviniai principai yra tik tie elgesio gaires nustatantys nurodymai, kurie yra teisingi ar priimtini. Dorovės vertinamąja prasme priešprieša yra kitos, tačiau klaidingos dorovės (aptariamąja prasme), o dorovės aptariamąja prasme priešprieša yra nedoroviniai principai, pavyzdžiui, mandagumo taisyklės, įstatymai ir t.t. Kitais žodžiais, aptariamuoju dorovės apibrėžimu siekiama dorovinius principus išskirti iš kitų normų, o vertinamuoju dorovės aptarimu rūpinamasi išskirti doroviškai priimtinus principus iš dorovinių principų aplamai.

c) *Visuomeninė dorove:* Pravartu pažymėti ir kitą dorovės sampratos dvilypiškumą. Vienu požiūriu dorovė yra apčiuopiamas visuomeninis reiškinys, kultūros dalis, kaip teisė ir religija, kurią nagrinėja sociologai ir antropologai. Tai taisyklių, normų ir idealų sandara, tvarkanti žmogaus gyvenimą vadinamosios viešosios nuomonės spaudimu. Dorovę atitinkantys poelgiai sulaukia visuomenės pritarimo, ją pažeidžiantys — pasmerkimo. Visuomeninės dorovės pagrindines gaires galima, kaip ir kitus visuomeninius

reiškinius, empiriškai nustatyti. Antai galima tvirtinti, kad dorovė, viešpatavusi Amerikoje prieš trisdešimt metų, griežtai smerkė priešvedybinius lytinius santykius, o kad dabartinė Amerikos dorovė šiam klausimui gerokai abejinga.*(1)* Pabrėžtina, kad asmuo neturi visuomeninės dorovės nurodymams pritarti. Jis gali jiems būti visai abejingas arba net jų daugumą atmesti.

d) *Autonominė dorovė:* Kitu požiūriu dorovė yra žmogaus dvasinės autonomijos išraiška. Šita autonomine prasme dorovė yra asmens laisvai pasirinkti elgesį apsprendžiantys principai. Asmens įsipareigojimas yra būtina autonominės dorovės principų savybė. Šia prasme kalbama apie kurio nors žmogaus dorovę, kuriai jis negali būti abejingas. Savaime aišku, asmens autonominė dorovė gali įvairiais atžvilgiais neatitikti visuomeninės dorovės.

Pabrėžtina, kad yra logikos spraga tarp visuomeninės ir autonominės dorovės. Kokio nors principo platus pripažinimas (jo tapimas visuomeninės dorovės principu) toli gražu nereiškia, kad kiekvienas žmogus turi jam įsipareigoti, padaryti jį savo autonominės dorovės principu. Juo labiau tai nereiškia, kad jis laikytinas teisingu vertinamuoju požiūriu. Net jei dauguma visuomenės narių pritartų vagiliavimui, kiekvienas asmuo be jokios logikos klaidos galėtų neįsipareigoti vagiliavimui bei smerkti šitą poelgį kaip doroviškai nepriimtiną. Visuomenės įsitikinimai neangažuoja asmens autonominės dorovės, nei įrodo savo principų teisingumą.

Šiame straipsnyje mėginsime suteikti autonominės dorovės aptariamąjį apibrėžimą. Tad nesistengsime nagrinėti

---

1 Galima visuomeninę dorovę suskirstyti į dvi rūšis: skelbiamąją ir aktualiąją. Skelbiamoji būtų toji, kurios principai viešai skelbiami galiojančiais, o aktualioji toji, kurios principai iš tiesų įgyvendinami. Skelbiamosios ir aktualiosios dorovės principai kartais skiriasi. Antai, Lietuvoje „blatas" yra smerktinas, nors daugumą gyventojų veikiausiai juo pasinaudoja, kai gali.

visuomeninių dorovių normų, nei nustatyti, kurie doroviniai principai vertinamuoju požiūriu priimtini.

Idealiomis aplinkybėmis apibrėžtume dorovę, nustatydami jos būtinas ir pakankamas sąlygas. Bet reikia prileisti, kad šis užmojis gali nepasisekti dėl įvairių priežasčių. Bene pagrindinė priežastis yra tai, kad dorovės sąvoka neturi vienos pastovios prasmės, bet tik kelias viena su kita nevisai suderinamas prasmes. Tuo atveju sąvokos loginės savybės bei jos loginiai ryšiai su kitomis sąvokomis dar nėra nusistovėję.*(2)* Nors tai gali apsunkinti pastangas sąvokai apibrėžti, uždavinys nevirsta neįmanomu. Juk ir geriausiomis aplinkybėmis, kai viena dorovės sąvoka gerokai paplitusi, nuodugnus dorovės nagrinėjimas gali tyrinėtoją įtikinti, kad esamoji sąvoka turi trūkumų ir būtų tikslu ją šiek tiek pakeisti. O jei galima siūlyti patikslinimų nusistovėjusiai sąvokai, juo labiau tai darytina dar galutinai neapibrėžtai sąvokai.*(3)* Tad dorovės apibrėžimas remiasi egzistuojančia sąvokos vartosena, nors, reikalui esant, nevengiama pasiūlyti pataisymų ar patikslinimų.

I

Doroviniai principai lyg ir turi tris savybes. Jie glaudžiai susieti su žmogaus elgesiu, jie bešališki, tai yra, jie skirtingų žmonių interesus ir norus kuria nors prasme lygiai vertina, ir jie surišti su taikiu visuomeniniu gyvenimu bei skirtingų žmonių interesų derinimu.

Doroviniai principai itin tampriai surišti su žmogaus poelgiais. Teisingai tvirtinama, jog žmogaus doroviniai įsitikinimai ryškiausiai atsiskleidžia jo elgesyje. Jei asmuo

2 Georg Henrik von Wright, *The Varieties of Goodness* (London, 1963), pp. 4-6.

3 William K. Frankena, "On Saying the Ethical Thing" — Kn.: Kenneth E. Goodpaster (red.), *Perspectives on Morality: Essays of William K. Frankena* (Notre Dame, 1976), pp. 108-11.

mums primygtinai aiškina, kad nedera meluoti, bet pats meluoja be ypatingų pateisinančių aplinkybių, tai kyla abejonių, ar jis iš tiesų laiko nurodymą nemeluoti doroviniu principu. Panašiai gana neįtikinantis būtų jo teigimas, kad dera šelpti vargšus, jei jis nusiperka antrą vasarnamį, o šalpos organizacijoms aukoja vos kelis skatikus. Abiem atvejais tvirtintume, kad arba jis nenuoširdus, arba be jokio įsipareigojimo kartoja visuomenėje paplitusius dorovės nurodymus. Asmens doroviniai įsitikinimai turi jį įpareigoti, būti paskata veikti. Kitaip tariant, klausimas „Kodėl turėčiau vykdyti savo dorovinius principus?" nėra visai prasmingas, nes doroviniai principai kaip tik yra tie principai, kurių vykdymui žmogus įsipareigoja. Jei asmuo nejaučia pareigos vykdyti principo nurodymus, tas principas veikiausiai nėra dorovinis.

Antroji tariama dorovinių principų savybė — jų bešališkumas. Bešališkumas nėra abejingumas, bet nusistatymas kitų norus ir interesus lygiai vertinti. Tad jei asmuo sako, kad nedera kaimynui ko nors daryti, jis turi pripažinti, jog nedera to daryti visiems žmonėms panašiomis aplinkybėmis. Negalima daryti išimčių nei sau pačiam, draugams ir giminėms padėti, nei priešams pakenkti. Galima bešališkumą šitaip nurodyti: jei leistina asmeniui A kaip nors elgtis kito asmens B atžvilgiu, tai, nesant reikšmingų skirtumų A ir B padėtyje, B gali panašiai elgtis asmens A atžvilgiu. Jei koks nors poelgis neleistinas, kai jį daro A, tai jis neleistinas, kai jį vykdo B. Bešališkumo reikalavimas įvairiai išreikštas, pavyzdžiui, krikščionių nurodyme mylėti kaimyną kaip save, raginime elgtis su kitais, kaip norima, jog jie su mumis elgtųsi, pasekmistų reikalavime visus žmones lygiai traktuoti.

Trečioji tariama dorovinių principų savybė — reikalas atsižvelgti į poelgių poveikį kitiems. Žmogus turi natūralų polinkį labiau rūpintis savimi ir savaisiais, negu nepažįstamais. Dėl šito žmogaus riboto geradariškumo kyla pavojus,

kad svetimi bus skriaudžiami, jų norai ir poreikiai nepakankamai įvertinti. Dorovės tikslas, pasak šio aptarimo šalininkų, yra užtikrinti žmonijos klestėjimą arba kad žmonijos padėtis nepablogėtų dėl polinkio neatsižvelgti į veiksmų poveikį kitiems. Dorovė siekia sutvarkyti žmonių elgesį taip, kad vieno klestėjimas neužkirstų kelio kitiems gerai gyventi. Kadangi dorovė turi šią paskirtį, jos principų turinys turi būti kaip nors tiesiog susietas su žmonių tarpusavio santykiais, ypač su kitų žmonių klestėjimą užtikrinančiu elgesiu. Nors bešališkumo reikalavimas ir reikalavimas, kad doroviniai principai prisidėtų prie žmonijos klestėjimo raidos, turi panašumų, vis dėlto negalima jų sutapatinti. Pirma, šie reikalavimai nėra visada suderinami, ir principas, kuris būtų dorovinis pagal vieną iš šių reikalavimų, nebūtų tokiu laikomas pagal kitą. Tad žmogus bešališkai elgiasi, kai jis save ir kitus lygiai skriaudžia. Bet filosofai, teigią, kad dorovė neturi kenkti žmonijos gerovei, tvirtintų, kad toks principas nėra dorovinis, nors ir bešališkas. Antra, bešališkumo šalininkai įsitikinę, kad dorovinius principus galima apibrėžti vien jų formaliomis savybėmis, o antrieji teigia, kad doroviniai principai turi turėti ypatingą turinį.

Atsižvelgdami į šias tris dorovinių principų savybes, analitiniai filosofai yra pasiūlę įvairių dorovinių principų apibrėžimų, kurių įtakingiausi yra šie:

(1) doroviniai principai yra viešpataujantys,
(2) doroviniai principai yra visuotini,
(3) doroviniai principai turi ypatingą turinį, susietą su žmonijos klestėjimo skatinimu.

Tvirtinimas, kad doroviniai principai yra viešpataujantys, atitinka nujautimą, kad doroviniai principai turi būti paskata veikti ir įpareigoja žmogų jų nurodymus vykdyti. Bešališkumo šalininkai teigia, kad šią savybę galima užtikrinti reikalavimu, kad doroviniai principai būtų visuotini. Susirūpinusieji pabrėžti dorovinių principų ypatingus saitus su

žmonių tarpusavio santykiais ragina dorovinius principus aptarti pagal jų siekiamą poveikį kitų žmonių gerovei.

Galima įvairiai vertinti šiuos siūlomus apibrėžimus.*(4)* Vieni filosofai teigia, kad kiekviena šių apibrėžčių nustato būtinas ir pakankamas sąlygas doroviniam principui aptarti, o kiti, kad kai kurie apibrėžimai, imami atskirai, nurodo tik būtiną sąlygą, nors kelis jų sudėjus, gaunamos ir pakankamos sąlygos. Taip vieni tvirtina, kad jei kuris nors principas yra viešpataujantis ar turi atitinkamą formą ar turinį, tai jis savaime yra ir dorovinis. Kiti filosofai nesutiktų, teigdami, kad negana doroviniam principui, pavyzdžiui, būti tik viešpataujančiu. Jis turi būti ir visuotinis arba turėti reikalingą turinį. Tuos, kurie tvirtina, kad principų viešpatavimas yra būtina ir pakankama sąlyga juos laikyti doroviniais, nesvarbu kokie būtų jų forma ar turinys, vadinsime minimalistais. Visuotinumo šalininkai bus vadinami formalistais,*(5)* o trečiojo apibrėžimo rėmėjai neformalistais, tuo pabrėžiant jų įsitikinimą, jog doroviniai principai neaptariami vien formaliomis savybėmis.

II

Viešpatavimas ir minimalistų(6) aptariamosios dorovės samprata: Principas laikomas viešpataujančiu, jei asmuo vykdo jo nurodymus net tais atvejais, kada jo ir kurių nors kitų principų nurodymai nesuderinami. Sakykime, meninin-

---

4 Kiti galimi dorovės apibrėžimai paminėti G. Wallace ir A.D.M. Walker, "Introduction" — Kn.: G. Wallace and A.D.M. Walker (red.), *The Definition of Morality (London, 1970), pp. 11-20.*

5 „Neformalistai" yra gana nevykęs žodis šiems filosofams aptarti, ypač dėl to, kad beveik visi filosofai, pabrėžią ypatingą dorovinių principų turinį, laiko kai kurias formalias savybes dorovinių principų būtinomis sąlygomis.

6 Minimalistinę sampratą siūlo Joseph Margolis *Values and Conduct* (Oxford, 1971), pp. 6-15.

kas turi kelias elgesį apsprendžiančias gaires, būtent, rūpinkis šeimos gerove ir pasišvęsk menui. Dėl įvairių priežasčių, pavyzdžiui, dėl žmonos negalavimo, jis nepajėgia abiejų principų įgyvendinti. Jis gali uždirbti pinigų žmonos gydymo išlaidoms padengti, tik atsisakydamas kūrybinio darbo. Jei jis nutaria rasti antrą darbą šioms išlaidoms padengti, tai šeimos išlaikymo principas yra viešpataujantis. Jei jis paskiria laiko ir jėgos išteklius kūrybiniam darbui, tai kūrybai pasišventimo principas yra viešpataujantis.

Kaip minėta, minimalistai teigia, jog principas yra dorovinis, jei ir tik jei jis yra viešpataujantis. Dažniausiai jie nurodo du savo apibrėžties privalumus, būtent, apibrėžtis paaiškina, kodėl doroviniai principai yra paskata veikti, ir ji neva objektyvesnė už kitus aptarimus. Pasak minimalisto, nustatoma, ar principas dorovinis ar ne, atsižvelgus į jo vietą asmens elgesio gairių hierarchijoje. Jei principas viešpataujantis, tai jis dorovinis, nesvarbu koks jo turinys ar forma. Čia turime labai tamprų loginį ryšį tarp žmogaus dorovinių principų ir jo elgesio. Minimalistui lengva išaiškinti, kodėl žmogus, nuosekliai vertinąs įvairius galimus veiksmus, vykdo savo dorovinius principus. Jei jis neįgyvendina kurio nors principo nurodymų, tai tas principas nėra viešpataujantis ir tuo pačiu nėra dorovinis.

Antra vertus, minimalistas teigia, kad jo peršamas apibrėžimas objektyvesnis už kitus, nes, aptardamas dorovę kuo plačiausia prasme, jis mažiau diskriminuoja įvairias dorovės sistemas ir pažiūras. Esą formalistai, pabrėždami visuotinumo pradą, doroviniais principais nelaiko egoistinių elgesio gairių ir tų, kurios pirmenybę teikia kuriai nors grupei, klasei, ar tautai. Neformalistai irgi suvaržo galimų dorovinių principų klasę, iš jos išbraukdami tuos principus, kurie neskatina žmonijos gerovės. Bet, pažymi minimalistas, naciai ir komunistai lyg ir nepripažįsta dorovinių principų visuotinumo, o egoistai aiškiai nepripažįsta, bet vis dėlto kalbama apie jų dorovę. Siekiant dorovės aptariamojo

apibrėžimo, nemėginama nustatyti, kuri dorovė moraliai priimtina, bet tik nurodyti, ką bendro turi visos, net ir klaidingos, dorovės. Tad minimalistai tvirtina, kad visi kiti dorovės apibrėžimai nepateisinamai susiaurina dorovės sąmpratą ir tik savas apibrėžimas yra kategorinis ir objektyvus. Visi kiti aptarimai nepajėgia apčiuopti galimų dorovinių principų pilnaties, turinio ar formos dingstimi dalį jų išskirdami iš dorovinių principų klasės.

Šis minimalistų argumentas dėl savo apibrėžties objektyvumo yra nevykęs. Kad nėra pagrindo laikyti minimalistų sampratos objektyvesne už kitas vien dėl jos platesnės apimties, galima įsitikinti, prisiminus, kad fizikos aptarimas nelaikomas objektyvesniu, jei jis lygiai vertina Einšteino pasisakymus apie laiką ir erdvę ir mokslo korifėjaus Stalino tvirtinimus šiuo klausimu. Tad sampratos platesnė apimtis nėra savaime objektyvumą užtikrinantis bruožas, ypač jei samprata laikytų doroviniais principais ir tuos, kurie iš tiesų tokiais nėra. Siauresnių sampratų šalininkai gali argumentuoti, kad viešpatavimas yra tik būtina, o ne pakankama dorovinių principų sąlyga ir kad minimalistai be pagrindo išplečia dorovinių principų klasę. Atseit minimalistų apibrėžties platesnė apimtis turi per aukštą kainą — ji nesugeba atskirti pelų nuo grūdų. Be to, diskriminavimo priekaištas yra dviašmeninis kardas. Jei minimalistai bando apkaltinti kitų sampratų rėmėjus diskriminavimu, tai pastarieji savo ruožtu lengvai gali nurodyti, kad minimalistai, laikydami viešpatavimą būtina ir pakankama sąlyga, taip pat kategoriškai diskriminuoja aptarimus, kuriems viešpatavimas yra tik viena iš kelių būtinų sąlygų. Minimalistui vis dėlto tvirtinant, kad esą jo peršama samprata pakantesnė dorovinių įsitikinimų įvairumui, galima nurodyti, kad pakantumas yra vertinamosios dorovės vertybė, o čia kalbama tik apie sąvokos loginį aptarimą.

Prieš pradedant nagrinėti, ar minimalistų dorovės samprata teisinga, tai yra, ar principo viešpatavimas yra

būtina ir pakankama dorovinių principų sąlyga, pravartu pasiteirauti, ar viešpatavimas yra pakankama sąlyga, ir ar jis būtina sąlyga. Jei viešpatavimas būtų pakankama sąlyga, tai reikštų, kad kiekvienas viešpataujantis principas yra dorovinis principas. Nesunku pastebėti šios apibrėžties pagrindinę bėdą. Jei ji teisinga, tai kiekvienas nuosekliai elgiąsis žmogus visada vykdo savo dorovinius įsitikinimus. Kadangi toks žmogus visada vykdo savo viešpataujančių principų nurodymus (jei jis to nedarytų, tai principai nebūtų viešpataujantys), tai jis visada įgyvendina savo dorovinius įsitikinimus (tai loginė tiesa, pagrįsta viešpataujančių ir dorovinių principų tapatybe). Tačiau žmonių norai, poreikiai ir polėkiai be galo platūs. Vienam labai svarbu būti mandagiam, kitas beveik liguistai rūpinasi švara, savo butą dažnai valydamas, ištisas valandas gulėdamas vonioje. Jei kilus konfliktui tarp šių pomėgių ir kitokios rūšies nurodymų, pavyzdžiui, padėti vargšams, žmogus nutaria patenkinti savo pomėgį, tai mandagumas ar švaros išlaikymas tampa jo doroviniu principu. Panašiai, jei žmogus dažniau meluoja negu tiesą sako, tai ir melavimas turėtų būti laikomas doroviniu principu. Šie keli pavyzdžiai parodo, kad ne kiekvienas viešpataujantis principas yra dorovinis.

Pabrėžtina, kad šis dorovės aptarimas nesutapatinamas su visa eile normalių moralinių pergyvenimų. Dažnai turime neramią sąžinę ar jaučiamės kaltais, nes pasidavėme kokiai nors aistrai arba neįvykdėme kokios nors pareigos. Bet jei kiekvienas viešpataujantis principas yra dorovinis, tai neįmanoma turėti neramios sąžinės, veikiausiai galima sielotis neapskaičiavimu. Ši samprata irgi nepalieka vietos net tokiam gerai žinomam reiškiniui, kaip nesusivaldąs žmogus.*(7)* Kodėl? Nesusivaldąs žmogus žino, ką jis vertinamosios dorovės požiūriu turėtų daryti, bet dėl valios

7 Aristotelis pirmasis iškėlė nesusivaldančio žmogaus problematiką *Nikomacho etikoje,* 1151a.

stokos ar aistros pertekliaus šito nevykdo. Bet jei viešpatavimas yra dorovinių principų pakankama sąlyga, tvirtinimas, kad žmogus sąmoningai nedarė, ko dorovė reikalauja, nėra prasmingas, nes šitokiu atveju dorovė nieko nereikalautų, bet būtų kiekvieno asmens viešpataujančių principų sukuriama. Žmogus negalėtų savęs apkaltinti dorovinių principų nevykdymu, nes nebūtų jokių kitų dorovinių principų, išskyrus tuos, kuriuos jis savaime įgyvendintų kaip savo viešpataujančius principus.

Tad gana aišku, kad principų viešpatavimas nėra dorovinių principų pakankama sąlyga. Gal viešpatavimas tik būtina sąlyga? Tai reikštų, kad kiekvienas dorovinis principas yra viešpataujantis. Nors šis tvirtinimas labiau įtikinantis, jis irgi ne be problemų. Mažiau ar daugiau sekdami žinomu Kanto pavydžiu, įsivaizduokime, kad žmogus turi įvairius dorovinius principus, jų tarpe — nemeluok ir nedaryk tai, kas bus pražūtinga nekaltam žmogui. Vieną dieną pas žmogų atbėga kaimynas, prašydamas jį paslėpti nuo saugumiečių, ketinančių su juo susidoroti. Vos paslėpus kaimyną, ateina saugumo smogikai ir pasiteirauja, ar jis žinąs, kur yra kaimynas. Kadangi abiejų dorovinių principų nurodymai nesuderinami, tai tik vienas liks viešpataujančiu, o kitas tokiu nebus, ir pagal siūlomą aptarimą nebus ir doroviniu principu. Tad atrodytų, jog negalima tvirtinti, kad visi doroviniai principai yra viešpataujantys, nes galima įsivaizduoti dorovinių dilemų, privedančių prie kurio nors *prima facie* dorovinio principo nurodymo nevykdymo. Reikia prisiminti ir nesusivaldantį žmogų ir kitus, kurie dėl įvairių priežasčių neįgyvendina kokio nors, jų manymu, dorovinio principo nurodymo ir dėl to jaučiasi kaltais. Yra ir kitų panašių galimybių. Tad pravartu nagrinėjamą dorovės apibrėžimą šitaip sušvelninti: Kiekvienas dorovinis principas yra viešpataujantis, išskyrus jei (a) jis nevykdomas konflikto su kitais doroviniais principais atveju, arba jei (b) jo kartkartinis nevykdymas sukelia sąžinės graužimą ar kaltės jausmą.

Prieš patikrinant naujojo aptarimo teisingumą, pravartu pažvelgti į Kanto suskirstymą imperatyvų į dvi pagrindines rūšis: hipotetinius ir kategorinius.*(8)* Jis skirtumą šitaip nurodė antrame *Dorovės metafizikos pagrindų* skyriuje:

> Tad visi imperatyvai įsako arba hipotetiškai ar kategoriškai. Pirmieji galimo poelgio praktinį būtinumą nurodo kaip priemonę pasiekti kažką kita, ko norima (arba kas bent galėtų būti norima). Kategorinis imperatyvas būtų tas, kuris kokį nors poelgį nurodytų kaip objektyviai būtiną patį savaime, neatsižvelgiant į jokį kitą tikslą . . . Taigi, jei poelgis būtų geras tik kaip priemonė kažkam kitam, tai imperatyvas būtų hipotetinis, jei jį suprantame kaip gerą patį savaime, vadinasi, kaip būtiną valiai, kuri pati savaime atitinka protą kaip savo principą, tai imperatyvas — kategorinis.*(9)*

Šiek tiek reikalą supaprastindami, galime tvirtinti, kad hipotetiniai imperatyvai nurodo žmogui, ką jis turi daryti, siekdamas įgyvendinti kurį nors savo esamą ar galimą interesą. Bet kai išreiškiame dorovinį sprendimą, tai yra, kai mūsų tvirtinimas yra kategorinis imperatyvas, mes duodame suprasti, jog žmogui dera vykdyti atitinkamą nurodymą, nesvarbu kokie bebūtų jo interesai. Žmogus gali atmesti hipotetinio imperatyvo nurodymus, jei jis neturi atitinkamų interesų. Kategorinio imperatyvo savybės kitos. Kadangi jie nesusieti su kokiu nors interesu, jie visada turi skatinti mus atitinkamai elgtis, nes, Kanto žodžiais, jie mums nurodo objektyviai būtiną elgesį.

Kanto tvirtinimą, kad doroviniai principai mums nurodo objektyviai būtiną elgesį, galima suprasti kaip teigimą, jog doroviniai principai yra būtina paskata veikti ir visada mus

---

8 Iš Kanto pavyzdžių aišku, kad imperatyvais jis nevadina liepiamosios nuosaikos išsireiškimų, bet veikiau jais laiko tvirtinimus, jog dera ar būtų gera ką nors dayti.

9 Imanuelis Kantas, *Dorovės metafizikos pagrindai* (Vilnius, 1980), pp. 42-43.

įpareigoja nepriklausomai nuo mūsų norų ar interesų.*(10)* Palyginimas su hipotetiniais imperatyvais padės mums suprasti šią savybę. Sakykime, žmogus turi principą, kad dera būti labai švariam. Todėl jis dažnai prausiasi, be reikalo nekiša rankų į purvą, ir taip toliau. Bet jei jis kažkodėl nutartų, kad velniop su švara, nurodymai praustis ir t.t. nebeįpareigotų. Dingus interesui, nebegalioja ir atitinkamas hipotetinis imperatyvas. Taigi, jei žmogus neturi atitinkamų norų, jis visada gali suabejoti, kodėl jam reikia vykdyti hipotetinių principų nurodymus. Doroviniai principai tariamai nustato kategoriškai galiojančias elgesį apsprendžiančias gaires. Jei nedera meluoti, turime nemeluoti, ar norime ar nenorime. Doroviniai principai tariamai turi būti vykdomi, nes jų įpareigojimai neišvengiami. Bet jei doroviniai principai mus įpareigoja nepriklausomai nuo mūsų interesų, jie yra viešpataujantys.

Ne vienas filosofas įsakmiai pabrėžia dorovinių principų viešpatavimą, bet, deja, jie retai mėgina šį įsitikinimą kaip nors pagrįsti.*(11)* Kartais aiškinama, kad dorovės nurodymų nevykdantis asmuo neracionaliai elgiasi, nes nedorai elgiantysys nėra laimingi arba kaip nors užkerta kelią savo pagrindiniams siekiams įgyvendinti. Platonas šitaip galvojo, bet jo argumentai nėra labai įtikinantys. Be to, visi turbūt pažįstame nelabai dorų, bet gana laimingų žmonių. Nėra abejonės, kad dažnai *jaučiame* sąžinės spaudimą dorai elgtis, bet tai iš dalies mūsų auklėjimo psichologinė pasekmė. Bet kai filosofai tvirtina, kad doroviniai principai yra viešpataujantys, jie nenori vien atkreipti dėmesį į šiuos psichologinius jausmus. Teigiama, kad šis spaudimas yra kokia nors gilia

10 Šią Kanto interpretaciją siūlau gana provizoriškai, nes nesijaučiu kompetentingas jo labai sudėtingą teoriją plačiau komentuoti. Man ne tiek svarbu, ar Kantą tikrai galima šitaip suprasti, kiek svarbu aptarti kai kurias viešpataujančių principų savybes.

11 Kantas yra išimtis.

prasme pagrįstas ir įpareigojantis. Kadaise buržua skyrė didelę reikšmę etiketo taisyklėms ir šio luomo nariai jautė pareigą jų nepažeisti. Net ir dabar ne vienas senosios kartos intelektualas kas rytą užsiriša kaklaraištį, nors yra karšta ir jis visą dieną sėdės namie. Jam sunku kitaip daryti. Jaunesni žmonės mažiau paiso etiketo, jie dažnai tik nusišypso, kai jiems nurodoma, kad jie pažeidė kokią nors mandagumo taisyklę. Tačiau lyg ir neturėtume taip reaguoti sužinoję, kad pažeidėme dorovinį principą, kuris neva visiems ir visada turėtų būti paskata veikti. Bet kol kas nėra argumentų, įtikinančiai išaiškinančių šį tariamą faktą.

Ne vien tik nėra gero šio fakto išaiškinimo, bet net atrodo, kad iš vis nėra čia ko aiškinti. Jei principo viešpatavimas yra dorovinio principo būtina sąlyga, tai etiketo nurodymai ar asmeniniai malonumai neturėtų galioti konflikto su dorovinio principo atveju. Kad nevalia daryti to, kas gali nekaltiems žmonėms pakenkti arba net privesti prie jų mirties yra plačiai priimtas dorovinis principas. Ar jis visada galioja? Ne. Per baliukus dažniausiai leidžiama svečiui gerti, kiek jis nori, nors aišku, kad mašiną vairuodamas jis gali turėti avariją ir kitus sužeisti.*(12)* Šiuo atveju etiketo nurodymas, kad nemandagu normuoti svečių gėrimą beveik visada nugali dorovinį principą. Be to, nesunku įsivaizduoti įvairių aplinkybių, kada visai doras žmogus, siekdamas nustatyti, ką daryti, sveria įvairių poelgių pasekmes: kiek išteklių bus sunaudota, ar poelgis bus pelningas, ar žmona pritars ir t.t. Šitaip besvarstydamas jis gali vertinti savo galimus poelgius ir doroviniu požiūriu, bet galutinai

12 Philippa Foot, „Are Moral Considerations Overriding?" — Kn.: *Virtues and Vices* (Berkeley, 1978), pp. 183-84. Pabrėžtina ir tai, kad giliai tikintis asmuo gali vykdyti savo religijos nurodymus net ir tais atvejais, kai jie prieštarauja jo moraliniams principams, kuriuos bene visomis kitomis aplinkybėmis nuosekliai vykdo.

pasirinkti savo dorovės principų nurodymus pažeidžiantį poelgį. Reikia prisiminti, kaip svarstoma, ar aplankyti nemėgstamus gimines, kuriuos pradžiugintume netikėta viešnage. Dorovinis principas, kad dera, jei galima, pradžiuginti kitus, dažnai neturi lemiamo balso sprendime.

Nemažai dorų žmonių kartais pažeidžia savo dorovinius principus ir dėl to nejaučia sąžinės priekaištų. Bet jei jų doroviniai principai būtų viešpataujantys, tai neturėtų įvykti. Kartais bandoma tvirtinti, kad šitoks principų nevykdymas parodo, jog žmogus jiems iš tiesų neįsipareigojęs, o tik tuščiai kartoja visuomenėje paplitusias nuomones. Tačiau tai labai aiškus mėginimas apginti viešpatavimo tezę, paneigiant faktą, kad pagal visus normalius kriterijus šie asmenys nuoširdžiai principą išpažįsta.

Tad principų viešpatavimas nėra nei būtina, nei pakankama sąlyga doroviniams principams. Juo labiau minimalistų dorovės samprata nėra teisinga.*(13)*

III

Visuotinumas ir formalistų aptariamosios dorovės samprata: Antrosios pagrindinės dorovės sampratos šalininkai,

13 Ta proga galime nurodyti, kodėl nevykęs dar kitas mėginimas dorovę apibrėžti pagal principų viešpatavimą, būtent, doroviniai principai yra tie principai, kurie susieti su psichiniu ar visuomeniniu spaudimu juos laikyti viešpataujančiais. Gana prisiminti, kad žmonės gali jausti psichinį spaudimą vykdyti visai nereikšmingus nurodymus, pavyzdžiui, kasdien perskaityti *Tiesą* ar *Naujienas*. Bet būtų absurdu teigti, kad žmogus turi dorovinį įsipareigojimą tai daryti. Neurotikai dažnai jaučia, kad jie nusidės, jei nevykdys įvairiausių nereikšmingų ritualų. Tad psichologinio spaudimo jautimas nėra dorovinių principų pakankama sąlyga. Toks nujautimas nėra ir būtina sąlyga, nes turbūt yra tikrai šventų žmonių, gerą darančių instinktyviai ir be jokio spaudimo. Panašūs priekaištai gali būti taikomi ir aptarimams, paremtiems visuomeniniu spaudimu.

kuriuos vadinsime formalistais, pabrėžia dorovinių principų visuotinumą, juo mėgindami išaiškinti plačiai paplitusį įsitikinimą, kad doroviniai principai yra bešališki. Kaip minėta, bešališkumas reikalauja visus lygiai vertinti, nedarant jokių išimčių sau ar kitiems. Tradiciškai bešališkumas išreikštas nurodymais, „Mylėki savo kaimyną kaip save patį" arba „Nedaryki kitam to, ko nenori, kad jis tau darytų". Savo logine forma šitie nurodymai yra praktiški nurodymai, tai yra, mus ragina minėtu būdu elgtis. Tad jie yra vertinamosios dorovės principai, o ne loginių savybių aptarimai, kuriais galima suteikti dorovės aptariamąjį apibrėžimą. Todėl filosofai bando šiuos praktiškus nurodymus apvilkti loginiu rūbu, rasti jiems kokią nors būdingą loginę savybę. Bene pagrindinis kandidatas šiam uždaviniui — tai principų visuotinumas, atseit kad principai galioja visiems esantiems panašioje padėtyje. Filosofų nusistatymas visuotinumo atžvilgiu gana įvairus. Daug jų, ir ne tik formalistai, teigia, kad visuotinumas — dorovinių principų būtina sąlyga, o mažiau aiškina, kad atitinkamai suprastas visuotinumas yra būtina ir pakankama sąlyga, tai yra, kad principai doroviniai, jei ir tik jei jie yra visuotini.*(14)*

Visuotini principai yra tie, kurie galioja visiems žmonėms, turintiems panašias savybes ar esantiems panašioje padėtyje. Koks nors principas yra visuotinis, jei jį teigiąs žmogus nedaro sau ir kitiems išimčių, nebando jų galiojimą riboti, nesant jokiems reikšmingiems skirtumams tarp įvairių principo paliestų žmonių. Principų visuotinumas reikalauja, kad asmuo kitiems nepirštų sau negaliojančių principų, ar sau nepasisavintų kitiems neteikiamų teisių. Dorovinių principų galiojimas ar negaliojimas negali būti susietas su faktu, kad kuris nors asmuo tik kiekybiškai skiriasi nuo kitų, bet turi

14 Tai daro R. M. Hare savo knygose *Freedom and Reason* (Oxford, 1963) ir *Moral Thinking* (Oxford, 1981).

būti surištas su savybe, kurią principiškai gali turėti ir kiti žmonės.

Pavyzdžiais nurodysime, kas yra visuotinumas. Antai Jonas tvirtina, kad Petras turi savo vaikui dovanų nupirkti. Ar tai reiškia, kad Jono principas bus dorovinis, tik jei jis reikalaus, kad visi žmonės savo vaikams dovanų pirktų? Savaime ne. Mat gali paaiškėti, kad Petras buvo sūnui dovanų pažadėjęs, ir todėl tuo atžvilgiu Petro padėtis reikšmingai skiriasi nuo daugelio kitų žmonių. Koks yra Jono visuotinis principas? Veikiausiai šis: Visi žmones turi savo pažadus ištęsėti. Bet sakykime, kad Onutė buvo pažadėjusi draugei eiti į teatrą, tačiau paskutiniu momentu pinigus, numatytus bilieto pirkimui, išsiunčia savo neseniai susirgusiai tetai. Jei Jonas dabar teigtų, kad Onutė neturi savo pažado įgyvendinti, tai nereikštų, kad jis nelaiko visuotiniu pažadų vykdymo principo. Mat Jonas gali nurodyti Onutės ypatingą padėtį ir aiškinti, kad šiomis aplinkybėmis Onutė ir visi kiti žmonės neturi pareigos ištęsėti pažadus. Tačiau Jono principas nebūtų visuotinis, jei jis teigtų, kad Marytė panašiomis kaip Onutės aplinkybėmis vis dėlto turi eiti į teatrą.

Įsivaizduokime, kad Jonas karštai tvirtina, kad jis turi pareigą mylėti Lietuvą ir dirbti jos gerovei. Ar tai reiškia, kad jo principas visuotinis, tik jei jis reikalauja visus kitus mylėti Lietuvą? Galėtų taip būti, bet tik jei Jonas tvirtintų, kad visi turi mylėti ir visas kitas šalis, panašias į Lietuvą. Bet turbūt jis nori išreikšti kitą visuotinį principą, būtent, kad visi turėtų mylėti savo tėvynę, kokia ji bebūtų. Yra ir dar kita galimybė: lietuviai turi mylėti Lietuvą ir dirbti dėl jos gerovės, bet tai neturi daryti visų šalių piliečiai. Mat Jonas gali tikėti, kad mažų savo valstybinę nepriklausomybę praradusių tautų nariai turi ypatingą pareigą, kurios neturi didelių tautų vaikai. Tad šią pareigą turi ir latviai bei estai, bet jos neturi rusai, kinai, amerikiečiai. Pabrėžtina, kad labiau apibrėžti principai lieka visuotiniais. Jonas galėtų turėti ir visai

skirtingą visuotinį principą, būtent, kad jam nevalia rūpintis Lietuvos klestėjimu, nors jis įpareigotas dirbti kitų šalių gerovei, jei jis tuo pačiu teigtų, pavyzdžiui, kad visų šalių piliečiai turi rūpintis kitų šalių, bet ne savos, klestėjimu.

Šie pavyzdžiai naudingi ir tuo, kad jie pabrėžia reikalą išryškinti du dalykus: (a) skirtumą tarp bendrų ir visuotinų principų, ir (b) poelgių aptarimo problemas. Bendrieji principai yra tie, kurių nurodymai išreikšti bendromis sąvokomis ir be ypatingesnių apribojimų. Bendrų principų pavyzdžiais galime nurodyti: „Ištęsėk pažadus", „Mylėk tėvynę", „Nevok". Jų priešprieša yra sudėtingesni ar specifiniai, bet ne visuotini, principai. Bendrumas yra lyginamoji sąvoka, tad principai gali būti mažiau ar daugiau bendri.*(15)* „Žmogus turi ištęsėti savo pažadus" yra labai bendras principas. „Žmogus turi ištęsėti savo pažadus, jei jų vykdymas suderinamas su žmonijos klestėjimu" yra mažiau bendras principas, o „Žmogus, tikintis panteistiniu dievu, turi vykdyti savo pažadus, jei jų įgyvendinimas nėra kenksmingas gyvuliams ar augalams ir yra suderinamas su kitais jo įsipareigojimais" yra gana sudėtingas principas. Panašiai ir šie principai nėra lygiai bendri: „Žmogui niekada nedera vogti", „Turtingam žmogui nevalia vargšą apvogti", „Žmogus, uždirbąs daugiau negu du tūkstančius dolerių į metus, neturėtų apvogti traukiniu keliaujančių aklų elgetų". Visi šie principai gali būti visuotini, jei jie galioja visiems atitinkamai nurodytiems žmonėms. Visuotinumas nėra lyginamoji sąvoka. Principai nėra mažiau ar daugiau visuotini; jie arba yra arba nėra visuotini. Antra vertus, jų priešprieša yra ypatingi principai, nurodantys kokį nors ypatingą žmogų, tautą ar klasę. Ypatingo principo pavyzdžiu gali būti „Petras turi pažadus ištęsėti", kai tikrinis vardas „Petras" negali būti pakeičiams kokiu nors ir kitiems galiojančiu aptarimu.

---

15 R. M. Hare, *Freedom and Reason*, pp. 37-40.

Svarbu įsidėmėti poelgio aptarimo sudėtingumą bei svarbą. Esame linkę žmogaus elgesį įsivaizduoti taip, kaip jis vaizduojamas elementoriuose. Čia žmogus bėga, sėdi, valgo, su šunimi žaidžia ir t.t. Pažiūrėję į žmogų, matome, ką jis daro, ir tą veiksmą įvertiname, lyg jį galėtume apibūdinti visai nekontroversinėmis kategorijomis. Deja, gyvenimas yra sudėtingesnis. Štai pavyzdys. Einu po laukus, pastebiu gražią obelį, nuskinu kelis obuolius, kuriuos ketinu atiduoti savo sergančiam vaikui, kurio sveikatai itin reikalingi vaisiai. Prileiskime, kad valdžia neseniai suvalstybino visas obelis, nutarė ūkio darbininkams mokėti algą tik su sąlyga, kad nė vienas obuolys nebus nuskintas. Be to, ta obelis, kurios vaisius nuraiškiau, buvo paskelbta visasąjunginės reikšmės objektu, nes kadaise po ja miegojo nuo policijos besislapstantis tautos vadas. Viso to aš nežinau. Tai kai ištiesiu ranką ir paimu keletą obuolių, ką aš darau? Mano manymu, paimu tik kelis niekam nepriklausančius vaisius ir parnešu juos savo vaikui. Anot milicininko, grobsčiau liaudies turtą; pasak darbininkų, atėmiau iš jų algą. O krūmuose pasislėpęs saugumietis mane apkaltina tautos vado atminties įžeidimu, baudžiamu tokiu ir tokiu straipsniu, bei ardomosios veiklos kurstymu. Matę tuos pačius fizinius judesius, liudininkai gali juos skirtingai apibūdinti: vienas dorovinių požiūriu girtinu poelgiu — siekimu išgydyti sergantį vaiką; kitas gali jį vertinti moraliai neutraliu veiksmu — tik keli obuoliai nuskinti, o trečias jį smerkia kaip liaudies turto grobstymą bei ardomosios veiklos vykdymą.

Pavyzdys buvo dirbtinai sudėtingas, bet aptarimo problema iškyla kaskart, kai bandome nustatyti, kurie žmonės yra panašioje padėtyje ir pagal kokį principą jie vertina kurį nors poelgį. Grįžkime prie ankstesnių pavyzdžių, juos tik truputį pakeisdami. Aiškinome, kad Jonas teigė, kad Petras turi vaikui dovaną pirkti, nes jis tai pažadėjo daryti. Todėl ir laukiama, kad Onutė ištęsėtų pažadą eiti į teatrą. Bet įsivaizduokime, kad Jono visuotinis principas nelietė pažadų

ištęsėjimo, bet vaikų pralinksminimą. Tuo atveju Petras tebeturėtų dovaną pirkti, bet Onutės veiksmai išvis nebūtų vertinami pagal naująjį principą. Prie poelgių ir su jais susietų principų aptarimo problemų reikės sugrįžti.

Kol kas visuotinumo apibrėžimas nurodo, kad bet koks principas turi būti lygiai taikomas visiems esantiems panašioje padėtyje ar turintiems panašias savybes. Kitaip tariant, leistina skirtingai vertinti žmonių poelgius, jei jie kaip nors kokybiškai skirasi nuo kitaip traktuojamų. Šitoks neapribotas visuotinumo aptarimas daugumos filosofų laikomas nepriimtinu, nes jis akivaizdžiai nesuderinamas su tariamu dorovinių principų bešališkumo reikalavimu. Ir štai kodėl. Juk visuotiniais būtų laikomi ir principai, nurodantys skirtingas elgesio gaires skirtingų tautų, rasių ar religijų žmonėms. Leistina vienu principu vertinti moterų, kitu vyrų poelgius. Atseit, Petras turi pažadą vykdyti, nes jis vyras, bet to neturi daryti Onutė, nes ji moteris. Galima atsižvelgti ir į kitas fizines bei dvasines savybes ar asmens visuomeninę padėtį. Antai galima siūlyti privilegijų pajėgiantiems du šimtus kilogramų pakelti virš galvos, arba mokantiems keturias kalbas ir modalinės logikos pagrindinius dėsnius. Bešališkumo reikalavimą galima ir subtiliau pažeisti. Savimi pasitikįs turtuolis, gyvenąs pastovioje visuomenėje, gali tvirtinti, kad nereikia vargingųjų šelpti. Jam nereikia šalpos, o kitiems nenori jos teikti. Neketinąs dirbti tinginys gali laikyti doroviniu principu reikalvimą, kad visi visuomenės nariai aukotų pusę savo uždarbio bendram fondui, kuris išdalijamas pastovių pajamų neturintiems nariams. Prisiminus žmonių norų bei polinkių įvairumą, lengva matyti, kad atsiranda sunkumų ir tradiciniam nurodymui „nedaryk kitam to, ko nenori, kad jis tau darytų". Mazochistiškai nusiteikęs sadistas galėtų tvirtinti, kad leistina kitus mušti, nes jis nori būti ir kitų mušamas. Nereikia ir tokių ypatingų sąlygų. Blaivininkas gali laikyti doroviniu principu nurody-

mą, visai uždraudžiantį svaiginamųjų gėrimų vartojimą, nes jis pats negeria ir neturi noro gerti.

Dėl šios priežasties filosofai bando įvairiais būdais susiaurinti visuotinumo sampratą, kad ne visi kokybiniai skirtumai būtų laikomi pagrindu skirtingai traktuoti įvairius žmones. Kartais siūloma, kad asmuo, norįs patikrinti, ar jo peršamas principas iš tiesų yra visuotinis, turi mėginti įsivaizduoti, ar jis sutiktų, kad principo nurodymai jam būtų taikomi tuo atveju, jei jis turėtų kitų žmonių savybes ar būtų jų visuomeninėje padėtyje. Tad ieškoma principų, kurių nurodymus būtume pasirengę vykdyti ne tik mūsų dabartinėmis sąlygomis, bet ir tuo atveju, kai mes turime visai kitas savybes. Taigi, turtuolis raginamas pasiklausti, ar jis tebeteigtų, jog nereikia vargšus šelpti, jei jis pats būtų be skatiko; o tinginys — ar jis būtų linkęs laikyti lėšų išdalijimo principą visuotiniu, jei jis būtų darbštus. Tad iš esmės siūloma, kad reikšmingais būtų laikomi tik tie skirtumai, kuriuos tokiais laikytų visi principo paveikti asmenys, o visuotiniais tik tuos principus, kurių nurodymai būtų priimtini žmogui, pasikeitusiam vietas su kitais principo paveiktais žmonėmis. Šiuo būdu lyg ir užtikrinamas bešališkumas, nes asmens dabartinė padėtis, jo paveldėti gabumai bei visuomeninė pozicija neturi lemiančio vaidmens.*(16)*

16 Filosofai įvairiais būdais mėgina užtikrinti bešališkumą. Viena, vadinamoji Idealaus Stebėtojo teorija siūlo, kad doroviniai teisingi principai yra tie, kuriuos priimtų Idealus Stebėtojas, turįs įvairias savybes, pavyzdžiui, jis žino visų žmonių interesus, juos lygiai vertina, visus lygiai užjaučia ir t.t. Tai maždaug sekuliarizuotas Dievo aptarimas. Kita galimybė — tai išvystyti John Rawlso teoriją, kurią jis naudoja apibrėžti socialinį teisingumą. Pasak Rawlso, reikia įsivaizduoti, kad žmonės susirenka padaryti pirminę visuomeninę sutartį, kuri tarp kitko nustatytų ir dorovinius principus. Doroviniais būtų laikomi tie principai, laimėję visuotinį pritarimą. Sutarties dalyviai princi-

Šių dienų įtakingiausias formalistas, anglas R. M. Hare, siūlo dar griežtesnį kriterijų principų visuotinumui apibrėžti. Žmogus turi ne tik įsivaizduoti, kokius principus jis laikytų visiems galiojančiais, jei jis atsirastų kitų vietoje, bet žmogus turi kokia nors prasme dar pasisavinti ir kitų žmonių vertybių sandarą, idealus bei siekius. Kitaip tariant, turtuolis turi apsvarstyti, ne tik ar jam būtų priimtinas vargšų nešelpimo principas, jei jis pats būtų vargšas, bet ir tada, kai vargšo idealai, siekiai bei vertybės taptų savomis. Šių dviejų visuotinumo aptarimo skirtumus galima šitaip išryškinti. Pagal antrąjį aptarimą, turtuolis galėtų manyti, kad nedera vargšų šelpti, net jei jis pats būtų neturtingas, nes jis įsitikinęs, kad savarankiškumas yra didelė vertybė, kurią visi turi ugdyti. Jis gali tikėti, kad jam pasiseks savomis jėgomis išbristi iš skurdo, o nepasisekimo atveju nei jam, nei visiems kitiems nereikia galiesčio. Bet trečiojo aptarimo reikalavimas pasisavinti kitų vertybių sandarą yra tolygus reikalavimui atitinkamai vertinti visų interesus, norus bei idealus, net jei jie yra visai svetimi ir nepriimtini vertintojui.*(17)* Siūlydamas lygiai vertinti visų interesus, Hare tvirtina, kad utilitaristinė ar pasekmistinė teorija yra neišvengiama nuoseklaus visuotinumo aptarimo išvada.*(18)*

Dabar patikrinkime, ar formalistų tvirtinimas, kad visuotinumas yra dorovinių principų būtina ir pakankama sąlyga, iš eilės šį klausimą statydami visiems trims visuotinumo aptarimams. Pirmasis visuotinumo aptarimas, pagal kurį bet koks principas turi būti lygiai taikomas visiems esantiems panašioje padėtyje ar turintiems panašias savybes, aiškiai yra

---

pus svarsto, nežinodami savo visuomeninės pozicijos, paveldėtų gabumų, ir kitų faktų, kurie gal juos įtaigautų siūlyti principus, suteikiančius sau lengvatų. Abiem atvejais kalbama apie vertinamosios dorovės principus.

17 R. M. Hare, *Moral Theory*, pp. 107-11, 119-21.

18 R. M. Hare, *Freedom and Reason*, pp. 112-136.

būtina, bet ne pakankama sąlyga. Visuotinumas šia prasme būtina sąlyga, nes, kaip vėliau paminėsiu, jis — tik platesnės loginės tiesos įkūnijimas. Jis nėra pakankama sąlyga, nes jis įleistų į dorovinių principų tarpą tokius nurodymus, kurie reikalautų skirtingai vertinti, pavyzdžiui, stipresnius, protingesnius, ar kitos lyties asmenis be jokio tolesnio pateisinimo.

Antrasis visuotinumo aptarimas nurodo, kad principas yra visuotinis, jei žmogus vykdytų jo nurodymus, turėdamas kitų žmonių savybes arba būdamas jų padėtyje. Kartais suabejojama, ar principo visuotinumas šia prasme yra dorovinių principų būtina sąlyga. Tariamai dalis egzistencialistų teigia, kad kiekvienas žmogus pats pasirenka savo dorovinius principus egzistencinių ar autentiškų momentų įkarštyje, kad šis apsisprendimas arba pasirinkimas yra savitas ir nepakartojamas, kad jis įpareigoja tik tą asmenį, o ne kitus, tad ir nėra visuotinis. Geriausiai žinomas pavyzdys šiai tezei apginti yra Sartro aprašyta jaunuolio dilema, kuris turi spręsti, ar pasilikti namie ir slaugyti sergančią motiną, ar įstoti į antinacinę rezistenciją. Bet ši dilema nesudaro visuotinumui jokių keblumų, jei prisimename skirtumą tarp bendrų ir visuotinių principų bei skirtingus galimus poelgio apibūdinimus. Sartro pavyzdį galima suprasti kaip nurodantį, kad įprastos dorovinės taisyklės nėra visada pritaikomos ir nevisada nurodo, kas darytina, ypač jei dviejų priimtinų dorovinių principų nurodymai nesuderinami. Ir šiuo atveju iš tiesų nėra jokios bendros dorovinės taisyklės, kurią jaunuolis galėtų tuojau pritaikyti. Bet bendro principo nebuvimas toli gražu nereiškia, kad negalima rasti atitinkamo visuotinio principo. Įsivaizduokime, kad jaunuolis nutarė įstoti į pasipriešinimą. Jo sprendimas turi būti kuo nors grindžiamas, pavyzdžiui, kad ypatingomis aplinkybėmis, kai siautėja blogis, jaunuoliui pareiga tautai svarbesnė negu senos sergančios motinos prižiūrėjimas. Tad jis įsipareigoja šitokiam principui. Pabrėžtina, kad jis nepriima kokio nors bendresnio principo, kaip „Visada reikia įsijungti į pasiprieši-

nimą", „Visi jaunuoliai, nesvarbu kokia jų padėtis, turi įsijungti į pasipriešinimą", „Niekada nereikia palikti namie ir prižiūrėti motiną". Šitų bendresnių principų, kaip padėties neatitinkančių, atmetimas neįrodo, kad jaunuolio pasirinktas principas nėra visuotinis. Ir sunku įsivaizduoti, kad reikalą nuodugniai persvarstęs jaunuolis nemanytų, kad ir kiti panašiomis aplinkybėmis turėtų panašiai elgtis. Tai nereiškia, kad jis tiki, kad jo draugas, panašaus amžiaus ir taip pat slaugantis savo motiną, turi sekti jo pavyzdžiu, jei jis yra ir kelių mažų vaikų tėvas. Juk jo padėtis reikšmingai skiriasi.

Be to, negalima atmesti galimybės, kad jaunuolio visuotinis principas buvo tik netiesiogiai susietas su konkrečiu poelgiu. Juk jis galėjo nutarti, kad panašiomis aplinkybėmis, kai dviejų principų nurodymai nesuderinami, kiekvienas turi klausytis savo sąžinės. Tad jei ir kitas jo padėtyje esantis jaunuolis nutartų pasilikti su mama, šio jaunuolio nutarimas būtų sutapatinamas su principu, nurodančiu klausyti savo sąžinės balso. Tik skirtingų žmonių sąžinės nurodo skirtingus elgesius.

Tad Sartro pavyzdys, kad visuotinumas antrąja minėta prasme, būtent, kad principas yra visuotinis, jei žmogus yra pasiryžęs vykdyti jo nurodymus, net jei jis turėtų kitų žmonių savybes, arba būtų jų padėtyje, nėra dorovinių principų būtina sąlyga. Dabar panagrinėkime, ar principo visuotinumas yra pakankama sąlyga. Pats Hare nurodo čia slypinčias problemas.*(19)* Reikia tik įsivaizduoti tobulai fanatišką nacį, įsitikinusį, kad žydų naikinimas yra visuotina pareiga. Jam rasinis grynumas tokia svarbi vertybė, kad jis nuoširdžiai tvirtina, jog reikėtų ir jį sunaikinti, paaiškėjus, kad jis turi žydiško kraujo. Šitokių nacių yra labai mažai, nes dauguma veikiausiai nebūtų pritarę žydų naikinimui, jei jie patys būtų buvę žydai. Bet kaip bebūtų, pagal visuotinumo apibrėžtį, fanatiškas nacis gali tvirtinti, kad jis turi dorovinį principą,

19 R. M. Hare, *Freedom and Reason,* pp. 158-76.

reikalaujantį žydus žudyti.*(20)* Panašiai, jei visuotinumas antrąja prasme būtų pakankama sąlyga doroviniams principams, doroviniais reikėtų laikyti nemažą skaičių smulkių principų. Įvairūs pedantai, švaros mylėtojai bei etiketo garbintojai gali būti įsitikinę, kad visiems dera tris kartus į dieną maudytis, kasnakt pakeisti patalines, nusiimti kepurę besisveikinant su moterimis ir t.t. Pedantai ir kiti gali juos nuosekliai vykdyti, pykti, kai kiti juos pažeidžia, bet vis dėlto jie nėra dorovės principai.

Lieka trečiasis, pačius aukščiausius reikalavimus iškeliantis, visuotinumo aptarimas, atseit kad principai yra visuotini, tik jei asmuo juos laikytų galiojančiais net tuo atveju, jei jis būtų pasisavinęs kitų vertybių bei idealų sandarą. Tačiau reikia pabrėžti, kad šis aptarimas radikaliai skiriasi nuo ankstesnių dviejų. Mat formalistai tvirtina, kad visuotinumas yra loginė dorovinių principų savybė, būdinga visiems doroviniams principams. Galima teigti, kad pirmasis visuotinumo aptarimas, tai yra, reikalavimas visus panašioje padėtyje lygiai traktuoti, yra tik vienos platesnės loginės tiesos įkūnijimas arba pavyzdys.*(21)* Toji taisyklė nurodo, kad jei tvirtinama, kad objektas O turi savybę S, tai reikia teigti, jog ir visi objektai, reikšmingai nesiskirią nuo O, turi savybę S. Kyla abejonių, ar antrasis visuotinumo aptarimas pagrįstas kokia nors logine savybe, bet aišku, jog trečiasis aptarimas jokio loginio pagrindo neturi. Be to, net ir nemažai dorovės sistemų jo nepripažįsta. Trečiasis visuotinumo

20 Čia galima išryškinti skirtumą tarp antrojo ir trečiojo visuotinumo aptarimų. Pagal trečiąjį nacis turi įsivaizduoti, kad jis yra kaip tie žydai, kuriuos jis ketina nužudyti. Jie be abejo netiki nacių rasistinėmis teorijomis. Pagal antrąjį jis, tebeturėdamas savo nacių įsitikinimus, turi savęs pasiklausti, ar jis būtų pasiryžęs dėl jų žūti, atsiradęs žydų vietoje.

21 Don Locke, „The Trivializability of Universalizability", *Philosophical Review*, LXXVII (1968), pp. 27-29.

aptarimas reikalauja, kad visų interesai ir idealai būtų maždaug lygiai vertinami. Įsivaizduokime žmogų, įsitikinusį, kad abortas yra nekalto žmogaus žudymas. Manydamas, kad tai dorovinė tiesa, šis žmogus visai nėra linkęs lygiai vertinti abortų šalininkų įsitikinimą, nes jie esą klaidingi. Ir čia nebūtinai nepakantumas, ypač jei žmogus tiki, kad dorovės tiesos objektyvios ta pačia prasme kaip ir mokslo tiesos. Nereikalaujame, kad matematikos mokytojai lygiai vertintų klaidingus ir teisingus problemų sprendimus. Tad šis trečiasis visuotinumo aptarimas svetimas daugeliui dorovės sampratų, todėl jis negali būti nei pakankama, nei būtina dorovinių principų sąlyga, juo labiau jis negali būti dorovinių principų loginė savybė.

Pastarasis faktas gana svarbus, nes iš formalistų jis atima bene svarbiausią jų teorijos ramstį, būtent, tariamą faktą, kad jų peršamą dorovės sampratą, pagrįstą vien tik logine dorovės kalbos analize, galima paneigti tik pažeidžiant logines ar semantines taisykles.*(22)*

IV

Principų turinys ir neformalistų dorovės samprata: Trečiosios pagrindinės dorovės sampratos šalininkai tvirtina, kad kiekvienas tinkamas dorovės aptarimas turi turėti atitinkamą turinį, kaip nors susietą su žmonijos klestėjimu ir jų tarpusavio santykiais. Šie filosofai dažniausiai teigia, kad šitoks turinys yra tik būtina, bet ne pakankama dorovinių principų sąlyga. Reikalą kaip nors apriboti dorovinių principų turinį nurodo faktas, kad formalistų ir minimalistų sampratas reikėjo atmesti dėl jų nesugebėjimo atskirti dorovinių principų nuo mandagumo taisyklių bei įvairių kitų

22 Kurį laiką filosofai tikėjo, kad bus galima išspręsti pagrindines metaetikos problemas, išryškinus dorovės kalbos logines savybes. Ši viltis jau beveik išnyko.

elgesį apsprendžiančių gairių. Formalistų ir minimalistų peršami apibrėžimai įleidžia į dorovinių principų gretas fanatikų, neurotikų ir pedantų įsitikinimus, kurių įgyvendinimas arba kitiems kenkia, arba kurie visai nesusieti su žmonių tarpusavio santykiais bei mėginimais užtikrinti darnų visuomeninį gyvenimą. Bet koks principas, liečiąs tik individą, o ne jo santykius su kitais žmonėmis, neturėtų būti laikomas doroviniu, nors individai ir labai brangintų nurodytą elgesį.*(23)* Antra vertus, teisinių, religinių bei dorovinių principų turinys dažnai gana panašus. Principas, reikalaujantis kitų nežudyti ar vykdyti kai kuriuos įsipareigojimus, gali būti ir teisinis, ir religinis, ir dorovinis. Todėl doroviniai, religiniai ir teisiniai principai, turintys panašų turinį, vieni nuo kitų atskiriami pagal skirtingas būtinas sąlygas. Antai teisiniams, o ne doroviniams, principams būdinga tai, kad juos gali skelbti tik Konstitucijos nurodyti atitinkami organai. Be to, teisiniai principai dažnai nėra visuotini, nes kas galioja panašioje padėtyje esantiems vienos šalies piliečiams — negalioja kitų šalių gyventojams tik dėl to, kad, pavyzdžiui, vienas žmogus yra Vokietijos, o kitas Prancūzijos pilietis.

Tačiau lengviau nurodyti, kad doroviniai principai turi būti susieti su žmonių tarpusavio santykiais, negu konkrečiai nubrėžti jų galimą turinį. Iškyla dvi svarbios problemos. Pirmoji problema susieta su principo turinio aptarimo sunkumais, o antroji liečia apibrėžto turinio principų ryšį su paskatomis veikti.

Prisiminus žmonijos istoriją bei radikaliai skirtingas kultūras, gali atrodyti, kad kiekvienas dorovės turinio

---

23 Pagal šį apibrėžimą asmens sprendimai, liečiantys idealus, nesusietus su kitais žmonėmis, nėra doroviniai. Tad jei jaunuolis nutaria tapti kunigu, o ne verslininku, nes kunigui atseit lengviau patekti į dangų, tai jo sprendimas lieka anapus dorovės. Pabrėžtina, kad tik labai retas idealas nepaveikia kitų žmonių.

aptarimas bus neišvengiamai per siauras. Juk skirtingų laikų bei kultūrų gyventojai turėjo įvairius papročius bei pasaulėžiūras, skirtingai suprato ir priežastingumo ryšius. Todėl esą bergždžia ieškoti kokio nors bendro dorovinių principų turinio. Juk kadaise primityvių visuomenių nariai jautė didžiausią pareigą šokinėti apie tariamai šventus medžius, uždraudė medžioti kai kuriuos žvėris, o kitus net laikė šventais. Net ir dabar dievobaiminga katalikė kalba rožančius, o musulmonai nustatytu laiku atsiklaupia į Mekos pusę. Tai kaip gi gali būti koks nors loginis ryšys tarp dorovinių principų turinio ir šių įvairių įvairiausių poelgių? Tačiau šį priekaištą galime iš dalies atmesti, prisiminę įvairius galimus poelgio aptarimus. Tad apie medį bešokantis čiabuvis gali manyti, kad šokis užtikrina dievų palankumą jo genčiai, taigi ir skatina žmonių gerovę. Moteris gali tikėti, kad malda veiksmingiausia priemonė kitų sieloms išganyti.*(24)* Moters ir čiabuvio elgesio aptarimai nebus pakankamai sudėtingi ir pilni, kol liks nepaminėti įvairūs jų įsivaizduoti elgesio padariniai. Čiabuvio reikalavimą, kad ir kiti genties nariai šoktų apie šventąjį medį, reikia laikyti doroviniu, jei jis tiki, kad tai atneš genčiai gėrio. Jei nebūtų šitokio ar panašaus įsitikinimo, nurodymas šokinėti apie medį, kaip ir anksčiau minėtas obsesinis švaros išlaikymas, negali būti laikomas doroviniu principu. Tad svarbu pabrėžti, kad loginis dorovinių principų turinys susietas su žmonijos klestėjimu ar darniu visuomeniniu gyvenimu ta prasme, kad bent vienas poelgio aptarimas turi tiesioginį ryšį su poveikiu kitiems žmonėms.

24 Šiais pavyzdžiais nebandome tvirtinti, kad kiekvienas tikėjimo nurodymo vykdymas yra dorovinis. Žmogus gali savanaudiškai melstis tik už savo išganymą. Bet būtų kitas reikalas, jei jis melstųsi, kad Dievas suteiktų jam ištvermės mylėti savo priešus.

Ta proga pravartu paminėti, kad iš anksto negalima nustatyti, kokie konkretūs veiksmai atitinka dorovinių principų turinį arba su juo nesuderinami. Tai yra, mes galime žinoti, kad pagal dorovės aptariamąjį apibrėžimą dorovinis principas turi turėti specifišką turinį, tačiau negalime *a priori* nustatyti, kokie konkretūs poelgiai laikytini šio turinio įgyvendinimu. Gal kitas pavyzdys reikalą geriau išryškins. Sakykime, kad „gėris" aptariamas kaip tas, kas patenkina žmonių norus. Tad galima sakyti, jog gėris logiškai susietas su žmonių norų patenkinimu.*(25)* Tuo atveju negalima laikyti geru tokį daiktą ar būklę, kurių žmonės negeidžia. Bet loginiai ryšiai galioja tik tarp sąvokų, jie negali įtaigauti tikrovės, tad jie negali nustatyti, kokius norus žmogus gali turėti. Kitaip tariant, loginis gėrio ir norų santykis nurodo, jog galima tvirtinti, kad tik tie objektai geri, kurie patenkina kokį nors žmogaus norą, bet ta pačia proga negalime nurodyti, kad *noras turi toks ar toks būti.(26)* Panašiai, nors doroviniai principai turi būti susieti su žmonijos klestėjimu, pats dorovės aptarimas nenustato, kokie konkretūs poelgiai laikytini šio klestėjimo ugdytojais.

Norint kuo plačiau aprėpti dorovinių principų įvairumą, įvairūs priežastingumo ryšių supratimai laikomi lygiaverčiais. Kai kam šitoks pakantumas gali atrodyti „nemoksliškas", bet jis nėra be pagrindo. Pirma, aptariamąja dorovės samprata siekiama apibūdinti ir su religija susietas doroves. Religinių įsitikinimų sandaroje įvairios antgamtinės būtybės turi nemažą vaidmenį žmonių gyvenime, tarpininkaudamos tarp žmonių, žmonių ir gamtos ir t.t. Antra vertus, nemažai kitų dorovių yra pagrįstos sekuliarine pasaulėžiūra, kuri, nors ir apvilkta tariamo moksliškumo rūbu, taip pat remiasi eschatologinėmis

25 Paul Ziff, *Semantic Analysis* (Ithaca, 1960), pp. 200-47.

26 Šiuo klausimu žiūrėkite R. M. Hare, „Descriptivism" — Kn.: *Essays on the Moral Concepts* (Berkeley, 1972), pp. 62-67 ir Philippa Foot, „Goodness and Choice" ten pat, pp. 132-47.

viltimis, istorijos užtikrinta ateitimi. Marksizmas yra pavyzdys teorijos, kurios šalininkai tiki jos tvirtinimais, panašiai kaip tikintieji priima savo šventųjų tekstų teigimus. Sakyčiau, kad dauguma makrsistų teorikų Lietuvoje ir Tarybų Sąjungoje, kalbą apie marksizmo „moksliškumą", neturi jokio supratimo nei apie priežastingumą, nei apie pagrindinius mokslo teorijos privalumus. Trečia, bandymas laikyti doroviniais principais tik tuos, kurių vykdymas pagrįstas teisingu pasekmių apskaičiavimu, irgi sukelia didelius sunkumus. Antai duodu kaimyno vaikui obuolį, tikėdamasis, kad tai pagerins jo mitybą ir sveikatą. Bet jis tik suserga. Norėjau jam gėrio, sukėliau tik blogį. Kartais net ir gana paprastų poelgių pasekmes sunku apskaičiuoti. Be to, turime gilų įsitikinimą, kad dorovė daugiau susieta su siekiamomis pasekmėmis, negu su tikrosiomis.

Antroji turinio aptarimo problema yra surišta su paskatomis veikti. Kaip minėta, žmogaus doroviniai įsitikinimai ryškiausiai atsiskleidžia jo poelgiuose. Asmens doroviniai įsitikinimai turi jį įpareigoti, būti paskata jų nurodymams vykdyti. Bet kyla pavojus, kad per daug konkrečiai nustačius dorovinių principų turinį, žmogus lieka visai abejingas jų nurodymams. Lietuvoje skelbiama ši dorovės samprata:

> Kiekvieno visuomenės nario elgesys vertinamas pagal komunistinės dorovės principus bei normas, kurie atspindi visuomenės siekius. Pagrindinis siekis — sukurti komunizmą — yra kartu ir komunistinės dorovės kriterijus. Komunistinės dorovės požiūriu, doru laikomas tas individo elgesys, jo veikla, kurie padeda įgyvendinti komunizmą . . . Šiuo atžvilgiu socialistinė visuomenė yra priešingybė kapitalistinei visuomenei. Pastarojoje dorovės matas tampa vis labiau neapibrėžtas.*(27)*

Nors neaišku, ar šioje ištraukoje kalbama apie dorovės aptariamąjį ar vertinamąjį apibrėžimą, tarkime, kad autoriai

---

27 *Etika* (Vilnius, 1974), p. 48.

svarsto aptariamąją dorovę. Aplamai tarybiniai filosofai labai daug dėmesio skiria viešajai nuomonei, vildamiesi, kad jos spaudimas privers ar įtikins tarybinius piliečius įsisąmoninti kompartijos skelbiamus tikslus. Bet, be abejo, tarybinis pilietis, kuriam partijos peršama komunizmo statyba yra visai svetima, gali ramių ramiausiai tvirtinti, kad jam nesvarbu, ar jo poelgiai yra doroviniai ar nedoroviniai pagal šį aptarimą. Nesidomėdamas komunizmo statyba, jis gali sutikti, kad komunistinė dorovė reikalauja statybai talkinti, bet toliau tvirtinti, kad jam doroviniai principai (pagal šį aptarimą) neturi jokios reikšmės, kad jis neketina jiems įsipareigoti, ir kad jis savo elgesį apspręs, atsižvelgdamas į savo tautos, šeimos ar darbininkijos gerovę bei savo religinius įsitikinimus. Panašiai bedievis gali būti abejingas kai kuriems krikščionims svarbiems principams. Kitaip tariant, kuo konkrečiau apibrėžtas dorovės turinys, juo didesnė tikimybė, kad daugiau žmonių bus abejingi dorovės nurodymams ir nejaus jokio polinkio juos laikyti paskata veikti.

Bandysime tai išryškinti kitais pavyzdžiais. Tarkime, kad bekasdami Artimuosiuose Rytuose archeologai suranda akmenį, kuriame surašyti dorovės nurodymai. Po ilgų tyrinėjimų archeologai ir istorikai įrodo, kad šios taisyklės tapo pagrindu vėliau išsivysčiusioms graikų-romėnų ir žydų-krikščionių dorovės sistemoms. Panašiai įsivaizduokime kitą atvejį: kalbininkas kaip nors nustato, kad etimologiškai žodis „dorovė" nurodo labai konkretų elgesį. Abiem atvejais entuziastingai nusiteikę išradėjai tvirtina, kad dabar jau moksliškai įrodyta, kas yra dorovė arba kuo ji turėtų būti. Bet kas iš to, jei šios dorovės turinys nesuderinamas su mūsų pagrindiniais interesais? Geriausiu atveju, žodynai bus atitinkamai pataisyti, ir kalbos kultūros puoselėtojai nesigailės šį „senadarį" taisyklingai vartoti. Bet joks etimologinis, archeologinis ar istorinis išradimas neprivers žmonių atitinkamai pakeisti savo elgesio gaires apsprendžiančių principų.

„Dorovė" turės nustatytą turinį, bet ji tuo pačiu bus atskirta nuo žmonių tiesioginių rūpesčių. Šiuo atveju dorovė taps tuo, ką anksčiau pavadinome visuomenine dorove. Ją bus galima empiriškai aptarti, nustatyti, koks gyventojų nuošimtis tokį ar tokį jos nurodymą vykdo, bet ryšys su žmogaus dvasine autonomija bus nutrauktas.

Nors lieka problemų, vis dėlto pasiūlysime gana kuklų dorovinių principų turinio apribojimą, būtent, doroviniai principai turi būti susieti su žmonių tarpusavio santykiais ir su jų vykdymo numatytu poveikiu kitiems žmonėms, padarinių apskaičiavime nesivadovaujant vien asmeniniais sumetimais, bet atsižvelgiant į kai kurių kitų žmonių interesus.*(28)*

Sąmoningai nereikalaujame atsižvelgti į visų žmonių interesus, juo labiau, kad visų interesai būtų lygiai vertinami. Juk norime, kad apibrėžimas būtų suderinamas net su siauriai nacionalistinėmis, komunistų ir nacių dorovėmis. Antai, net ir dabar tvirtinama, kad Dzeržinskis buvo geras ir gerbtinas žmogus ir tokiu iš dalies buvo, nes stokojo buržuazinio ištižimo, bet drąsiai ir be gailesčio naikino tuos, kurie kovojo prieš Spalio revoliuciją. Proletariato pergalė reikalavo negailestingo buržujų žudymo ir nekaltų įkaitų sušaudymo, ir Dzeržinskis gerbtinas dėl savo vaidmens šią pergalę užtikrinant. Peršamas dorovinių principų turinio aptarimas neišbraukia iš dorovinių principų gretų ir pasišventusio nacio smogiko aistros žydus naikinti, nes šiais veiksmais jis tariamai užtikrino vokiečių tautos gryną kraują, kuris, jo manymu, laiduoja žmonijos klestėjimą. Ir nors šitokie principai yra žiaurūs, esame linkę teigti, kad naciai ir komunistai turi savo dorovę, nors ji būtų šlykšti. Taip pat reikia neužmiršti, kad šitoks vienų žmonių sunaikinimo,

28 Neformalistinę dorovės sampratą perša William Frankena savo jau minėtuose straipsniuose ir G. J. Warnock, *The Object of Morality* (London, 1971).

pateisinimas kitų klestėjimu nėra tik nacių ir komunistų dorovių ypatybė. Liberalai kartais daro panašius apskaičiavimus. Juk nekaltų Hirošimos gyventojų sunaikinimas buvo beveik visų priimtas teisiu, nes tokiu būdu karas neva sutrumpėjo ir žuvo mažiau žmonių.

Peršamas turinio aptarimas iš dorovinių principų tarpo išbraukia tik etinį egoizmą, kuris tvirtina, jog žmogus turėtų siekti tik savo gėrio arba atsižvelgti į poelgių pasekmes tik sau pačiam. Paminėtina, kad žmogus, elgiąsis lyg būtų priėmęs etinį egoizmą, nebūtinai neturi dorovinių principų. Juk jis galėtų tikėti, kad visuomeninis gyvenimas klestės tik tada, kada žmonės pirmiausia rūpinsis savo gerove. Čia lyg koks dorovinis *laissez-faire*, pagal kurį kiekvienas žmogus, siekdamas tik savo gėrio, užtikrina visų gerovę. Tad nors etinis egoizmas formaliai nelaikomas dorove, tai dar nereiškia, kad žmogus negali pirmiausia atsižvelgti į savo norus ir vis tiek laikyti save doru. Be to, pagal šį aptarimą doroviniu galėtų būti ir šis principas: kiekvienas turi įgyvendinti savo norus. Mat galima įsivaizduoti, kad, žmonijai patobulėjus, visų norai bus nesavanaudiški, bet pirmoje eilėje bus susieti su kitų gerovės įgyvendinimu.

V

Laikas apibendrinti aptariamosios dorovės klaidos rezultatus. Gana aišku, kad doroviniai principai turi būti paskata veikti, bet minimalistų tvirtinimas, kad principo viešpatavimas yra būtina ir pakankama dorovinių principų sąlyga, atrodo klaidingas. Kartais doroviniai principai nėra viešpataujantys. Vis dėlto doroviniais principais gali būti laikomos tik tos elgesį apsprendžiančios gairės, kurios nurodymus asmuo dažniausiai vykdo.

Formalistų dorovės samprata, pagrįsta visuotinumu, taip pat nėra be trūkumų. Nors atitinkamai suprastas visuotinumas yra būtina dorovinių principų sąlyga, jis nėra jų

pakankama sąlyga. Žmonių norai, pomėgiai ir interesai skiriasi, ir kai kurie asmenys gali ypatingą reikšmę skirti nurodymams, visai nesusietiems su žmonių tarpusavio santykiais. Tad formalistinė dorovės samprata, kaip ir minimalistinė, nepajėgia atskirti dorovinių principų nuo švaros, etiketo ir dar kitų rūšių elgesio gairių.

Filosofai, pabrėžią dorovės tamprų ryšį su žmonių tarpusavio santykiais, teisingai nurodo, kad doroviniai principai turi apribotą turinį. Bet šis turinys turi būti labai plačiai aptariamas, kad jis aprėptų skirtingų dorovių pilnatį, ir kad iš jo išplaukiantys nurodymai būtų paskata veikti.

Tad doroviniais principais reikia laikyti tuos žmogaus elgesio gaires apsprendžiančius principus, (1) kurių nurodymus, nors jie nėra visada viešpataujantys, dažniausiai mėginame įgyvendinti, (2) kurie yra visuotini antrąja minėta prasme ir (3) kurių turinys susietas su žmonių tarpusavio santykiais ir su jų vykdymo numatytu poveikiu kitiems žmonėms, padarinių apskaičiavime nesivadovaujant vien tik asmeniniais sumetimais, bet ir atsižvelgiant į kai kurių kitų žmonių interesus.

Straipsnio pradžioje paminėjau galimybę, kad dorovės samprata dar nėra visai apibrėžta, bet turi kelias tarpusavyje nevisai suderinamas prasmes. Akylesnis skaitytojas gal ir pastebėjo įtampą tarp dviejų dorovės prasmių. Dorove gali būti laikoma ta visų elgesį apsprendžiančių gairių sandara, kuri galutinai *nusprendžia*, ką žmogus daro. Šita plačiąja prasme kiekvienas žmogus turi dorovę, nors jis visai nepaisytų savo poelgių poveikio kitiems. Siauresne prasme dorovė yra tik dalis elgesį apsprendžiančių gairių visatos, būtent, toji, kuri susieta su mėginimu atsižvelgti į kitų žmonių interesus. Šis dvilypiškumas paaiškina, kodėl galima teigti, kad kiekvienas žmogus turi dorovę (plačiąja prasme) ir kad kuris nors asmuo visai neturi dorovės (siauriąja prasme). Todėl argumentuodamas prieš minimalistinę ir kartais prieš formalistinę dorovės sampratą, kartais nurodžiau, kad jos

nesuderinamos su siauresnės dorovės sąvokos reikalavimais. Iš esmės siūlau, kad siauroji dorovės samprata, atitinkamai suprasta, yra tinkamesnė.

Užbaigdamas vėl norėčiau pabrėžti, kad dorovės aptariamasis apibrėžimas nepadės mums nuspręsti, kas darytina ir kas nedarytina. Straipsnio tikslas nebuvo nustatyti, koks elgesys priimtinas doroviniu požiūriu, bet tiktai kokie veiksmai iš viso susieti su dorove. Dorovinio elgesio įvertinimas — tai jau kitas ir dar sudėtingesnis reikalas.*(29)*

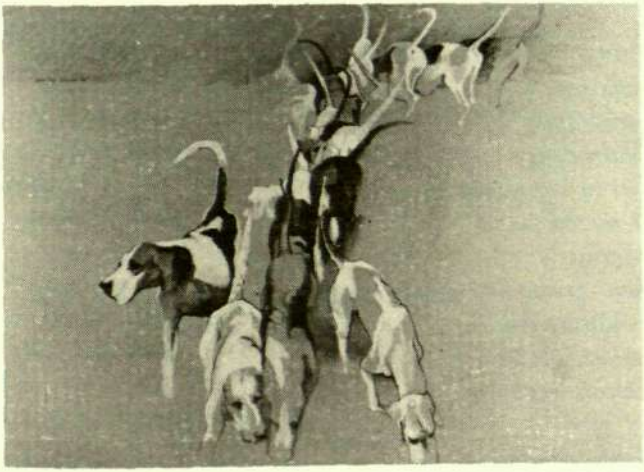

29 Vertinamosios dorovės problemas nagrinėjau savo „Dvi pagrindinės šiuolaikinės moralinės teorijos", *Aidai*, 1980, Nr. 3, pp. 126-32 ir Nr. 4, pp. 198-206.

MODERNUS NARCIZAS

RIMAS VĖŽYS

Kai neturėjau
veidrodžio
buvau praradęs
savo veidą
ir bekalbėdamas
su savimi
maniau
kad esu
ventrilokvisto
iškamša.

Dabar
sienose
turiu daug
veidrodžių
pirktų karnavale
ir matau juose
įvairius
savo atvaizdus; plonus storus
aukštus pilvotus
retkarčiais šleivus
kartais raguotus.

Turint tokią
kolekciją savęs
man daugiau
visai nebereikia
kitų žmonių.

ATSIVERTIMAS

Beslampinėjant
didmiesčio gatvėmis
esu dalis
margos minios:
oranžinėm drobulėm
apsikarstę
plikagalviai budistai
muša būbnus
ir šoka
paskutinį fokstrotą
šioj žemėj
barzdoti Jesus freaks
vis intonuoja
Christ is love
Christ is love
naujai atgimę
ar apsigimę
krikščionys
mojuoja plakatais
GOD SAVES
ar
Ronald Reagan Saves
ir aš
pagautas entuziazmo
grįžtu namo
į seno tikėjimo glėbį
ir atidarau
naują taupymo sąskaitą.

IŠ LAIŠKŲ VINCUI KRĖVEI 1944-1954 II

Paruošė KOSTAS OSTRAUSKAS

Faustas Kirša

Nors pasipažinęs su Krėve nuo senų laikų ir artimai su juo bendravęs, savo laiškuose (jų 10) Kirša gana atokus, lyg ir išdidokas, „filosofiškai" nusiteikęs. Kartais jie atrodo rašyti jei ne iš paties Olimpo, tai bent iš gretimų parapijų.

Pirmajam laiške Kirša karčiai atsiliepia apie savo santykius su Baliu Sruoga. Šiuo reikalu išgirstina ir kita pusė — žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose* (Chicago, 1974), p. 159-163.

[Lübeck],
1947.XII.10.

Mielas Krėvė!

Iš Stasio Santvaro gavau Jūsų adresą. Man tikrai labai malonu parašyti keletą žodžių apie save ir išgirsti iš Jūsų Amerikos garsą, kurio mes klausomės ir svajojame ten patekti, nors, kiek girdžiu, Jūs ten nelabai žavitės savo gyvenimu. Mums čia pakankamai baimės įvaro karo šmėklos ir gandai. Kiek visa tai malonu idėjoje, tiek nejaukiai vaizduojasi realybėje, nes karo atveju mūsų, dipininkų, gyvenimas atsidurtų tikrai pragare: ir mirtis, ir badas, ir nežinia kas.

Kaip ten bebūtų, Jūs esate saugioje vietoje, kol visokia velniava išsispręs Europoje. Europa — Liuciperio katilas. Jūs visa tai gerai žinote, išgyvenote, jau iš atstumo žiūrite; o mes toj smaloj tebečirškame. Dažnai labai griaudžiai priklausome nuo nekultūringų Unrros, dabar IRO pareigūnų. Kad vokiečiai mus laikė „žemesniais", tai jų buvo tokia teorija, bet kodėl demokratinių kraštų pareigūnai, kurie eina humaniškumo šūkiu, dažnai mus pastumia lyg neužaugas, tai visiškai nesuprantama. Visa tai, mielas Krėvė, jau išgyvenai, o mums dar tenka tą neteisybę kęsti. Tuo esi laimingas.

Šaukia, kad mes badaujam. Palyginti su Amerikos gyvenimu, gal ir taip. Skiaubri vokiečiai, skiaubri ir dipininkai. Bado, žinoma, nėra. Tik gyvenimas vargingas. Aš asmeniškai, gyvendamas silkių krašte, visokiais pavidalais valgau silkes, ir man kai kas iš šalies dar primeta. Bet yra tautiečių, kurie tikrai vargingai gyvena. Iš davinio gyventi neįmanoma. Žmonės vijurkais sukas, kad gomurį patenkintų.

Dabar išgyvenam B. Sruogos mirtį. Tai smūgis literatūrai ir draugams. Jums asmeniškai taip pat skauda netekti artimo bendradarbio ir kolegos. Nežiūrint įvairių peripetijų mano bendravime su Sruoga, jo pakilimas į anapus yra mano dvasiai ir vaizdui staigmena ir nuliūdimas. Gan daug metų su juo nebesisveikinau. Tik jo mirties dienomis sapnavau, kad susitaikiau. Toks sapnas man buvo keistas. Dabar suprantu, kad mūsų bendravimas, jam skiriantis iš šio pasaulio, dvasiniai pasikartojo. Skirdamasis su žemės keliais, jis, matyt, bus pagalvojęs, kiek jis man bloga yra padaręs, kiek savo kerštingu charakteriu ant manęs pagiežos liejęs. Tebūnie jam atleista danguje, kaip jam aš atleidžiu žemėje! Ne viskas tas aišku, ką mes turime rankoje. Yra dvasinis gyvenimas, yra siela. Viskas vyko ir vyksta kaip sapne. Ar Lietuvos laisvas gyvenimas nebuvo sapnas? Ir šiandien, kuomet jaučiu subrendimą, gyvenu atitrauktu dvasiniu gyvenimu ir negaliu paskęsti į realybę, į partijų rietenas, į smulkių žmonių rietenas.

Aš rengiu antrą knygą spaudai: „Šventieji akmenys". Čia aš esu bent kiek kitoks. Tai šauksmas tyruose, kur pati teisybė vaikšto išguita. Čia duodu vieną gabaliuką:

Ne visos stygos skamba: daug nutrūko jų.
Į tamsią naktį šovęs, aidas nebegrįžta.
Tuštėja menės. Tik rausvi šešėliai smilksta
Aistros sapnuos prie abažūrų ir gėlių.

Slaptingos akys per rūkus palydi mus
Į nežinią, kur žemei gims nauji stebuklai,
Ir mūsų kraujo naštą pervers laiko durklais
Ir svers mintis, nudirbtus darbus ir namus.

Taip aš žaidžiu gyvenimu, mintimis ir žodžiu. Aš girdėjau, kad rengiate spaudai „Dangaus ir žemės sūnų". Aš visuomet tais spausdintais gabaliukais žavėjausi. Kai išleisite ištisai, bus didelis džiaugsmas rašytojui ir literatūrai. Taigi būkite kūrybingi! [. . .]

Lübeck,
1948.XI.13.

Mielas Krėvė!

Jau senokai gavau Jūsų laišką. Jis toks mielas, kaip pavasario oras. Bendravimas atgaivina ir duoda vilties gyventi. Ačiū už viską.

Manau nepyksi, kad Jūsų laiško kai kurias vietas paskelbiau „Mūsų kelias" laikraštyje. Daviau spaudai dėl to, kad jos visuotinai reikšmingos. O apie Jus taip maža turi žinių visuomenė.

Pasauliniai įvykiai, atrodo, vyksta kitaip, negu kad Jūs buvote rašę. Jau karo kilimu, atrodo, niekas neabejoja. O mums, būnant Vokietijoj, net karšta darosi. Visi rengiamės tą pabaisą sutikti. Karas — pabaisa, bet mūsų likimui — išganymas. Mes, stovyklų gyventojai, organizuojamės, kaip apsiginti, bėdai ištikus. Yra žinių, kad, katastrofai atėjus, vietos komunistai turi instrukcijų, kaip sudoroti DP. Esą

pirmon galvon suimti „komitetčikus". Stipresniems gandams pasklidus, lageriuose jau būna ir panikos: žmonės bėga į mišką . . . Taigi, mes gyvenam baimėje.

Stovykloje gyvenimas tas pats, monotoniškas. Koridoriai dvokia išviečių oru, aplink ant virvučių prikarstyta baltinių su muilo kvapu. Mes esam nei raupsuoti, nei kaliniai, nei negrai, o dažnai tokiais esame traktuojami. Išgarsėjęs šalpos humaniškumas yra retorika. Valdžios pareigūnai specialiai parinkti nekultūringi žmonės. Aš negaliu atsipeikėti, pagalvojus, kaip idėjos tolimos nuo realybės.

Sveikinu su „Dangaus ir žemės sūnaus" pirmąja dalimi. Vadinas, varai antrąją dalį. Tai mūsų visų džiaugsmas. Redakcijos pastaboj „Mūsų kelias" pastebėjau, kad šis kūrinys turėtų būti ne tik atspausdintas, bet išverstas į svetimą kalbą.

Ramiais nervais Jūs galite dirbti ir mokslo darbą universitete, ir kurti. Mūsų dalia čia daug margesnė. Nežinojimas, baimė, nedatekliai, nesutarimai — slegia ir mintis apniaukia. Po keliolikos [!] metų tremtiniai labai pasikeitė: susmulkėjo, nervingi, neteko idealizmo, kuris anksčiau ugningai triško iš kiekvieno veido. O po vokiečių pinigų reformos ir kultūrinis gyvenimas supasavo. Bepinigė, didesnis susirūpinimas, kuo prisipirkti prie dienos davinio. Tik spekuliantai nuolat nežūsta. Šiaip žmogui gyventi sunku.

Aš pasiruošęs vykti Amerikon. Jau gavau visokius raštus ir patikinimus. Tik reikalas nejuda iš vietos. Tikiuosi pajudės.

Tikėjom, kad Amerikos prez. išrinks Th. Dewey, bet dabar vėl Trumanas. Sako, kad DP bus blogiau, ne taip greit veš. O čia karo galimybės prieš akis. Taigi beveik netenku vilties patekti į Ameriką. Gali atsitikti, kad bolševikai nudobs, arba pirmas pateksiu į Lietuvą.

Aš tapau visiškai sužavėtas Jūsų ir Ponios rūpesniu: gavau Jūsų siuntinėlį. Ak, žinai, mes dabar kaip vaikai: džiaugiamės dovanomis. Ir kaip nesidžiaugsi — ir nauda, ir atmintis. Jūsų dovana mane džiugina, bet kartu ir išmėtinėja

sąžinė — neverta, nesiųskit. Nesate milijonieriai, kad dar šalpa užsiimtumėte. Iš Jūsų pusės per daug. Man nieko nereikia, gal tuoj pakaks šešių lentų. Aš mintu iš „humanistinio" davinio. O kai vienas kitas draugas prisimena, tai ir visiškai gerai.

Po stovyklas gastroliuoja aktorius H. Kačinskas. Literatūros kūrinius skaito. Tarp kitų Jūsų „Arą". Pasisekimas geras.

Lietuvių rašytojai Amerikoj ne ką nudirbate, o, rodos, turėtute daugiau laimėti. Čia mes visi plakamės kaip žuvys ant ledo. Šiemet ypatingesnių veikalų nepasirodo. Premijų zubrai skundžiasi, kad neturės ką premijuoti. Tremty labai išryškėjo Pulgis Andriušis. Bent man staigmena. Iš menko feljetonininko pasidarė sultingo stiliaus rašytojas. Savotiškas, lietuviškas. [. . .] Šiaip visi dirba. Gerai, kad dirba. Bus ko parneša į Lietuvą. [. . .]

Ačiū už laišką ir siuntinėlį. Sveikinu Ponią. Malonu pabendrauti su gyvais. Nes dauguma prietelių jau aname pasauly. Net Herbačiauskas tenai . . . Taigi neužmiršk.

Stony Brook, N.Y.,
1949.V.27.

Gerbiamasis!

Sveikinu. Aš jau atvykau į U.S.A. Dar nesuvokiu, kaip, kas, kur vyksta. Nauja aplinka ir nauji išgyvenimai.

Gyvenu pas nuostabiai gerą globėją viešpatnąją Pranę Lapienę. Bet ilgai būti kam nors našta nėra lengvas dalykas. Dairausi. Į svetimtaučių įmones, pasirodo, sunku bepatekti dėl amžiaus. Visur reikalauja jaunų ir muskulingų. Mano muskulų gal pakaktų, bet metų per daug. Čia formalistai.

Man svarbu pragyventi, ne uždarbiauti. Malonu savais pinigais nors cigaretę nusipirkti. Bandau galimybes raustis Amerikos gyveniman. [. . .]

Stony Brook, N.Y.,
1949.VI.13.

[. . .] Jau daug dienų, kai sėdžiu Amerikos žemėje. Esu viešp. Pranės Lapienės svetys. Gyvenu kaip princas. Viskas gatava. Kurorto viloj. Bet svečiavimasis turi savo galą. Reikia žinoti saiką ir mastą. O aš dar vis neturiu kur išlėkti. Bandau ir ieškau [?] kur nors verĝo darbą dirbti. Jaunesni čia greit įsitaiso. Nagingi — turi darbo. O kai aš pasveriu save — menka prekė net su negru lenktyniuoti.

Vis tik pas mielus Lapius šį tą dirbinėju su medeliais. Atseit dirbu švaros [?] darbą. O naktimis (įsivaizduok, užsikroviau!) verčiu J. Baltrušaičio „Lilija i serp". Jau didelį pluoštą padariau, padarysiu visą knygą. Turiu individualinį malonumą. Žinoma, kai vertimų nuotaika užsikirs, nebeversiu. Bet šie eilėraščiai dabar labai aktualiai gyvi atrodo. [. . .]

So. Boston,
1952.X.26.

Viešpatnasis V. Krėve!

Kaip tai atsitiko, kad Jūs jau sulaukėte 70 metų! Aš senstu. Bet man rodos, kad kiti nesensta. Seni metai — ne senatvė. Svarbu — jauna dvasia. To Jums, atrodo, dar netrūksta.

Sveikinu sulaukus apskritus metus. Tai blaiviausi žmogaus metai. Daug kas šviesiau matosi. Praeitis upe liejasi į vandenyną. Jūsų praeitas kelias virsta upe, išsiliejusia į lietuvių tautą. Be Jūsų kūrybos būtų daug tuštumos mūsų literatūroje.

Jūsų knygos svetimoj žemėje, atrodo, turėtų būti uolomis lietuvių širdyse. Tik realybė baisiai žiauri, net bjauri. O savoji žemė gyva po velėna. Baisios tragedijos laikais lietuvių tautai — sūnūs apaugo kerpėmis.

Amžinoji lietuvių dvasia tegaivina Jūsų širdį laimei ir kūrybai!

Jurgis Savickis

Tėra tik du J. Savickio laiškai — abu iš jo „Ariogalos" pietų Prancūzijoje. Trečiajam, deja, jau nebeliko laiko: pripažindamas, kad „su mirtimi nereikia žaisti", antrajame laiške rašęs, jog, išėjus į pensiją, „nereikia pasiduoti", nes gyvenama „kiek pats nori", po dvidešimties dienų Savickis staiga mirė, ištiktas širdies smūgio.

„Ariogala"
Roquebrune, Cap Martin, A.M.,
1952.X.17.

Brangusai Tamsta,

Daug laimės linkiu Tamstai, kad leidėjai spausdintų knygų knygas ir kad šiaip išeivijoj Tamstai sektųsi ir nieko netrūktų. Man atrodo, skaitmuo „70" — labai nemandagus! Bet tai turbūt nieko nereiškia, nes mes visuomet pasiliekame jauni.

Kiek atsiminimų šiaip asmeniškų dabar praslenka: amžinos kavos pas Tamstą ar Balį Sruogą, knygos, paskui tik trumpos žinutės Amerikos laikraščiuose. Geri buvo laikai! Bet ir dabar, atrodo, — geri laikai. Kai darbo ir noro dirbti esama! [. . .]

Roquebrune, Cap Martin, A.M.,
1952.XII.2.

Brangusai Tamsta,

Džiaugiuosi gavęs iš Tamstos laišką, ačiū! Kad Jūs ir progą radote parašyti ir — tuojau. Iš to galima spręsti, kad

Jūs nelikote galutinai sukaktuvių nukankintas ir į lovą nuvarytas. Aš ir dabar dar skaitau, kas buvo ir kaip buvo iškilmės švenčiamos. Niekuomet nemačiau, kad mūsų visuomenė būtų taip sujudusi. Gerąja prasme. Ir biografijos, ir pasikalbėjimai, ir jaunuomenė, ir senuomenė. Visi draugai man rašo, radę geros progos susikaupti ir pasidžiaugti (Aistis & Co.). Linksma ir pačiam pagalvoti apie gyvenimo prasmę. Kad Jūsų amžius būtų netolimas mirties ir atsisveikinimo — amžinojo — valandos, kaip Jūs rašote, — manau, — klaida! Didelė korektūros klaida. Žinoma, su mirtimi nereikia žaisti. Bet amžinoji tiesa: gyvenama „kiek pats nori". Iš to karšinimosi nedaug vertės. Kai žmogus nustoji dirbęs. Užtat visi pensininkai tuojau ir nugaišta . . . Kai paragauja pigios duonos ir nori „pasilsėti". Užtat nereikia pasiduoti, nereikia nė kiek keisti savo įpročių ir darbo. Nė nematyti, kas jau įvykę bus (70), nepastebėti ir — nugalėti. Tamsta „reikalingas" ir jauniems, ir subrendusiems! Kas iš mūsų (subrendusiųjų) neatsimena „Aušrinės" . . . Tamsta sakeisi pats per iškilmes: jaunuomenė Tamstą bus taip maloniai paveikusi, kad Tamsta panorėjai su ja grįžti Lietuvon . . . Grįšime. Ne paslaptis niekam — karas bus. Grįšime visi, tiek išlaukę ir iškentėję. (Užtai tokios kvailos rietenos: Vliko ir anti-Vliko!). Ir prancūzai dažniausiai į pensiją išėję — tuoj nugaišta ir suvysta. Visą gyvenimą taupę (senatvei), visą gyvenimą dirbę ir pagaliau ėmę žuveles gaudyti ir „ilsėtis", kai pasivelina sau pagaliau — „pailsėti". Gyvenu tarp prancūzų ir prancūzelių. Tai būtų kaip ir pasveikinimo tąsa — šis mano nevertas laiškas. [. . .]

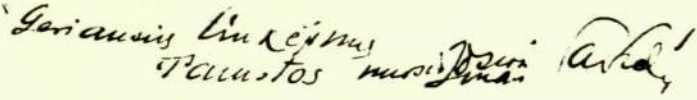

Pranas Skardžius

Senas Krėvės bičiulis, to paties fakulteto kolega Lietuvos universitete, P. Skardžius net ir po daugelio metų liko savo laiškuose gana formalus, dažnai beveik kanceliariškas — kartais užbaigdavo laišką dar ir „su pagarba".

Iš apie 40 laiškų šiuo atveju reikšmingiausi tie, kuriuose jis rašo kalbiniais Krėvės raštų reikalais. Jau Lietuvoje tapęs — paties Krėvės prašymu — kalbiniu jo patarėju ir taisytoju, tų „pareigų" Skardžius neatsisakė ir išeivijoje. Ypač daug ir nelengvo darbo įdėjo, peržvelgdamas *Dangaus ir žemės sūnų* tekstą.

Amerikoje abu kalbino laiškais viens kitą apsilankyti — Skardžius kvietė Krėvę į Clevelandą, o Krėvė Skardžių į Philadelphiją. Tačiau nei vienas neišsiruošė: Skardžius aiškinosi, kad „tuo tarpu" negalįs — „neleidžia darbo aplinkybės", o Krėvė, besiremontuodamas dantis, skundęsis, jog jis „atrod[ąs] taip bjauriai be dantų, kad gėdin[ąsis] su žmonėmis susitikti". Taip jiedu ir nepasimatė — ne tik Amerikoje, bet, atrodo, ir apskritai išeivijoje.

Göttingen,
1944.X.3.

Brangieji!

Aš labai džiaugiuos, kad Jūs taip įvertinate mūsų bendravimą su Jumis. Aš nenorėčiau veltui girtis, bet visą laiką aš viską dariau, kad tas mūsų bendradarbiavimas vis kaskart būtų sklandesnis. Tiesa, aš kartais gal buvau per griežtas, bet Tamstos atvirumas ir tiesumas mane visados žavėjo. Ypač man visados prieš akis stovi Tamstos paslaugumas ir žmoniškumas. Tai visą laiką mane prie Jūsų rišo. Prie to gal dar prisidėjo ir tai, kad aš negalėjau „ponams" nusilenkti. Taigi kaip galima Jus užmiršti dabar, sunkioj valandoj? Aš manau, kol gyvi būsime, liksime tik draugai. [. . .]

Kirchentellinsfurt,
1946.VIII.8.

Gerbiamasis Tamsta!

[. . .] Viskas taip miglota, niekas neaišku. Kokių nors vilčių grįžti į Lietuvą aš tuo tarpu neturiu. Ir apskritai, visa ateitis man labai tamsi atrodo.

Aš girdėjau, kad A. Senno rūpesčiu yra Jums rūpinama galimybė išvažiuoti į Ameriką. Taip pat ir A. Saliui tai yra daroma. Aš irgi nuo Jūsų norėčiau neatsilikti. Jei turite kokius šaltinius, tarkite ir už mane žodį. Man ypač rūpi, kad tik aš savo pradėtąjį darbą galėčiau baigti ir kaip nors šeimai neduoti badauti. [. . .]

Kirchentellinsfurt,
1947.VI.14.

Brangusis Krėve,

Širdingai ačiū už Jūsų malonų laišką. Tai yra pirmas iš Amerikos laiškas, kuriame jauti, kad jį rašė širdies žmogus. Aš tikiu, kad Jūs norite man padėti, ir galbūt Jums tai pasiseks. Bet aš taip pat gerai suprantu visas tas sunkenybes, kurios dar stovi skersai kelio. Pasinėręs į mokslo darbą, aš savo laiku neapsidairiau aplinkui ir todėl dabar turėsiu daugiau pasirūpinti.

Iš pradžios aš vis dar maniau, kad bus galima pasilikti Europoj, arčiau prie mokslinių šaltinių, bet dabar atrodo, kad tai bus vargiai įmanoma. Gyvenimas vis labiau įsisiūbuoja, ateitis darosi neaiškesnė ir kritiškesnė, o kasdieninė padėtis kasdien blogėja. Iš vienos pusės mes atrodome, vokiečių akimis žiūrint, visiškai nereikalingas balastas, o draugų akimis didi nedraugai. Ir vis dar nematyti, kad būtų kas aiškiau. Todėl dabar ir aš, aplinkui gerokai apsidairęs, norėčiau kur toliau traukti, vis toliau nuo eventualaus karo židinių, nuo bičiulių, kurie nenustoja

mumis domėjęsi; sako, Palemonas (Paleckis) ir mane minėjęs.

Savaime suprantama, aš norėčiau būti tame krašte, kur Jūs esate, dirbti mokslinį darbą drauge su Jumis, būti krūvoje. Bet iš visų turimų žinių, kurių A. Sennas man yra pranešęs, nėra tuo tarpu jokio pagrindo spręsti, kad tas noras galėtų įvykti. Bet tai pagaliau nėra ir esminis dalykas: svarbu tik, kad būtų galima išvažiuoti iš Europos, šiaip taip įsikurti ir pradėti dirbti pastovesnį darbą.

Aš suprantu, kad gryno mokslinio darbo, kaip kad mes dirbome Lietuvoj, greitai jau nebeteks dirbti, nes tas mūsų darbas niekam kitam nėra reikalingas ir niekas mums čia nesistengs daugiau padėti. Tai yra liūdnas dalykas, bet neišvengiamas faktas. Todėl aš esu pasiryžęs imtis ir kitokio darbo, kad tik galėčiau bent minimumą savo šeimai uždirbti. Bet vis dar nepametu vilties, kad ateity, bent atspėjamu laiku, galėsiu baigti savo mokslinį darbą. Jei yra tvirtinama, kad man gali nepatikti smulkus, gimnazinis, vien mokomasis darbas, tai aš nenorėčiau sutikti: juk Tamsta pats gerai žinai, kad, rimtam reikalui esant, mes visi mokame prie naujų aplinkybių prisitaikyti; juo labiau dabartiniais laikais, kada prie akis iškyla likiminis egzistencijos klausimas, darbo rūšis negali vaidinti pirmaujamo vaidmens. Taigi tais sumetimais manęs nebaido ir kitoks darbas.

Jūs patariate man nenusiminti. Aš tai stengiuos daryti. Aš stengiuos užsimiršti, negalvoti, kas gali ateity būti. Kiek galėdamas įsitraukiu į darbą. Rašau vis toliau savo mokslinį darbą. Turiu apsčiai prisirinkęs naujos medžiagos, gaunu šiek tiek šaltinių, naujos literatūros, ir todėl galiu pamažu pirmyn stumtis. Tai dirbdamas, visiškai atitrūksti nuo žiaurios realybės ir nusiramini, gauni dvasinio poilsio. Bet, nustojęs dirbti, neišvengiamai vėl imi galvoti apie ateitį, apie kasdienybę, kuri mums pasilieka kiečiausia problema, ir tuo būdu nerimas vėl ėste ėda. Jeigu ne mokslinis darbas ir žmonos rūpestingumas, tai aš nežinau, kur į kokias dausas

būčiau nusidanginęs. Bet, kad ir gyvenimas eina tokiais nelemtais keliais, aš vis dar nenustoju vilties, kad kada nors pragiedrės skaidresnis rytojus, nors aplinkui padangėse jau ir piktokas griausmas ima dundėti. Atrodo, kad piktosios jėgos, lyg įsiutusios ne šio pasaulio dvasios, nori išsiveržti aikštėn ir pradėti savo kadrilį šokti.

Bet aš jau per toli nušnekėjau. Reikia jau vėl grįžti prie prozos. Visų pirma aš noriu Jums atvirai pasidžiaugti, kad Jūs esate už jūrų marių. Aš suprantu, kad Jums nėra visai lengva naujose aplinkybėse, bet vis dėlto Jūsų nebepersekioja kasdieninis siaubas, ir Jūs galite laisviau atsikvėpti, pasijusti esąs žmogus. [. . .]

[Kirchentellingsfurt],
1947.XI.27.

Mielas Krėve,

Man net nebemalonu, kad Jūs taip daug sielojatės mano reikalais ir dėl jų pergyvenate. Bet aš gerai suprantu, kad gyvenimo aplinkybės yra galingesnės už žmogaus norus. Daug kas gyvenime vyksta taip, kaip likimo yra lemta. Pvz., aš iš Lietuvos nebuvau pasiryžęs važiuoti, o vis dėlto išvažiavau. Dabar J. Paleckis su Žiugžda kviečia mane grįžti, bet aš to jau nebegaliu daryti: visiškas žmogaus sunaikinimas tiesiog šiurpu nukrečia, kai apie tai pagalvoji. [. . .]

[Kirchentellinsfurt],
1948.I.13.

[. . .] Kad Jūsų sveikata nuolat silpnėja, tenka labai apgailestauti, bet aš linkęs tikėti, kad Jūs, atsiradę ramesnėse aplinkybėse, greitai dar nepalūšite ir užėjusią apatiją lengvai apgalėsite: Jūsų darbas ir raštai, kad ir tuojau amerikonams nėra įdomūs, vis dėlto yra didžiai aktualūs ir naudingi kitiems lietuviams ir lietuvių tautai, kuri po didžių vargų dar

turės būtinai prisikelti. Šitais sumetimais ir aš nenustoju dirbęs mokslinio darbo; tam reikalui ruošiame ir „Lietuvių kalbos vadovą", à la vok. Dudeną. [. . .]

[Kirchentellinsfurt],
1948.IV.8.

[. . .] Šiandien baigiau skaityti ir Jūsų Dainavos padavimų korektūrą. Gale norime pridėti mažą žodynėlį, todėl patariau p. Varneckui kreiptis į Jus dėl kai kurių žodžių paaiškinimo: aš juos irgi esu jau primiršęs ir nebegaliu kaip reikiant paaiškinti. [. . .]

Kiefersfelden,
1949.I.6.

Mielas Krėve,

Esu atsidūręs tolimame Bavarijos pakraštyje, Kiefersfeldene: čia stovyklauju su šviesiečiais studentais. Vakar buvau Wendelsteine; čia laipiojome aukštais kalnais, matėme Chiemsee, Zugspitze, tolimus Austrijos bei Italijos kalnynus ir kitas gražias apylinkes. Vakar buvau Oberaudorfe: čia buvau kopte įkopęs į statų kalną ir ten, jaukioj bavariškoj svetainėj, praleidom kelias malonias valandas. Šiandien popiet einame į Kufsteiną, kuris yra jau Austrijoje. Taigi esu atsidūręs plačioje erdvėje ir laisvėje: drauge su labai nuoširdžiu jaunimu prisiminiau tas linksmas valandas, kurias mes galėdavome drauge praleisti nepriklausomoje Lietuvoje. Antra vertus, aš čia galėjau truputėlį atsitraukti nuo savo intensyvaus darbo: paskutiniu laiku dirbdavom po 16-18 val. kas dieną, ir dažnai begalėdavau miegoti vos 3-4 val. Mat pasiryžau baigti „Liet. kalbos vadovą". Iš pradžios dirbome jį trise, bet vienas mano bendradarbis, plk. J. Laurinaitis, gavo širdies priepuolį ir dabar jau ketvirta savaitė guli ligoninėje; jis, man rodos, man nebegalės daugiau padėti. Bet visuomenė to darbo laukte laukia: Vlikas su Vykdomąja

Taryba tai laiko vienu iš būtiniausių šių laikų mūsų tremties darbų ir todėl tai pažadėjo konkrečiai remti. Prenumeratų jau baigiamas rinkti šeštas tūkstantis. Pažadėta parama ir iš užjūrio. Taip pat leidimas iš karinės valdžios jau gautas, ir popieriaus jau turime. Truputį pasispaudus, netrukus bus baigtas ir rankraštis; bus daugiau kaip 30 spaudos lankų. Tai bus mūsų bendrinės kalbos kompendiumas, pačių būtiniausių praktinių kalbos žinių aruodas. Jeigu likimas lems, turėtų tai už pusmečio pasirodyti.

Man žmona iš namų pranešė, kad br[oliai] Šulaičiai atsiuntė Jūsų „Dangaus ir žemės sūnaus" rankraščio dalį: aš padarysiu visa, kad to Jūsų kūrinio būtų visai gera kalba. [. . .]

[Kirchentellinsfurt],
1949.I.17.

[. . .] Šį sykį Jums siunčiu vieną dalykėlį — mūsų laisvai galvojančio jaunimo, studentų šviesiečių, nuoširdų sveikinimą iš tolimųjų Alpių pašlaitės. Minėdami Klaipėdos atvadavimą, jie, jų tarpe ir keli klaipėdiečiai, prisiminė Jūsų nuopelnus šitame žygyje ir apskritai visam mūsų kūrybiniam gyvenimui ir nutarė Jus ta proga pasveikinti. Tą pasveikinimą Jums aš dabar ir siunčiu.*

Šiandien išsiunčiau Šulaičiams ir Jūsų veikalo pradžią (50 psl.). Išlyginau, kiek suvienodinau kalbą. Gale, man rodos, reikėtų paaiškinti nesuprantamus žodžius [. . .]

Pagaliau didelė painiava su didžiosiomis raidėmis: Jūs jas vartojate labai nevienodai ir nenuosekliai. Aš manau, jas reikėtų vartoti tik tikriniams vardams ir pagarbiems pavadinimams; bet jungčių (pvz., *kuris*) ir kt. be jokios reikšmės nereikėtų didžiosiomis raidėmis rašyti. Tai visa tai mėginau suvienodinti; rašau: *Rūstusis, Teisingasis* (tai

* Žr. to pasveikinimo faksimilę.

Brangus Profesoriau,

Akademinis Jaunimo Sambūris „Šviesa", stovyklaudamas Bavarijos Alpių papėdėje, Kiefersfeldene, prisimine Jus, brangus Profesoriau, šiuo metu gyvenantį toli nuo Lietuvos ir nuo mūsų, dar tebesančių Vokietijoje. Prisiminėm Jūsų nuopelnus Lietuvai tiek meno ir mokslo veikalais, tiek visuomenine ir politine veikla. Minint Klaipėdos išvadavimo 26 metų sukaktį, Jūs prieš mus iškilote kaip nepalaužiamas Lietuvos laisvės kovotojas ir gynėjas net kritiškiausiomis jos gyvenimo valandomis.

Mes sveikiname Jus, brangus Profesoriau, ir linkime Jums išlverti šioje likiminėje mūsų tautos kovoje ir grįžti į laisvą Tėvynę. Mes tikime mūsų tautos laimėjimu; Jūsų, brangus Profesoriau, darbai ir kovos dėl Lietuvos laisvės mus padrąsina ir stiprina.

Kiefersfelden'as,
1949 m. sausio 6 d.

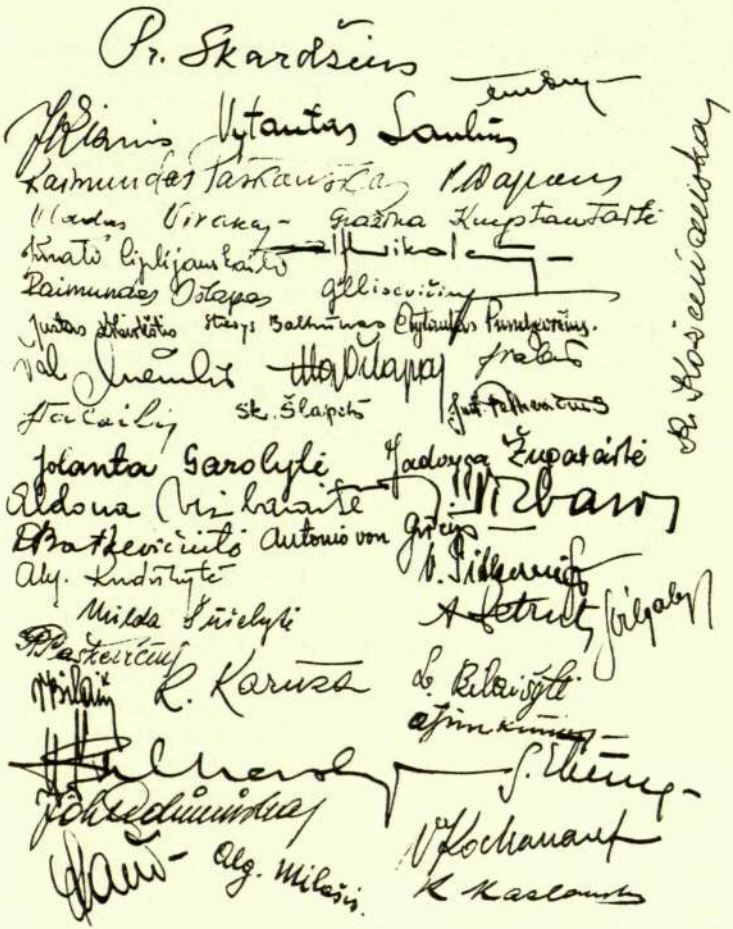

vardai), *Amžinasis, Jis* (t.y. Dievas), *Raštas, Tora* (šventųjų raštų pavadinimai) ir t.t.; bet: Amžinojo *rūstybė* (ne: Rūstybė); Amžinasis, *kuris* . . . (ne: Kuris) ir t.t. Manau, šitokia sistema nei kiek nepakenks veikalo struktūrai.

Apskritai, skaičiau tai su dideliu įdomumu ir Šulaičiams patariau tai ko greičiausiai spausdinti. [. . .]

[Kirchentellinsfurt],
1949.V.13.

Mielas Krėve,

Didžiai atsiprašau, kad taip ilgai neatrašiau. Mat be galo skubėjau baigti Vadovo žodyną. Tik vakar jį baigiau šiaip taip tvarkyti ir atidaviau leidėjui. Pirmąją, teorinę, dalį atiduosiu vėliau: dar noriu kiek papildyti, pataisyti. Paskutiniu laiku per prof. E. Fraenkelį gavau pasiskaityti Lietuvoj išleistą „Liet. kalbos rašybos žodyną", parašytą mano buv. mokinių arba bendradarbių. Šalia teorinės dalies duotas dar plikas žodynas, kur žodžiai visai neaiškinami, tik nurodomas jų rašymas ir kirčiavimas. Mūsų žodyno žodžiai bus dar trumpai ir paaiškinami, kad vartotojas juos mokėtų ne tik parašyti ir tarti, bet ir tinkamai naudoti. [. . .]

Taisydamas stengiausi visas Tamstos kalbos ypatybes palikti, o apie stiliaus taisymą negali būti ir kalbos. Ištaisiau tik rašybos klaidas, vieną kitą žodį pakeičiau, dar šį tą pataisiau ir kt. Pvz., *heėna* pakeičiau į *gehenį* (lot. *gehenna*, gr. γέεννα iš hebrajų *ge-hinnom* „Hinnomo klonys"); graikų-rusų *elliną* paverčiau į *helėną* (gr. *hellēn*); reikšmės skolinį *lygsvarą* pakeičiau *pusiausvyra* ir t.t. Taigi visos šios pataisos negalės būti žalingos Jūsų veikalo pobūdžiui. [. . .]

[Kirchentellinsfurt],
1949.VI.25.

Mielas Krėve,

Jau gavau didesnį pluoštą korektūros. Tuo pat metu p. Šulaitis prašo skubiai paruošti ir žodynėlį prie Jūsų veikalo,

nes ten yra nemaža retų žodžių, kuriuos ne visi skaitytojai galės suprasti, pvz., *bethamidrašas esėjai, gehena, melechas, sadukimai* ir kt. Aš juos apsiėmiau trumpai paaiškinti. Bet tas darbas yra nelengvas. Dėl to buvau bent porą kartų U-to bibliotekoj, varčiau hebrajų enciklopediją ir kitus šaltinius, bet ne viską galėjau susekti.

Visų pirma Jūs vartojate *nazarai*, bet jo niekur neradau; radau vok. *Nasiräer* (tam tikra žydų sekta). Jei tai tiesa, tai gal *nazarų* vietoje vartoti *nazirai?*

Toliau. Jūs Erodą tituluojate *Idumiečiu*, o kitoj vietoj rašote *idumiečiai* (tam tikra žydų gentis ar sekta?). Žydų enciklopedijoj *idumiečiais* (vok. *Idumäer*, prc. *Idumèens*) laikomi *edomitai*, kuriuos Jūs irgi vartojate. Pietinė Judėjos dalis *Edomas* (nuo hebr. *adom* „raudonas") buvo graik. ir lot. vadinamas *Idum-* (lot. *Idumaea*). Tad kokia prasme Jūs vartojate *Idumietis, idumiečiai* ir *edomitai?* Ar *Idumietis* čia nėra Idumėjos (Idumo) valdovas?

Apskritai Jūs stengiatės daugiau vartoti tiesioginių hebrajiškų vardų (pvz., *ben, Mirjam, Mošė, rabbi, sadukimai, šabatas* . . .), bet šalia to jau vartojate graikišką lotynišką *Pascha* (hebrajų yra *Pessach*), *farušimai* (hebrajų yra *perušim* „atskirtieji" šalia vienaskaitos *paruš*), *Hava* (hebr. *chawwa* „gyvenimas"), *Jeruzalė* (hebr. *jerušalajim*) šalia *Betlehemas* (hebr. *Bet lechem* „Brothausen") ir kt. Manau, nuosekliau šalia *Mošė* (dabar *Mozė*), *šabatas* (iš hebr. *šabbat*), *sadukimai* (hebr. *saddugim*) ir kt. reikėtų rašyti: *Pesachas* (ne gr.-lot. *Pascha*), *parušimai* arba geriau *perušimai, Chava, Ješua* arba *Jehošua* (ne *Jošua*, kurios aš niekur neradau) ir kt. [. . .]

[Kirchentellinsfurt],
1949.VI.29.

Mielas Krėve,

Gavau Jūsų malonų laišką ir paaiškinimus, kuriais aš dar spėjau pasinaudoti. Iš dalies buvo nelengva susitvarkyti su

hebrajiškomis svetimybėmis, nes jas Jūs rašote tiesiogiai iš hebrajų kalbos arba iš vėlyvesnių šaltinių. Dėl to yra atsiradę nemaža įvairavimo. Bet aš korektūroj jau nebegalėjau visko išlyginti ir todėl svetimybių rašymo sistemą palikau beveik tokią, kaip kad Jūs patys pradėjote vartoti; aš tik vienur kitur aplyginau nevienodybes arba nežymiai pakeičiau formą. Taigi dabar yra rašoma: *bethamidrašas* (vienas žodis), *Chava* (ne *Hava*), *esėjai* (ne *essėjai*), *gehena* (ne *heena*), *helenai* (ne *elinai*), *Ješua* (ne *Jošua*), *Mizrajimas* (ne *Micraïmas*), *Mošė* (ne *Moišė*, plg. hebr. *Mošeh*), *parušimai*, *Pesachas* (hebr. *pessach*), *rabis*, *sikariai* (Jūsų buvo rašoma *sikeriai* ir *sikerimai*), *šabatas* (hebr. *šabbat*), *šeolis*, *trikliniumas* (Jūsų buvo *triklinjumas*) ir kt. Lietuvių kalboje J. Basanavičiaus pramanytą *ainį* pakeičiau senu žodžiu *palikuonis* ir dar vieną kitą panašų dalyką pataisiau.

Dabar jau skaičiau paskutinį korektūros pluoštą, surašiau nedidelį žodynėlį, į kurį sutraukiau daugiausia hebrajybes ir jas trumpai paaiškinau, nes be to skaitytojams būtų sunkoka suprasti kai kurių visai nepaprastų svetimybių reikšmę, pvz., *bethamidrašas*, *efodas*, *hadas*, *idumietis*, *melechas*, *parušimai*, *Pesachas*, *sadukimai*, *sikariai*, *šeolis*, *Tora*, *trikliniumas* ir t.t. Tai yra pirmas mūsų literatūrinis veikalas, kur tokių žodžių pasitaiko.

Apskritai aš visą šį veikalą skaičiau su dideliu įdomumu ir su nekantrumu lauksiu pasirodant jo kitų dalių. [. . .]

[Kirchentellinsfurt],
1949.VII.22.

[. . .] visų pirma noriu Jums pranešti, kad prieš porą savaičių skaičiau Jūsų kūrinio galutinę korektūrą. Jau surinkta viskas, net paaiškinamieji žodžiai ir trumpas leidėjų pasisakymas, kurį, tiesą pasakius, aš jiems parašiau. Taigi tikiu, kad netrukus šitas Jūsų kūrinys galės išvysti pasaulio šviesą. [. . .]

Cleveland,
1950.I.15.

Mielas Krėve,

Jau seniai Jums berašiau. Praėjo kuris laikas, kai gyvenu laisvės krašte, Amerikoje. Gyvenu taip, kaip vaizdavausi Amerikos gyvenimą dar Vokietijoje būdamas: čia aš nieko naujo neberadau. Bet po truputį pradedu apsiprasti: dabar jau turime pastovų butą, užsidirbu minimumą pragyvenimui, žmona jau savaitė eina ligoninėn dirbti [. . .] Be to, liekamu laiku, vakarais bei šventadieniais, taisiau lig šiol Lietuvių kalbos vadovo korektūras. Tai sunkus darbas: originalas buvo rašomas ir perrašomas visai nenormaliose aplinkybėse, todėl ir korektūros yra gana sunkios: teko daug ką korektūrose taisyti, suvienodinti. Dabar kyla tik klausimas, ar spaustuvė ištaisys visas klaidas, nes aš tegavau skaityti tik vieną korektūrą. Apskritai Vadovo ruošimas ir spausdinimas yra pragariškas darbas, bet šiaip ar taip jis, atrodo, jau vis dėlto tikrai pasirodys: dabar jis jau visas surinktas, popierius taip pat nupirktas ir korektūros visos ištaisytos. [. . .]

Prašau man parašyti, ar Jūs leidėjams liepėt „Dangaus ir žemės sūnų", kaip originale buvo parašyta, vėliau pakeisti į „Dangaus ir žemės sūnus"? Paskutinėj korektūroj tos pataisos dar nebuvo. [. . .]

Cleveland,
1950.V.14.

Mielas V. Krėve,

Širdingai ačiū už malonų ir didžiai nuoširdų laišką, kurį tik iš Jūsų vieno tokį lig šiol esu gavęs.

Aš Jums, tiesa, kartais ilgesniais tarpais neparašau laiško, bet tai darau ne iš apsileidimo, bet dėl paprastos laiko stokos, iš dalies gal ir dėl nuovargio. Aš dirbu skerdykloj paprastai po 8, o kartais ir net po 10 ar 11 val. Keliauti į

įmonę turiu ištisą valandą; tiek pat laiko sugaištu ir grįždamas namo. Pargrįžęs namo, lig šiol turėjau taisyti gana sunkias Vadovo korektūras; be to, dar vieną kitą straipsnelį parašai laikraščiams, sulipdai būtinesnį laišką, ir viskas. Belieka laiko miegoti tik nepilnos 4-5 val. [. . .]

Į Philadelphiją norėčiau nuvažiuoti, Jus aplankyti, pasikalbėti, pasišnekučiuoti, bet . . . tuo tarpu negaliu: neleidžia darbo aplinkybės. Ypač mums nesiseka su butu, vis dar tenka jo ieškoti.

Apskritai Clevelando lietuviai man nedaro gero įspūdžio. Aš laikaus nuošaliai nuo partijų, taigi niekam nesu ir reikalingas. Bet ką nors parašyti tai visi prašyte prašo, nors niekas nieko neatlygina. Spauda yra privačiose rankose: jai rašydamas, atrodo, darai kokią malonę.

Pagaliau pabaigiau taisyti Vadovo antrąją korektūrą ir išsiunčiau papildymus. Man pranešė, kad šiomis dienomis jau pradės spausdinti. Tai bus stambus darbas, daugiau kaip 600 psl. Didesnę šio darbo dalį sudarys žodynas, kuris turės per 22.000 rinktinių žodžių. Šalia Vadovo dar rūpinamės įkurti Lietuvių kalbos draugiją ir leisti Gimtąją kalbą. [. . .]

Cleveland,
1952.XII.10.

Mielas Krėve,

Ačiū už nuoširdų laišką ir malonius linkėjimus.

Sveikindamas Jus sulaukus 70 metų, aš labai gerai suprantu Jūsų savijautą ir nuotaiką — svetimoje žemėje, toli nuo Lietuvos, nuo savo artimųjų draugų bei giminių, nuo visos tos aplinkos, kurioj geriausiai Jūs galite jaustis ir kaip žmogus, ir kaip lietuvis rašytojas. Amerikinė dvasia, gerai žinau, Jums negali suteikti nei paskatinimo, nei įkvėpimo; tai yra baisus dolerinis slogutis, kuris europiečio polėkius labai varžo. Bet ypač sunku yra senyvam žmogui: čia tu nedaug tesulauksi artumos tiek iš ankstyvesnių ateivių, tiek iš

vėlyvesnių tremtinių: visi atrodo didžiai lyg apsvaigę, susmulkėję. Vien bėra tik pilkoji kasdienybė, egzistenciniai rūpesčiai ir kartais dar smulkūs reikalėliai. Todėl dauguma merdi, dūla, dvasiškai nyksta, nors kai kas ir namukus įsigyja bei automobiliais pavažinėja.

Aš pats džiaugiuos galėjęs atsiriboti nuo visų partijų bei partinių rietenų ir visą ramybę randu skaitydamas knygas, šį tą rašinėdamas ir šiek tiek prisidėdamas prie kultūrinio darbo. [. . .]

Prieš kurį laiką aš Drauge skaičiau Jūsų interviu. Jis man didelį įspūdį padarė. Ypač man krito į akį Jūsų pareiškimas nebespausdinti toliau „Dangaus ir žemės sūnų" ir jų rankraštį palikti dukteriai. Man rodos, tai nebūtų visai gerai. Vysk. Padolskio „interdiktas" neturėtų būti to priežastimi: literatūrinė kritika, šiaip ar taip, turės kitaip pasisakyti, o teologinis sprendimas to negali atstoti. Juk Draugas ir dėl Lagerkvisto „Barabo" niurzgėjo, todėl visokių niurzgalų nereikėtų per daug paisyti. O šis Jūsų veikalas yra vis dėlto vienas iš žymiausių, ir todėl su jo spausdinimu nevertėtų per ilgai delsti. Aš manau, kad Jūs savo tą nusprendimą dar persvarstysite. Iš savo pusės to aš labai linkėčiau, o spausdinant teikčiau Jums visokią pagalbą, kokią tik galėčiau. [. . .]

Cleveland,
1953.VII.6.

[. . .] Aš kartais pagalvoju: ką reikėtų daryti, kad Jūsų „Dangaus ir žemės sūnaus (sūnų?)" antras tomas pasirodytų. Gal būtų čia reikalinga visuomeninė iniciatyva? Bet ar Jūs su tuo sutiktute? [. . .]

Cleveland,
1953.XII.14.

Didžiai brangus V. Krėve,

[. . .] Jūs klausiat, ar aš galėčiau perskaityti Jūsų kūrinį „Dangaus ir žemės sūnus (ar sūnūs?)". Taip, tai padarysiu,

nors ir nedaugiausia teturiu atspėjamo laiko. Tad prašau atsiųsti ir drauge pranešti savo pageidavimus, jei kokių būtų. Vokietijoj aš skaičiau Jūsų kūrinio pirmąją dalį ne visai normaliose aplinkybėse. Čia gal bus kiek geriau. [. . .]

Linkiu Jums sveikatos ir ištvermės Jūsų kūrybiniame darbe.

Ignas Šeinius

Tai vienintelis jo laiškas — pasveikinimas iš Švedijos Krėvės 70 m. sukakties proga.

Bromma,
1952.X.15.

Mielas Vincai Krėvė-Mickevičiau,

Širdingiausių linkėjimų, sulaukus gražaus amžiaus, kupino skaudžių ir nepaprastų pergyvenimų. Nepristik jėgų tolimesnei kūrybai, pajėgiančiai grožinio žodžio galia burti mūsų Tautos išbarstytas ir savaime besibarstančias nuotrupas.

Tamstos

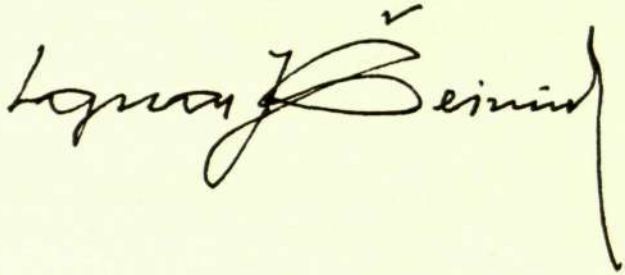

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

NEPAKLUSNŪS RADIATORIAI

Vytautas Martinkus, *Lašai* (Vilnius: Vaga, 1980).

Pirmajame savo romane *Akmenys* (1972) Vytautas Martinkus žengė į dar mažai tyrinėtą mūsų prozoje sritį — bandymą suderinti personažo psichologinę krizę su bendraisiais egzistenciniais klausimais. Tai bandymas rašyti intelektualinį romaną, per daug nesirūpinant kiek skaitytojui bus nelengva išnarplioti simbolių ir stilizuotų mitų siūlus, kuriais peraustas veikalas. Jautėsi, kad rašytojui tokie klausimai kaip, pavyzdžiui, ar galima patikėti individualią sąžinę kolektyvui, arba kas padaro žmogų tikru žmogumi — protas ar jausmas, yra kur kas svarbesni už charakterių psichologinę analizę. Momentais atrodė, kad Martinkus būtų laimingesnis rašydamas filosofinį essay. Romanui būtina įtampa, o intelektualiniai svarstymai ją stabdo. Jei rašytojas nenori pats aktyviai įsijungti į diskusijas (kaip tą darė XVIII ar XIX a. rašytojai), jam reikia tai perduoti per personažus, kurie, svarstydami egzistencinius klausimus, rizikuoja prarasti savo „kūną ir kraują" — tapti tik rašytojo tezių pavyzdžiais.

Lašai (1980) yra Martinkaus bandymas vėl nagrinėti problemą intelektualo, kuris nesugeba surasti balanso tarp proto aspiracijų ir jausmo reikalavimų. Romano herojus Vincentas, kaip daug idealistų, labai myli žmoniją, bet jam nelengva mylėti žmogų. Žmonijoje mato didelį potencialą, pareigą pakilti virš vidutiniškumo, galimybę tapti naujais dvasios milžinais, o tikrovėje žmonių nepažįsta arba bando juos įstatyti į savo iš anksto nubrėžtus rėmus. Autentiškiausia jo meilė yra knygoms ir žaidimui idėjomis. Atsikraustęs vienas į seną butą, kuris primena koplyčią, Vincentas turi daug laiko pergalvot savo likimą: mokslininko karjera susiaurėjo iki biurokrato darbo, nusivylimas neišsipildžiusiais

projektais nuvedė į girtavimo košmarus, per didelis principingumas izoliavo nuo jaunystėje mylėtos Kristinos, už kurios tragišką likimą jis yra iš dalies atsakingas. Apie visa tai mąstydamas Vincentas kartu bando surasti kokį nors dėsningumą gyvenime. Jam padeda ir kartu trukdo iš knygų atkeliavę filosofai ir poetai — Epikuras ir Markus Aurelijus, Tristan Tzara ir Andrė Breton, Čilės siurrealistai ir senelis Newton. *Lašai* mirga įvairiausiomis minčių nuotrupomis. Iš kitos pusės, jam padeda ir trukdo jo namo kaimynai, kurie įvelia jį, noromis ar nenoromis, į jų asmeniškas problemas. Romano gale Vincentas atranda labai paprastą tiesą: žmogus turi būti kitam šilumos lašu. Užsidarymas „dramblio kaulo bokšte" veda į suledėjimą — dvasinę mirtį. Paskutiniojoje romano pastraipoje Martinkus sutaiko Vincentą su paprastos kasdienybės likimu, paprastų žmonių ir mažų daiktų svarba:

Maži daiktai?

Be abejo! Didesni dalykai visur ir visada dalijami ne iškart, o lyg vaistai — lašais, ir tikra laimė, kada Vincentui jau tiek nedaug bereikia: stogą nuo lietaus, sienas nuo vėjų, lentgalį stalui visuomet jam suras Juras — kodėl ne jis? Ir Salomėja, ir kiekvienas iš mūsų! — o lašas šilumos savaime krinta iš ateities.

Kol jinai yra. (p. 368-369).

Į žodį „mūsų" įtalpinami ir Martinkus, ir skaitytojas. Su idėja, kad gyvenimo prasmė negali būti suprasta kitaip kaip per individo reikšmę didžiajame žmonijos plane, visi sutinka. Klausimas tik, kiek skaitytojas įtikintas autoriaus pasirinkta forma tai įgyvendinti romane.

Vincento charakteriui atskleisti autorius pasirinko fabulą, kuri gerai pažįstama romanų skaitytojams: į grupę charakterių, apibrėžtų laiko ar uždaros vietos, įvesti protagonistą ir stebėti jo poveikį jiems ir atvirkščiai. Tokios vietos dažnai būna laivai, viešbučiai, ekspedicijos, lėktuvai ir t.t. Charakteriai atstovauja įvairiems visuomenės klodams. Neturint vietos jų charakterių pilnesnei analizei, rašytojas dažniausiai pasitenkina vienu ryškiu bruožu. Jų paskirtis romane — išryškinti pagrindinį herojų. *Lašuose* tokia vieta yra Autų gatvės namas, kuriame sutinkame labai įvairiaspalvę gyventojų grupę — tai kūrikas ir profesorius, technikas ir kirpėjas, ir dar kiti. Kiekvienas turi savo aistrą, paslėptą iliuziją. Bandydamas nulipdyti savo nepažįstamo tėvo portretą, jaunuolis nori tą tėvą

savyje atrasti, Serbentos meilė automobiliams verčia mašiną jo alter ego. Visi jie savotiškai įdomūs, bet jų istorijos nepagilina skaitytojo įžvalgos į Vincento charakterį. Jis maišosi jų gyvenime (jam tenka rūpintis labai netobulu namo apšildymu), bet jie jo iš tikrųjų nepažįsta. Įvairių šeimyninių ir kaimyniškų konfliktų vinjetės romaną neišvengiamai sustabdo. Romanų struktūroje, kurioje grupė ir individas yra dramatiškoje įtampoje, reikia kokio nors bendro krizės momento. Dažnai tai pavojus, bendro sprendimo reikalavimas. *Lašuose* nėra tos jungiančios įtampos. Radiatoriai, kurie kartais šyla, kartais ne, tarnauja Martinkui kaip metafora, bet ne kaip romano veiksmo variklis. Vincento charakteriui pažinti svarbi jo, Kristinos ir Gudjonio istorija romane jau praeities dimensijoje. Autų gatvės namo gyventojų istorijos taip ir lieka neintegruotos į romano visumą. Jei autorius būtų pasirinkęs namo mikrokosmą kaip pagrindinį romano elementą, rezultate turėtume novelistinį romaną, iš kurio labai stiprios kompozicijos niekas nesitiki. Dabar, kai reikia keliauti kartu su Vincentu per intelektualinius bruzgynus, pašaliniai epizodai išblaško dėmesį.

Struktūrinius *Lašų* trūkumus kompensuoja rašytojo talentas organizuoti veikalą pagrindinių įvaizdžių pagalba. Tai jau buvo ryšku *Akmenyse*, kur senovės mitų ir legendų stilizacija buvo originaliausia romano dalis. Galbūt Vytauto Martinkaus talentas glūdi didelėje meilėje daiktams. *Tarybų Lietuvos rašytojai* (1977) — leidinyje, kuriame rašytojai, reikia tikėtis, daugiau ar mažiau ištikimai pristato save, kaip jie save supranta, Martinkus rašo apie savo labai didelę meilę knygoms ir įdeda detalę iš jaunystės dienų:

> *Daugybė daiktų man atrodė gyvi ir kartu su knygų personažais buvo gimtosios sodybos erdvė ir laikas.* (p. 47).

Tokio pasisakymo daugiau lauktina iš poeto, ne prozaiko. Prozaikai naudoja daiktus daugiausia pailiustruoti personažo socialinę padėtį arba kaip žmogaus dvasinio stovio simbolius. Prisimena Balzakas ir Kafka. Yra ir trečias variantas — tai Charles Dickenso pasaulis, kuriame daiktai turi lyg ir nepriklausomą gyvenimą. Dickenso knygose, pilnose atsitiktinumų ir groteskų, sutinkame kėdes, grėsmingai uzurpuojančias kambarį, medinę koją, išvedančią žmogų iš tiesaus kelio, trumpai tariant, tikrovę, kurioje negalima pasitikėti nieku. Dickenso fantastiška vaizduotė neturi daug paralelių visuotinoje literatūroje. Modernūs rašytojai dažniau

įveda daiktų demonišką galią dramatizuoti charakterių neurozes (John Updike ir Philip Roth). *Lašuose* Vytautas Martinkus neina taip toli, bet jis jiems giminiškas.

Romano vientisumas Martinkaus išreiškiamas šilumos ir šalčio opozicija. Pagrindiniai stilistiniai įvaizdžiai — įvairios lašų variacijos. Vandens, prakaito, kraujo ir ašarų lašai iliustruoja Vincento ir Kristinos santykį, šiluma ir šaltis — jų išsigelbėjimą ar pražūtį. Netikėtai pražydusi vyšnia Vincentui — vilties simbolis, kaip lediniai Tamyro vėjai — jo asmens disintegracijos prisiminimai. Vincento palikta Kristina rašo jam laišką šaldama perkūrentame kambaryje. Vėliau ji šąla Autų gatvės bute (tame pačiame, kuriame vėliau šals Vincentas) ir miršta sušalusi žiemos naktį, vienmarškinė išėjusi į tamsą. Šaltis stingdo kūną ir sielą, šiluma laiduoja gyvybę.

Lašai yra ir laiko matas — atsikraustęs į Autų gatvę, Vincentas girdi įkyrų lašėjimą, nors visi čiaupai bute stipriai užsukti. Pagaliau visas žmogaus gyvenimas yra dienų lašėjimas, nesustabdomas — „rašmenys ant klepsidros Autų gatvėje" — antroji romano antraštė. Lašų įvaizdžių sistema, kaip matome, Martinkaus išlaikyta per visą romaną. Iš tikrųjų Vincento ir Kristinos istorija daugiau pasiekia skaitytoją per lašų variantus nei per Kristinos laiškus ar dialogus, kurie, deja, gana mediniai.

Kaip beskaitytume *Lašus*, kas palieka atmintyje tai tie nedrausmingi, kaprizingi Autų gatvės namo radiatoriai. Jie jungia Vincentą su kitais namo gyventojais. Dėl jų nuolat kyla nesusipratimai — kodėl viename bute šilta, o kitame šalta? Vincentas, tapęs atsakingu už gerą šildymo priežiūrą, nuolat susiduria su ta „Bermudų trikampio" misterija. Kurenant pečių rūsyje jis atranda pakurų dėžėje ne vien senus laiškus profesoriui Valiui apie baltųjų antų ainius — atranda didesnę ir svarbesnę tiesą — niekas negali sušildyti žmogaus, kurio siela įšalusi kitų indiferencijos ledynuose. Tie kaprizingi radiatoriai šildo tuos, kurie arba tos šilumos verti, arba jai indiferentiški. Biurokratiški aiškinimai čia nieko nepadeda. Pagaliau jų nei nereikia. Nei filosofai, nei psichologai, nei jokie mokslininkai dar neišaiškino tikro santykio tarp objektyvios ir subjektyvios tikrovės.

Lašai — žaidžiančio proto produktas. Tai labai gerai. Mūsų prozoje žaismingumo per maža, ypatingai tais atvejais, kai reikalai sukasi apie tokius rimtus dalykus kaip žmogus, likimas, pašaukimas . . . *Lašai* lengvai galėjo būti dar vienas romanas, grūdantis

paklydusį individą į autoritetų nustatytus socialinius rėmus. Ir dabar dar jame yra per daug moralizavimo balasto, bet jaučiasi Martinkaus laiminga silpnybė — meilė konkrečioms detalėms. Tie nepaklusnūs, temperamentingi radiatoriai neleidžia jam pamiršti didelės meninės tiesos — daug yra magikos paprasčiausiuose daiktuose, rašytojo pareiga mums atverti akis.

Ilona Gražytė-Maziliauskienė

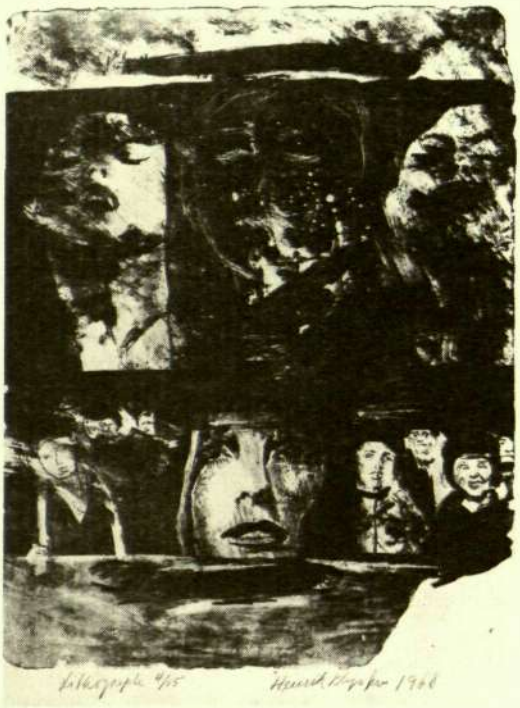

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Birutė Lintakienė, Lina Paškevičiūtė, Marija Paškevičienė, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė.

Administracija: Marija Paškevičienė
3308 West 62nd Place
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — $5.00. Prenumerata metams — $10.00. Garbės prenumerata — $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiutoje.

Leidžiami AM & M publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

5.-

ALp(LKA)1742
1983, Nr.46

L'arch.

88.291.90